

XALQARO HUQUQ BO'YICHA. BMT XALQARO SUDI ISH AMALIYOTI MATERIALLARI

Central Library (UWED)

00064805

O'QUV QO'LLANMA

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ADLIYA VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI**

A.I.UMIRDINOV, A.M.XAKIMOV

**XALQARO HUQUQ BO‘YICHA.
BMT XALQARO SUDI ISH
AMALIYOTI MATERIALLARI**

O‘QUV QO‘LLANMA

TOSHKENT – 2019

O'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2019-yil 9-fevraldagi 133-son buyrug'iga asosan 5240100 – Yurisprudensiya yo'nalishi talabalari (o'quvchilari) uchun tavsiya etilgan.

UDK:341 (075.8)(575.1).

KBK: 67.412.1 X22 66.4(0)

Xalqaro huquq bo'yicha. BMT Xalqaro sudi ish amaliyoti materiallari.

O'quv qo'llanma. y.f.d. prof. A.I.Umirdinov (VI, VII, VIII, IX, X, XIII, XIV), A.M.Xakimov (I, II, III, IV, V, XI, XII). – Toshkent. TDYU nashriyoti, 2019. – 160 bet.

Mas'ul muharrir:

X.R.Ochilov – Toshkent davlat yuridik universiteti “Xalqaro ommaviy huquq” kafedrasida mudiri, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori.

Taqrizchilar:

G.Yuldasheva – Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti dotsenti, yuridik fanlar nomzodi.

D.Sh.Umarxonova – Toshkent davlat yuridik universiteti “Xalqaro ommaviy huquq” kafedrasida dotsent vazifasini bajaruvchisi, yuridik fanlar doktori.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013-yil 28-iyundagi “Yuridik kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida”gi PQ–1990 sonli va 2017-yil 28-apreldagi “Toshkent davlat yuridik universitetida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ–2932-son qarorlari ijrosini ta'minlash maqsadida ushbu o'quv qo'llanma ishlab chiqildi.

Oliy yuridik ta'lim muassasalarining talabalari, magistrantlari hamda xalqaro huquqqa qiziquvchi barcha kitobxonlar uchun mo'ljallangan.

Ushbu o'quv qo'llanma 5240100 – Yurisprudensiya yo'nalishi talabalari (o'quvchilari) uchun tavsiya etilgan.

© A.I.Umirdinov, A.M.Xakimov. 2019.

© Toshkent davlat yuridik universiteti, 2019.

MUNDARIJA

Kirish	5
Huquqiy ta'limda mazkur o'quv qo'llanmadan foydalanishning ahamiyati	6
O'quv qo'llanmadan foydalanish usuli	7
I. Xalqaro huquqqa kirish. Xalqaro huquq manbalari: Preah Vihear ibodatxonasi ishi. 1962-yil 15-iyun	9
II. Xalqaro huquqning asosiy prinsiplari. Xalqaro huquq normalarining ichki huquq normalaridan ustuvorligi tamoyili: 1872-yil 14-sentabrdagi Alabama ishi	16
III. Xalqaro huquq subyektlari. Davlatlarning tashkil topishi va tugatilishi. Yevropa Ittifoqining Yugoslaviya ishlari bo'yicha konferensiyasi, 1992-yil 4-iyuldagi arbitraj komissiyasining 8-xulosasi	24
IV. Xalqaro huquqda yurisdiksiya masalalari. Davlat suvereniteti va yurisdiksiya masalalari: 1923-yil 17-avgustdagi Uimblon ishi	32
V. Xalqaro huquqning prinsiplari va yurisdiksiya. O'zbekiston va Metal-Tech ishi 2013-yil	38
VI. Xalqaro huquqda hudud masalalari. Davlat chegaralarining belgilanishi – Benin va Niger o'rtasidagi chegara nizosi	46
VII. Xalqaro shartnomalar huquqi. Xalqaro shartnoma normalarini sharhlash: “Liviya va Chad o'rtasidagi hududiy mojaro” Xalqaro Sud 1994-yil 3-fevral	52
VIII. Xalqaro tashkilotlar huquqi. BMT xizmatini amalga oshirishda ko'rilgan zararlar uchun kompensatsiya to'lash bo'yicha nizo, Xalqaro Sudning konsultativ xulosasi, 1949-yil	60
IX. Xalqaro-huquqiy javobgarlik. Amerika Qo'shma Shtatlarining Tehrondagi diplomatik va konsullik vakillari bo'yicha Xalqaro Sud qarori 1980-yil 24-may	67
X. Xalqaro gumanitar huquq. Kuch ishlatish va jamoaviy o'zini-o'zi himoya qilish yuzasidan Nikaragua va AQSH o'rtasidagi nizo, 1986 yil, BMT Xalqaro Sudi qarori	75

XI. Xalqaro iqtisodiy huquqi. Investitsiya qabul qiluvchi mezbon davlatning majburiyatlari – Saluka ishi, Ad hoc arbitraj sudi	
2006-yil 17-mart	82
XII. Xalqaro investitsiya huquqi. Eng ko‘p qulaylik tug‘diruvchi rejimning mohiyati – Avgustin Maffezini ishi. 2000-yil 25-yanvar	90
XIII. Xalqaro jinoyat huquqi va inson huquqlari. Jinoyat sodir etgan shaxslarning topshirilishi va o‘lim jazosiga oid Sooring ishi	100
XIV. O‘zbekiston Respublikasi xalqaro huquqning teng huquqli subyekti sifatida. O‘zbekiston va Oxus Gold ishi 2015-yil 17-dekabr.....	108
O‘zbekiston Respublikasining ba’zi xalqaro shartnomalari.....	138
Atamalar lug‘ati (glossary)	155
Sud ishlari ro‘yxati	159

KIRISH

Ommaviy axborot vositalari orqali muloqot qilish juda ham rivojlangan bir paytda dunyoning turli taraflaridan ba'zi bir noxush xabarlarini eshitib turamiz. Bularga misol qilib etnik muammolar, nizolar, tabiiy ofatlar, savdo bilan bog'liq kelishmovchiliklar, chegaralardagi otishmalar, bosh tortish (boykot) e'lon qilish, inson huquqlariga zid xatti-harakatlar va, albatta, qochoqlar muammosini keltirib o'tishimiz mumkin. Shunday bo'lsa-da, XXI asrga kelib oldingi asrlardagi misli ko'rilmagan global urushlar, qon to'kishlar yoki garovga olish kabi muammolar keng miqyosda yuz berayotgani yo'q. Insoniyat ushbu asrda har sohada globallashuvga shohid bo'lmoqda – davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar tobora rivojlanib, global iqtisodiyot va siyosat tobora davlatlarning bir-biri bilan o'zaro hamkorlikda ish yuritishini talab etmoqda.

Lekin Yaqin Sharqdagi Isroil-Falastin muammosi, millionlab insonlarni o'z vatanidan judo qilgan Suriyadagi ichki urush, Qrimning Rossiyaga qo'shilishi natijasida yuzaga kelgan tarang vaziyat, Xitoyning Janubiy Xitoy dengizidagi harbiy bazalar qurilishi, Afrika davlatlarida tugamayotgan keng miqyosdagi ocharchilik, G'arbiy Yevropa davlatlariga doimiy ravishda kirib kelayotgan qochoqlar muammosi hamda Bangladesh-Myanmar chegarasida yaqindagina vujudga kelgan dunyodagi eng zich qochoqlar lageri (Rohingyaliklar muammosi) dunyoning bugungi kundagi holatini yaqqol namoyon etib turibdi.

Biroq, BMT Xalqaro Sudi sudyasi professor Jeyms Kroford 2013-yilgi Gaaga shahrida yozgi akademiyada so'zlagan o'z nutqida dunyoning turli joylaridan yig'ilgan 300 dan ziyod xalqaro huquqni o'rganuvchi talabalariga, "Kamina ham o'sha baxtlilar orasida, dunyo hech qachon bunchalik tinch, osuda va farovon bo'lmagan. Bunday bo'lishida esa, shubhasiz, davlatlarning, asosan, ikki yoki ko'p tomonlama tuzgan bitimlari, xalqaro shartnomalari juda katta rol o'ynaydi. Asrlar davomida misqollab yig'ilgan xalqaro odat huquqining ahamiyati ham tobora ortmoqda. Chunki biz aynan shunday shartnomalar va urush qilishni umumiy huquq prinsiplariga zid deb e'lon qilgan xalqaro huquq sohasining ma'lum darajada marhamatiga tufayligina boshimizdan bombalar yog'ilmasligiga amin bo'lgan holda yashamoqdamiz. Xalqaro huquq Birinchi va Ikkinchi jahon urushi kabi o'ta achchiq tajribalar natijasida insoniyat tinchligi va farovonligi uchun ishlab chiqilgan, ishlab chiqilayotgan va kelajakda ham yuksalishdan to'xtamaydigan huquq sohasidir" degani bejiz emas.

Afsuski, o'tgan asrdagi global urushlar qoldirgan asoratning inson xotirasidagi izi o'chib borishi bilan insoniyatning yana salbiy tomonlarga mayl qilishi kuchaymoqda. Oldin umuminsoniy tashabbuslar uchun jonini berishga tayyor ko'p sonli va iqtisodiy jihatdan anchagina baquvvat bo'lgan davlatlar va millatlar ham iqtisodiy, siyosiy va tarixiy vajlarni ko'rsatgan holda eski davrdagi populizm, shovinizm, millatchilik, proteksionizm kabi illatlarni yana boshidan kechirmoqda. Afg'oniston mojarosi esa yana qaytadan kun tartibiga kirib kelmoqda. Insoniyat tomonidan rivojlantirilgan sun'iy aql (artificial intelligence) esa odam bolasi kutmagan xavflarni o'zi bilan birga yetaklab kelmoqda.

Dunyoga tom ma'noda ochilish – yurtimizning eksport salohiyatini ko'tarish, inson omilini oldinga olib chiqish, hududiy ichki turizmni rivojlantirish, yaqin paytgacha bizni bezovta qilib kelgan xalqaro daryolar suvlaridan o'zaro manfaatli ravishda tinch yo'l bilan foydalanish, odam savdosining oldini olish kabi muammolarga qarama-qarshi turgan O'zbekiston Respublikasi huquqshunoslaridan ham bunday qiyin va tez o'zgaruvchan paytda xalqaro huquq qoidalari, ularni ishlatish uslublari va nihoyat nizo chiqqan paytda ularni to'g'ri talqin eta olish kabi kuchli tahliliy qobiliyatlar talab etiladi. Shu sababli ham yosh huquqshunoslarimiz xalqaro huquq sohasini yuksak darajada o'zlashtirishlari zarur deb hisoblaymiz.

Huquqiy ta'limda mazkur o'quv qo'llanmadan foydalanishning ahamiyati

Kuchli huquqshunosdan faqatgina qonun normasini quruq yodlash emas, balki har bir qonunning maqsadini chuqur tushunish orqali o'sha qonun maxsus qismidagi moddalarni qonunning asosiy maqsadi yo'lida huquqning umumiy prinsiplari asosida sharhlay bilish talab etiladi. Ushbu keyslar to'plami o'quvchida sudyalarning ko'rgan har bir ishlari yuzasidan yuritayotgan fikrlari, muayyan bir kazusni yechish jarayonida sharhning qay bir usuliga aynan nima sababdan murojaat qilganligini bilish va ayni damda chiqarilgan hukm yuzasidan aniq ma'lumotga ega bo'lish qobiliyatini vujudga keltiradi. Umid qilamizki, sud islohotlariga oid 2018-yil iyul oyida chiqarilgan Prezident Farmoni milliy sudlarimizda ko'rilgan ishlarning tez orada o'quvchi qo'lida paydo bo'lishiga imkon yaratadi.

Toshkent davlat yuridik universitetida zamonaviy modul tizimiga o'tilganidan so'ng, dunyoning kuchli universitetlari tomonidan joriy etilgan "case study" kabi o'qitish usullaridan foydalanib kelinayotgan bir

paytda, bunday sud amaliyotini o'zida jamlovchi o'quv qo'llanmalar bo'lishi zarur. Qo'lingizdagi ushbu keyslar to'plami xalqaro huquqdagi yetakchi nizolarni o'z ichiga olgan. Chunki globallashuv jarayoni kuchaygan bir davrda xalqaro investitsiya huquqining qanday tatbiq etilayotganligi, savdo shartnomalarining davlat suverenitetiga qanday ta'sir etishi, xalqaro suv manbalari bo'yicha odatiy huquqiy masalalar qay yo'sinda olib borilayotganligi va nizo paytida sud yoki arbitraj hakamlari bu holatni qanday shaklda talqin qilinayotganligini o'rganish talaba uchun zarur. Ana shundagina o'rganayotgan ilmimiz biz uchun manfaatli bo'ladi.

Ushbu keyslar to'plamida BMT Xalqaro Sudi qarorlari bilangina cheklanmasdan, Yevropa Inson huquqlari va boshqa ad hoc arbitrajlar yoinki BMT Xalqaro Sudining konsultativ xulosalariga ham murojaat qilindi. Maqsadimiz xalqaro huquqni o'rganayotgan talabalar o'zlari o'qiyotgan har bir mavzu bo'yicha huquqiy bilimlarini yuksaltirib, mavjud muammoga nisbatan oid huquqiy manbani tez va aniqlik bilan tushungan holda faktlarga tayanib, xalqaro huquqning sharhlash usullari asosida, ishonchli tarzda ularni tatbiq eta olish qobiliyatlarini rivojlantirishdir.

O'quv qo'llanmadan foydalanish usuli

Mazkur o'quv qo'llanmadan foydalanishlarida, talabalar ushbu kitobning boshqa darslik va o'quv qo'llanmalaridan anchagina farq qilishini hisobga olishlari zarur. Chunki, odatda, an'anaviy darslik va o'quv qo'llanmalarda fan asosan nazariy jihatdan o'rganiladi va nazariya borasida amaliyotdan qisqacha misollar keltiriladi. Ushbu o'quv qo'llanmada esa, sud amaliyotini o'rganish va siz bilgan nazariy bilimlar amaliyotda qanday qo'llanilayotganligini ko'rsatib berish maqsad qilingan. Shu sababdan ham o'quv qo'llanmada avvalo sud amaliyotidan aniq bir ish keltiriladi, so'ngra unga qisqacha sharh beriladi. Demak, har bir bob quyidagicha tuzilishga ega bo'ladi. Avvalo, taqdim etilgan nizoning vujudga kelishi va tarixi qisqacha yoritib beriladi. Undan so'ng, nizo bo'yicha sud qarori keltiriladi. Sud qarorini keltirishda da'vogarning da'volari, javobgarning vajlari va sudning xulosasiga asosiy e'tibor qaratiladi. Keyingi qismda esa sud qarorining eng ahamiyatli bandleri keltirilib, sud nizoning asosiy muammolariga qanday sharh berganligi, da'vogar va javobgarning vajlarini qanday izohlaganligi yoritib beriladi. So'nggi qismda esa mualliflar ko'plab olimlarning fikr-mulohazalariga tayangan holda sud qarorlariga sharh beradilar. Sharh berishda talabalarga nazariy bilimlarni taqdim etish ham maqsad qilingan.

Yuqoridagilardan tashqari, o'quv qo'llanmada har bir mavzuda qo'llanilgan ilmiy terminlarni o'zida jamlovchi atamalar ro'yxati (glossariy), talabalar xalqaro sudlarning rasmiy saytlaridan qiyinchiliklarsiz sud qarorlarini topib o'rganishlari uchun mavzularga taalluqli bo'lgan sud qarorlarining rasmiy nomlari keltirib o'tilgan.

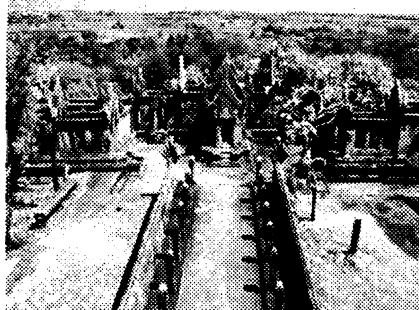
Ushbu o'quv qo'llanmada taqdim etilgan sud amaliyotidan keltirilgan ishlarning barchasi ham O'zbekiston bilan bog'liq bo'lmaganligi bois nazorat savollarida iloji boricha O'zbekiston bilan bog'lab savollar berishga harakat qilingan. Bu esa talabalarning nafaqat xalqaro huquq bo'yicha bilimlarini oshirish, balki O'zbekiston bilan yuz berishi mumkin bo'lgan xalqaro nizolarni ham oldindan taxmin qilish imkoniyatini yaratib beradi, deb o'ylaymiz.

I. Xalqaro huquqqa kirish. Xalqaro huquq manbalari:
Preah Vihear ibodatxonasi ishi. 1962-yil 15-iyun
(Temple of Preah Vihear, Judgement, ICJ Reports 1962, p. 6).

(A.Xakimov)

Nizoning vujudga kelishi. Preah Vihear ibodatxonasi Tailand va Kamboja mamlakatlari chegarasidagi din bilan bog'liq tarixiy yerda joylashgan bo'lib, mazkur nizo kelib chiqqan vaqtda uning bir qismi talofat ko'rganiga qaramay, avvaldan go'zalligi va jozibadorligi bilan ko'pchilikni o'ziga maftun qilib kelgan. Mazkur ibodatxona Preah Vihear nomli balandlikda joylashgan bo'lib, ushbu tepalik ikki davlatning chegarasini belgilovchi Dangrek tog' tizmasining sharqiy tomonida edi. Tailand mazkur hududining shimolida, Kambodja esa janubida joylashgan. Ushbu ishda aynan Preah Vihear ibodatxonasi va uning atrofidagi hududlari bo'yicha nizo ko'rib chiqiladi.

1-rasm. Preah Vihear ibodatxonasining yuqoridan ko'rinishi.

1904-yil 13-fevralda Fransiya¹ va Siam² davlatlari o'rtasida tuzilgan davlat chegaralari bo'yicha shartnomada chegaralar Dangrek tog' tizmasidagi suv omboridan o'tishi belgilangan bo'lib (1-modda), davlat chegaralari chizmasini tuzish bo'yicha ishlarni amalga oshirish Fransiya-Siam qo'shma komissiyasiga yuklandi (3-modda). Mazkur komissiya o'z ishini deyarli tugatayotgan paytda, 1907-yilning yanvar oyida, uning faoliyati tugatildi. Shundan so'ng Siam hukumatining iltimosiga ko'ra Fransiyaning tegishli qo'mitasi tomonidan 1907-yilning kuzida xarita tuzildi. 1908-yilda xarita Parijda bosib chiqarildi va Siam hukumatiga yuborildi. Biroq, xaritada chegara chizig'i va suv ombori birlashmagan edi. Preah Vihear ibodatxonasi esa, Kambodja tarafda qoldirilgan edi. 1934-1935-yillarda ham Siam tomonidan ushbu hudud bir necha marotaba mustaqil ravishda o'rganilgan bo'lishiga qaramay, xarita borasida hech qanday e'tirozlar bildirilmadi hamda xaritadan ochiqchasiga foydalanib kelingan.

¹ O'sha davrda Kambodjani ham o'z ichiga oluvchi Indochina ustidan protektoratini o'rnatgan edi.

² 1945-yildan Siam mamlakati Tailand deb atala boshlangan.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi harakatlar. Tailand 1946-yildan keyin Fransiya hamda Kambodja tomonidan bildirilgan bir qancha qarshiliklarga qaramasdan, ibodatxonaga politsiyachilar guruhini doimiy ravishda yuborib turdi. 1953-yilda Kambodja mustaqillikka erishganidan so'ng o'zining qo'riqlash guruhini ibodatxonaga yuborishga harakat qilib ko'rdi. Ammo Tailandning politsiya xizmati qo'shinlari u yerda bo'lganligi sababli Kambodjaning maqsadi amalga oshmay qoldi. 1954-yilda Kambodja hukumati vaziyat yomonlashishining oldini olish maqsadida ibodatxonaga qo'shin yuborishni yanvar, mart va iyul oylarida bir necha marotaba cho'zishga majbur bo'ldi. Shuningdek, Tailand tomonidan qo'shinlar olib chiqib ketilishiga erishish uchun uch marta diplomatik kelishuvlarga erishishga harakat qildi. Biroq Tailand tomonidan Kambodjaning bu harakatlariga nisbatan hech qanday javob bo'lmadi. Nihoyat, 1958-yilda Tailand va Kambodja o'rtasida birinchi marotaba Preah Vihear ibodatxonasi bo'yicha majlis ochiq deb e'lon qilindi. Lekin Tailand tomonidan huquqiy muammo borasidagi muzokaralar rad qilinganligi bois majlis nihoyasiga yetmay qoldi.

Kambodjaning da'volari. Kambodja 1959-yil 6-oktabrda Tailand ustidan Xalqaro sudga ariza bilan murojaat qilib: 1) Preah Vihear ibodatxonasiga nisbatan egalik Kambodjaga tegishli ekanligini belgilashi; 2) 1954-yildan buyon ibodatxonani egallab turgan Tailand qo'shinlari olib chiqib ketilishining ta'minlanishi; 3) Tailand tomonidan ibodatxonadan olib chiqib ketilgan qimmatbaho buyumlar Kambodjaga qaytarilishini talab qildi¹.

Kamboja tomonidan Preah Vihear ibodatxonasiga nisbatan egalik to'g'risidagi da'vo 1908-yildagi xaritaga asoslangan bo'lsa, Tailand o'zining qarshiligini quyidagicha izohladi: 1) mazkur xarita qo'shma komissiyaning birgalikdagi ishi emasligi va shu sababli hech qanday yuridik ahamiyatga ega emasligi; 2) Preah Vihear bo'yicha komissiya tomonidan yo'l qo'yilgan tushuntirib bo'lmas xato (*error*)ning mavjud ekanligini ta'kidladi. Shuningdek, mazkur xato xaritada ko'rsatilgan davlat chegaralari chizig'i ushbu hududning o'rtasidagi suv omboridan emas, balki o'rtadagi suv omboriga tayanib tortilganida ibodatxona hududi Kamboja hududida emas, Tailand hududida qolishini; 3) Tailand aynan Preah Vihear ibodatxonasi bo'yicha tuzilgan mazkur xarita va unda ko'rsatilgan chegara chizig'ining yuridik kuchini qabul qilmaydi, qabul qilgan taqdirda ham bu chiziq suv ombori bilan yaxlit ekanligi to'g'risidagi anglashilmovchilik (*mistaken belief*) natijasidagina yuzaga kelganligini ta'kidlaydi (p. 21).

¹ Temple of Preah Vihear, Judgement, ICJ Reports 1962. – P. 9-11.

Yuqoridagilardan tashqari, Kambojaning da'vosiga nisbatan Tailand tomonidan Xalqaro sudning mazkur ish bo'yicha yurisdiksiyaga ega emasligi to'g'risida qarshi da'vo bilan murojaat qilingan.

Sud qarori. Xalqaro sud 1961-yilning 26-may kuni mazkur nizoga nisbatan o'z yurisdiksiyasini belgilaydi¹. 1962-yil 15-iyunda chiqargan qarorida Kambojaning da'vosini qanoatlantiradi².

Sud qarorining ahamiyatga molik bandlari

1. Tailandning yuqoridagi birinchi da'vosi yuzasidan. Xalqaro sud ishni ko'rib chiqar ekan, Tailand tomonidan qo'shma komissiya faoliyati muddatidan avval tugatilganligi va xarita komissiya tomonidan rasmiy ravishda nihoyasiga yetkazilmaganligi to'g'risida bildirilgan talablarni asosli deb topdi. Shuningdek, bunga qarama-qarshi tarzda qo'shma komissiya xaritani qandaydir asoslarga ko'ra ishlab chiqqanligi hamda u komissiya faoliyatining natijasi ekanligiga hech qanday shubha yo'q deb hisobladi. Biroq xarita o'sha vaqtda, ya'ni tayyorlangan paytda hech qanday yuridik kuchga ega bo'lmagan degan xulosaga ham kelinmadi (p. 21).

2. Tailandning yuqoridagi ikkinchi da'vosi yuzasidan. Tailand Preah Vihear ibodatxonasini Kamboja hududiga beruvchi suv ombori bo'ylab o'tgan chegarani mustaqil belgilash huquqi qo'shma komissiyaning vakolat doirasiga kirmaganligi to'g'risida qat'iy talab bilan chiqqan bo'lsa-da, Xalqaro Sud suv ombori bo'ylab o'tgan chegarani mustaqil belgilash huquqi qo'shma komissiyaning vakolat doirasiga kirgan yoki kirmaganligini muhokama qilish ma'nosiz ekanligi va bu yerda asosiy e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan masala qo'shma komissiyaning bunday o'zgacha xatti-harakatini qabul qilish yoki qilmaslik Siam hukumatiga bog'liq bo'lganligi yoki bo'lmaganligi masalasi ekanligini ta'kidladi. Shu bilan birgalikda, mazkur ishda asosiy muammolardan yana biri davlatlar qo'shma komissiya tomonidan tuzilgan va Preah Vihear ibodatxonasi hududidan o'tuvchi chegarani komissiya faoliyatining natijasi va yuridik kuchga ega hujjat sifatida amalda tan olgan yoki olmaganliklari masalasi deb hisobladi. Tailand bu masala bo'yicha uning uzoq vaqt davomida xaritaga nisbatan qarshilik qilmaganligi, 1904-yilgi davlat chegaralari to'g'risidagi shartnomada belgilangan suv omboridan uning davlat chegarasi boshlanishiga roziligini anglatadi degani emas deb hisoblaydi.

¹ ICJ Reports 1961. – P. 35.

² Kambojaning 1 va 2-da'volari bo'yicha 9 ta sudya rozi bo'lgan bo'lsa, 3 ta sudya bunga qarshi chiqqan. 3-da'vo e'tirozi bo'yicha esa 7 ta sudya roziligini bildirgan bo'lsa, 5 ta sudya qarshilik bildirgan.

Lekin bu borada sudning fikri boshqacha. Ya'ni 1908-yilda xaritaning ommaga e'lon qilinishi katta ahamiyatga molik hodisa bo'lib, xarita Siam hukumatining tegishli tashkilotlariga yetkazilgan va bildirilgan. Fransiyaning tegishli qo'mitasi esa Siam hukumatiga xarita qo'shma komissiya ish rejasiga kiritilganligi va uning faoliyati natijasi ekanligi haqida ma'lum qilgan. Tailand esa bu bildiruv bir tomonlama bo'lib, rasmiy ravishda rozilik so'ralmaganligi hamda rozilik bildirilmaganligini ta'kidlaydi. Biroq bu yerda bir narsaga e'tibor qaratish lozimki, o'sha vaqtda xaritaga rozilik berish yoki bermaslik faqatgina Siam hukumatining harakatlariga bog'liq bo'lib qolgan edi. Mabodo Siamning tegishli qo'mitasi mazkur xarita borasida o'z qarshiligi va xarita borasida qandaydir gumonlari bo'lsa, ma'lum bir qisqa davr oralig'ida o'z e'tirozlarini bildirishi lozim edi. Ammo tegishli qo'mita uzoq yillar mobaynida hech qanday e'tiroz bildirmadi va buni sukut holatida qoldirdi. Xalqaro Sud o'z o'rnida bu holatni, sukut rozilik alomati sifatida qabul qilindi deb hisobladi (pp. 22-23).

3. Tailandning uchinchi da'vosi bo'yicha. Tailand nizo kelib chiqqan hudud xato natijasida Kambodjaga o'tib qolgani va bu xatoni Siam hukumati sezmagandligini ta'kidlaydi. Biroq "tomonlar o'z harakatlari bilan xatoni yuzaga keltirishi yoki mazkur xatodan qochishi mumkin bo'lgan holatda, shuningdek yuzaga kelgan xatoni oldindan taxmin qilish imkoniyati mavjud bo'lganda xato tomonlarning roziligini bekor qiluvchi vosita hisoblanmaydi" degan qat'iy qoida (an established rule of law) mavjud. Shu sababli ham Xalqaro Sud Tailand tomonidan bildirilgan xato faktini inkor etadi (p. 26).

4. Davlat chegaralarini belgilash bo'yicha qo'shma komissiya faoliyati yakunlanganidan keyingi hodisalar yuzasidan.

Tailand 1958-yilgacha xarita borasida hech qanday shubha bildirmadi. Hattoki 1934-1935-yillarda ham mazkur xaritadan foydalanib kelindi. 1958-yilgacha Tailand tomonidan xarita bo'yicha hech qanday shubhaga borilmaganligining sababi sifatida har qanday muhim vaqtlarda ibodatxonadan foydalanib kelganligini va Tailand konsulining ibodatxona hududidagi ma'muriy hokimiyati va amalga oshirgan ishlari Tailand tomonidan dalil sifatida keltiriladi. Shu sababdan ham ular qandaydir bir shikoyat bilan chiqishning zaruriyati mavjud emas deb hisoblashgani aytilgan. Biroq konsulning ibodatxona hududidagi ma'muriy hokimiyati hamda uning harakatlariga tayanib, markaziy hokimiyatning xaritadagi chegara chiziqlariga nisbatan odatiy munosabati o'zgacha bo'lgan deb hisoblash ham murakkab masala edi. Mazkur munosabatlarda eng muhim

voqealardan biri shuki, 1930-yilda Siamning amaldorlaridan biri Damuron qirolning ruxsati bilan ibodatxonaga rasmiy tashrifini uyushtiradi. Shu paytda Fransiyaning u yerdagi vakili tomonidan rasmiy ravishda qabul qilinadi. Albatta, bunday kutib olinishining ma'nosini amaldor bilmagan bo'lishi mumkin emas. Ushbu voqeada ham Siam hukumati Kambojaning ibodatxonaga nisbatan bildirgan ochiq-oydin egaligiga hech qanday qarshi munosabat bildirmaydi. Bu voqeani umumiy jihatdan ko'rib chiqadigan bo'lsak, manfaatlar aniq zid kelishi mumkin bo'lgan bir holatda hech qanday qarshilik bildirmagan Tailandning sukunatini Preah Vihear ibodatxonasiga nisbatan Kambodjaning yurisdiksiyasi va egaligini tan olish deb hisoblashga asos bo'ladi.

5. Tailandning tan olmaslik to'g'risidagi da'vosining rad etilishi agar 1908-yilda xarita hamda unda ko'rsatib o'tilgan chegara chiziqlari Tailand tomonidan qilingan yoki qabul qilinmaganligi haqida qandaydir gumon bo'lgan taqdirda ham undan keyingi yuz bergan uzviy voqealar rivojini tahlil qiladigan bo'lsak, Tailandning xaritaning qabul qilmaganlik haqidagi shikoyati uning o'z harakatlari natijasida bekor bo'ladi deyiladi. Shuningdek, Xalqaro Sud yana Tailand 50 yil mobaynida 1904-yilda qabul qilingan shartnomadan foydalanib kelganligini, Fransiya hamda uning protektorati ostida bo'lgan Kambodja, Tailand tomonidan xaritaning qabul qilinganligiga ishonch bilan qarab kelgan hamda u tomonidan aynan endi shikoyat bilan chiqilayotganligini qabul qilish murakkab masala ekanligini ta'kidlaydi.

Sud qaroriga sharh

Mazkur ish Preah Vihear ibodatxonasi hamda uning atrofidagi hududlar bo'yicha kelib chiqqan hududiy nizo bo'lib, nizolashuvchi tomonlar bo'lgan Kambodja hamda Tailand o'rtasida 1904-yilda chegaralarni belgilash to'g'risida shartnoma tuzgan edilar. Ushbu shartnomaga asoslanib qo'shma komissiya tuzilgan edi. Komissiya tomonidan chegaralarni belgilash bo'yicha rejalar ishlab chiqilib, 1908-yilda chegara bo'yicha xarita nashr etilgan edi. Ishdagi huquqiy nizo ham aynan mana shu xarita bilan bog'liq bo'ldi. Sud xarita qo'shma komissiyaning faoliyati to'xtatilganidan keyin Siam hukumatining iltimosiga binoan Fransiyaning tegishli qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilganligi sababli u ishlab chiqilgan paytda uning hech qanday yuridik kuchi bo'lmagan deb hisobladi.

Nizoda e'tirof etilgan asosiy e'tiroz xaritada ko'rsatilgan chegara chizig'i hamda shartnomada ko'rsatilgan chegara chiziqlari suv ombori yuzasidan bir-biriga mos kelmaganligiga qaramasdan, Tailand uzoq yillar

2-rasm. Kambodja va Tailand o'rtasida nizo yuzaga hudud xaritasi.

davomida shikoyat qilmaganligini qanday baholash bilan bog'liq edi.

Sud Tailandning da'vosi rad qilinishing asosi sifatida sukunat, vaqt, xato kabi umumiy huquq prinsiplariga tayandi. Huquqning umumiy prinsiplari har bir mamlakatning ichki qonunlarida mavjud bo'lib, umum tan olingan asoslar hisoblanadi. Huquqning umumiy prinsiplari Xalqaro Sud maqomining 38-moddasi 1-qismining c bandiga ko'ra ko'rilayotgan nizoni sud qilishning asosi hisoblanadi. Sud, avvalambor, Tailand tomonidan saqlangan sukunatni xaritaga nisbatan

rozilik alomati sifatida tahlil qildi, shikoyat qilishi lozim bo'lgan taraf, shikoyat qilishi mumkin bo'lgan paytda sukut saqlashi rozilik alomati sifatida ko'rilishini e'tirof etdi. Shuningdek, sud umumiy voqeliklarni tahlil qilgan holda, tayyorlangan paytda hech qanday yuridik kuchga ega bo'lmagan xarita Tailandning keyinchalik sukut saqlab kelishi natijasida yuridik kuchga ega bo'ldi deb tahlil qiladi. **Ikkinchidan**, sud "precluded" atamasini keltiradi. Bu atama roman-german huquqidagi da'vo muddatining o'tib ketishiga to'g'ri keladi.

Uchinchidan, sud anglo-sakson huquqiy tizimining asoslaridan bo'lmish "estoppel", ya'ni avvalgi harakatlariga zid keladigan shikoyat bilan chiqmaslik qoidasiga tayanadi. Biroq sud tomonidan estoppel qoidasi qanday ma'noda qo'llanilgani, shuningdek protsessual norma yoki moddiy norma sifatida qo'llanilganini sud qaroridan aniqlab bo'lmaydi.

To'rtinchidan, sud tomonlar o'zlarining harakatlari natijasida xatoni yuzaga keltirgan yoki mazkur xatoni qilishdan qochishlari mumkin bo'lgan hollarda, shuningdek tomonlar xato yuzaga kelishini oldindan bashorat qilish imkoniyatiga ega bo'lgan vaziyatlarda xato rozilikni inkor eta olmaydi degan qarorga keldi. Bunday aniq huquqiy qoidaning bir qismi o'zgartirilgan holda, "Shartnomalar huquqi to'g'risida"gi Vena konvensiyasining 48-moddasi 2-qismiga kiritilgan.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Sizningcha, Xalqaro Sudning qarori to'g'rimi?
2. O'zbekiston Respublikasining milliy qonunchiligida xato qilingan holat shartnomaning bekor qilinishiga olib keladimi va qanday holatlarda bu kabi yechimga kelinadi?
3. Sizningcha, xalqaro odat huquqi hamda xalqaro huquqiy hujjatlar o'rtasida qanday aloqadorlik mavjud?

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Johnson D.H.N. I.C.J. Judgments of May 26,1961 and June 15, 1962, The Case Concerning the Temple of Preah Vihear, ICLQ, 1962. – P. 1183–1204;
2. Oliver C. Judicial Decisions, AJIL, 1962 – P. 1033–1053.
3. Higashi Jutarou “Sud amaliyoti bo'yicha tadqiqot”: Xalqaro Sud qarori: Preah Vihear ibodatxonasi ishi, 1965-yil. – B. 227–324.
4. Ivama Toru. Preah Vihear ibodatxonasi ishi, Jurist, 2011 №.204. – B. 10-11. (yapon tilida).

II. Xalqaro huquqning asosiy prinsiplari. Xalqaro huquq normalarining ichki huquq normalaridan ustuvorligi tamoyili:

1872-yil 14-sentabrdagi Alabama ishi

(The Alabama Arbitration Arbitral Award, in J. B. Moore, History and Digest of the International Arbitrations to Which the United States Has Been a Party, Vol. 1 (1898), p. 495.

(A.Xakimov)

1. **Nizoning vujudga kelishi.** 1861-yilning 13-mayida Buyuk Britaniya hukumati AQSHdagi shimol va janub hududlari o'zaro urush haqida e'lon qilganligini hamda mazkur urushda betaraflikni saqlab qolishini bildirdi. Shuningdek, o'z fuqarolaridan "Xorijiy mamlakatlarda harbiy harakatlarni olib borish to'g'risida"gi akti (Foreign Enlistment Act) hurmat qilishlarini talab qildi. "Xorijiy mamlakatlarda harbiy harakatlarni olib borish to'g'risida"gi akt Britaniya, boshqa mamlakatlar o'rtasi-dagi urushlar yoki ichki urushlarda betaraflikni e'lon qilgan hollarda uning betarafiligiga zarar yetkazuvchi o'zboshimchalik bilan amalga oshiriluvchi harakat-larni taqiqlovchi

3-rasm. AQSHdagi fuqarolar urushi.

Buyuk Britaniyaning ichki normativ-huquqiy hujjati edi. Mazkur aktning 7-moddasi urushdagi tomonlarning "yotsiragan" maqsadlarini amalga oshirish yo'lida, kemalarini Buyuk Britaniya hududiga kiritib qurollanishlarini qat'iy taqiqlar edi.

Shunga qaramasdan, Janub ittifoqchi qo'shinlarining raqibona maqsadini amalga oshirish uchun foydalanishda gumon qilingan kemasi Britaniya hududida qurollantirilganlik faktini ham aytib o'tish lozim. Shunday kemalardan biri bo'lgan Alabama kemasi (o'sha vaqtda 290-raqamli kema deb nomlangan. Keyinchalik uni Alabama kemasi deb nomlashgan) Janub ittifoqchi qo'shinlari buyurtmasiga ko'ra Britaniyaning Bakenhed deb nomalanuvchi kema ishlab chiqaruvchi kompaniyasi tomonidan ishlab chiqarilib, suvda suzdirilgan (15.05.1962) dan so'ng Liverpool portiga olib borilib harbiy anjomlar bilan jihozlangan.

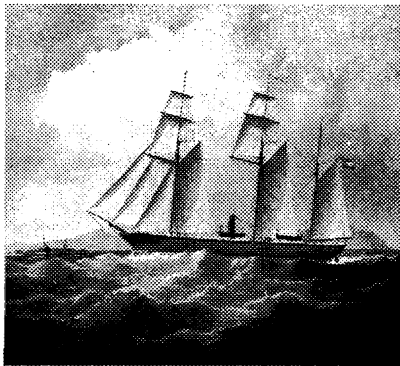
AQSH hukumati Britaniya hukumatiga nisbatan 290-raqamli kema tez orada qurollanib, Liverpool portidan chiqib Britaniyadan tashqarida harbiy harakatlarini amalga oshirishi mumkinligi haqidagi xabarni yetkazdi.

Ushbu xabarga qo'shimcha tarzda kema AQSHga nisbatan "dushman" harakatlarini amalga oshirishni ko'zlagan kuchlarga qarashlilikini isbotlovchi sabablari borligi kabi o'z vajini keltirdi. Britaniya hukumati esa AQSH ning keltirayotgan vajlari haqiqat bo'lsa, 290-raqamli kemaning qurollanishi "Xorijiy mamlakatlarda harbiy harakatlarni olib borish to'g'risida"gi aktga zid ekanligi va mazkur kemaning portdan chiqishining oldini olish bo'yicha choralar ko'rish lozim ekanligini ta'kidlash bilan birgalikda, nazarda tutilayotgan chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun, avvalo, yetarlicha dalillar kerakligini aytadi. Shundan so'ng AQSH hukumati bunday dalillardan bir qanchasini bir necha marta Britaniyaga taqdim etadi (o'sha yilning 21-25- iyul kunlari).

Britaniya hukumati 21-iyul kuni taqdim etilgan dalillarni ko'zdan kechir-ganidan so'ng, mazkur dalillar faqatgina o'zgalar-dan eshitilgan gap-so'zlarga va mish-mishlarga asoslanuvchi, bir kishining ko'rsatmalaridan iboratligini aytib, keltirilgan dalillarni rad etadi. Shundan keyin taqdim etilgan dalillar bo'yicha Qirollik huquq zobitining (law-officers of the Crown) fikrini so'raydi (23-iyul). 29-iyul kuni taqdim etilgan huquq zobit (ofitser)larining fikrlari jamlanmasi, 290-raqamli kema tegishli qo'mita tomonidan qo'lga olinishi (seized) lozimligini ko'rsatardi. Shunda Britaniya hukumati Liverpool bojxona bo'limiga 290-raqamli kemani qo'lga olish bo'yicha buyruq beradi (31-iyul).

Biroq bu vaqtga kelib ma'lum bo'ladiki, kema 29-iyul kuni tush paytigacha Liverpuldan chiqib ketgan ekan. Qurollanmagan holda Liverpulni tark etgan 290-raqamli, ya'ni Alabama kemasi Portugaliyaning Azores orollarida to'xtaydi va Britaniyadan boshqa bir kemada olib kelingan qurol-yarog'lar, harbiy o'q-dorilar, askarlarni o'z bortiga ortgan holda Janub ittifoqining dushman harakatlarni olib borishdagi harbiy ko'rsatmalariga amal qilgan holda o'z harakatini davom ettiradi. Mazkur kema bu vaqt oralig'ida Britaniya hukumatining tasarrufida bo'lgan bir qancha koloniyalarida ham to'xtaydi. Biroq Britaniya hukumati mazkur kemani harbiy kema sifatida tan olib, uni qo'lga olish bo'yicha hech qanday harakatlarni amalga oshirmaydi.

4-rasm. Alabama kemasi.

2. Arbitrajga murojaat. AQSH shimol va janub o'rtasida urush hali davom etayotgan bir vaqtda Britaniyada qurollantirilgan Alabama kemasi tomonidan amalga oshirilgan harbiy harakatlar natijasida yetkazilgan zararni qoplash bo'yicha Britaniyaga talab bilan chiqadi. Zararni qoplash bo'yicha muammo ikki davlat o'rtasida bir necha yillar mobaynida muhokama qilinadi. Biroq hech qanday natijaga erishilmagach, ikki mamlakat ham mazkur nizoni Vashington konvensiyasi bo'yicha arbitrajda hal qilish haqidagi arbitraj kelishuviga rozilik beradilar.

Mazkur konvensiyaga ko'ra arbitraj (Arbitraj sudi AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Shvetsiya, Braziliya tomonidan ko'rsatilgan bir nafar nomzod sudyalardan tashkil topgan) konvensiya ishtirokchilari tomonidan mazkur holatda qo'llanishi mumkin bo'lgan uch qoida (Vashington 3 qoidasi) hamda ular bilan kolliziyaga bormaydigan xalqaro huquq prinsiplarini qo'llashi mumkin edi (6-modda).

Yuqoridagi uch qoidaga to'xtaladigan bo'lsak, birinchi qoidaga ko'ra betaraf bo'lgan hukumat, o'z davlati va u bilan tinchlik aloqalarida bo'lgan boshqa mamlakatga nisbatan urush harakatlarini olib borishi mumkin bo'lgan istakni o'zida mujassam etuvchi deb hisoblash uchun yetarli darajada mantiqiy asoslarga ega bo'lgan kemalar haqida yurisdiksiya doirasida qurollanishi yoki harbiy tayyorgarlik ko'rishi hamda yurisdiksiyadan tashqariga chiqib ketishining oldini olish uchun o'zaro mas'uliyatda (due diligence) bo'lishi lozimligi belgilanadi.

Ikkinchi qoida esa betaraf bo'lgan mamlakat hukumati dengiz qo'shinlarini tuzish hududi sifatida yoki harbiy qurollarni yangilash, takomillashtirish, shuningdek harbiy qo'shinni yig'ish uchun portlar hamda suvli hududlaridan foydalanishga ruxsat berishi yoki unga nisbatan sukut saqlashi taqiqlanar edi.

Va nihoyat, uchinchi qoidada betaraf bo'lgan mamlakat hukumati mazkur majburiyatlarni bajaraslikning oldini olish maqsadida portlar hamda suvli hududlarida o'z yurisdiksiyasiga kiruvchi barcha shaxslarga nisbatan o'zaro mas'uliyatda bo'lishi lozimligi belgilanadi.

Sud qarorining ahamiyatga molik bandlari

1. O'zaro mas'uliyatni his qilish holati qoidasining ma'nosi.

Vashington konvensiyasining 6-moddasi 1-qismi hamda 3-qismida tilga olingan "o'zaro mas'uliyatga daxldorlik" qoidasi, betaraf bo'lgan mamlakat tomonidan o'zaro majburiyatlarning bajarilmasligi natijasida, urush holatida bo'lgan taraflardan biri tomonidan amalga oshirilishi

mumkin bo'lgan xavf-xatarga nisbatan mos ravishda amalga oshirilishi lozim deyiladi. Mazkur nizoning asosiy muammosini tashkil etuvchi faktlarning yuzaga kelish holatlariga e'tibor qaratiladigan bo'lsa, Britaniya 1861-yil 13-mayda qirolicha tomonidan e'lon qilingan betaraflik bo'yicha belgilangan huquq va majburiyatlarni hurmat qilish uchun zarur bo'lgan har qanday chora-tadbirni amalga oshirishi kerak edi (pp. 654-655).

2. Istisnoga ruxsat berilish masalalari. Kemalarni tayyorlash, qurollantirish oqibatida yuzaga keladigan davlatning betaraflik qoidalarini buzganlik bo'yicha javobgarligi, betaraflikning buzilishi oqibatida foyda ko'rgan urush qatnashchisining hukumati, keyinchalik mazkur kemadan qanday maqsadda foydalanganiga qaramay, bekor bo'lmaydi. Biroq ba'zi bir ekstrahududlilik bo'yicha istisno (privilege of extraterritoriality) kabi xalqaro huquqda tan olib kelingan istisno holatlarni ham yoddan chiqarmaslik zarur. Biz ko'rib chiqayotgan ishda esa, ekstrahududlilik bo'yicha istisno mutlaq (absolute) huquq bo'lmay, u mamlakatlar o'rtasida amal qilib kelgan odob va o'zaro hurmat qilish (courtesy and mutual deference) tamoyillariga asoslangan holda amalga oshirilgan harakatlardan nariga o'tmaydi va betaraflikni buzib amalga oshirilgan harakatlarga istisno sifatida qo'llanilmaydi (p. 655).

3. Alabama kemasi bo'yicha qaror. Britaniya hukumati betaraflik majburiyati bo'lsa-da, o'zaro mas'uliyatda bo'lish qoidasiga e'tiborsizlik bilan qaradi. Shuningdek, 290-raqamli (Alabama) kemanding qurilishi vaqtida AQSHning tashqi ishlar organlari tomonidan berilgan axborotlar va amalga oshirilgan boshqa harakatlarga qaramasdan, Britaniya hukumati amaliy jihatdan betaraflik majburiyati buzilishining oldini oluvchi chora-tadbirlarni ko'rmadi va bu bilan loqaydlik qildi. Bundan tashqari, mazkur kemani qo'lga olish bo'yicha qaror chiqarganligiga qaramasdan, bu harakat juda kech amalga oshirilganligi uchun uni ijro qilish ham amalda ilojisiz edi. (p. 655).

Shuningdek, kema chiqib ketgandan so'ng amalga oshirilgan chora-tadbirlar oxiriga yetkazilmaganligi sababli hech qanday natijaga erishilmadi. Shu bois Britaniya hukumatini u avvaldan amal qilishi lozim bo'lgan majburiyatlardan ozod qilish mumkin emas (p. 655).

Shu bilan birga, keyinchalik Alabama nomi bilan mashhur bo'lgan bu kema Britaniya hukumati koloniyalarining portlariga bir necha marotaba erkin kirib chiqqan va unga nisbatan biror-bir qonuniy chora ko'rilmagan. Bundan tashqari, Britaniya hukumati tomonidan amalga oshirilgan xatti-harakatlar yetarli bo'lmaganligi tufayli, uning o'zaro mas'uliyatli bo'lish qoidasini ijro qilmasligini to'g'ri deb topish borasidagi qarshi da'vosi

qanoatlantirilmaydi. Yuqoridagilardan kelib chiqib sud Britaniya hukumati mazkur ishda amalga oshirishi lozim bo'lgan harakatni paysalga solish natijasida Vashington konvensiyasining 6-moddasi 1-bandi hamda 3-bandi qoidalarida belgilangan majburiyatlarini bajarmadi degan xulosaga keldi (pp. 656).

4. Xulosa. Sud Britaniyadan AQSHga 15,500,000 dollar miqdorida zararni qoplash summasi undirilishi lozimligi to'g'risidagi qarorga keldi (pp. 658-659).

Sharh

I. Mamlakat ichki huquq normalarining tatbiq etilmasligi qoidasi.

Davlat o'z ichki qonunlariga mos kelmasligini ro'kach qilgan holda xalqaro huquqda belgilangan majburiyatlaridan qocha olmaydi (bu xalqaro aloqalarda xalqaro huquqning ustunlik mavqeyi qoidasi deb ham ataladi). Mazkur nizo aynan yuqoridagi qoidaning amaldagi isbotini ko'rsatuvchi ish (reading case)dir. Ushbu nizo yuzaga kelgan paytda Britaniya ichki huquq normalarida urushayotgan uchinchi taraflar o'zaro dushman harakatlarini amalga oshirish maqsadida kemalarini Britaniya hududida qurollantirishlari taqiqlangan bo'lib, bunday kemalarni qo'lga olish va sud orqali ularni olib qo'yish protsedurasi ham mavjud edi. Biroq ikki mamlakat ichki qonunchiligida ham kemalarni qo'lga olish uchun o'rnatilgan qonun-qoidalarni buzishga to'g'ri keladigan bo'lsa, nisbatan qattiqqo'llik bilan dalillarni talab qilish belgilanganligi bois, qo'lga olish bo'yicha chiqarilgan qaror kechikib ketdi. Alabama kemasi bu vaqt oralig'ida Liverpool portidan chiqib ketib bo'lgan edi. Mazkur vaziyat bo'yicha Britaniya hukumati o'z ichki qonunchiligi normalarida belgilangan qoidalarga amal qilgan holda imkoniyat doirasida choralarni ko'rgan. Shu sababli hukumat tomonidan o'zaro mas'uliyatda bo'lish qoidasi buzilmaganligi Britaniya hukumati tomonidan ilgari suriladi. Sud esa yuqorida o'z qarorining 4-qismidagidek, Britaniyaning qarshi da'vosini rad etgan.

Mamlakat ichki huquq normalari qo'llanilishining taqiqlanish qoidasi Xalqaro sud tomonidan ham bir necha marotaba tekshirilib, hozirda aniq bir pretsedent sifatida qo'llanib kelinadi. Masalan, Muvaqqat xalqaro sud (Permanent Court of International Justice (PCIJ)) tomonidan Gretsiya va Bolgariya sobiq sot'sialistik mamlakatlari orasidagi ishda ahdlashuvchi mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlarda mamlakat ichki qonun normalari konvensiya normalaridan ustun emasligi va bu umume'tirof etilgan

xalqaro huquq tamoyillaridan biri ekanligi yana bir bor ta'kidlanadi¹. Shuningdek, Savoye hamda JEX o'rtasidagi erkin zonalar bo'yicha bo'lib o'tgan ishda ham Muvaqqat xalqaro sud "Fransiya xalqaro majburiyatlari doirasini chegaralash uchun o'z qonunchiligiga tayana olmaydi" deb belgilagan edi². Xalqaro sud ham Birlashgan Millatlar Tashkiloti bilan aloqador bo'lgan ishda "Xalqaro huquq normalari mamlakatlarning ichki qonunchilik normalaridan ustuvor ekanligi tamoyiliga tayanadi hamda Alabama ishidan keyin mazkur tamoyil Xalqaro sudning qarorlarida mustahkamlanib kelganini ta'kidlaydi³. Mazkur tamoyil (davlatlar xalqaro shartnoma shartlarini bajarmaganliklarini to'g'ri deb topishlari uchun o'z ichki qonun normalarida belgilangan qoidalariga tayana olmaydi degan qoida) xalqaro shartnomalar huquqi to'g'risidagi Vena konvensiyasining 27-moddasida ham belgilab qo'yilgan.

Albatta, ushbu tamoyil Konstitutsiya bilan ham aloqador. Mazkur ishda ham Britaniyaning ma'muriy organlari ularga qonunda berilgan vakolatlardan chetga chiqib shaxslarning mulklarini tortib olish huquqi yo'q ekanligini belgilovchi Britaniya Konstitutsiyasining umumiy tamoyiliga tayanganiga qaramasdan, bu vaziyatda sud Britaniyaning bunday da'vosini tan olmadi. PCIJ ham Dansigda yashovchi polyakning statusi bilan bog'liq ishda "davlat xalqaro huquq yoki yuridik kuchga ega bo'lgan konvensiyada unga yuklatilgan majburiyatlarni bajarmaslik uchun boshqa mamlakatga nisbatan o'z konstitutsiyasiga asoslanib ish ko'ra olmaydi⁴" deb belgilagan edi.

4) Bundan tashqari, yuqoridagi tamoyil har qanday xalqaro aloqalarda xalqaro huquq normalari milliy huquq normalaridan ustun ekanligini, ichki huquq tizimidagi xalqaro huquqning o'rni har bir mamlakat konstitutsiyasida belgilanishini e'tirof etadi. Shu sababli ham, ichki huquq tizimidagi konstitutsiya va qonunlarda xalqaro huquq normalari ustunligini belgilash holatlari ko'p uchraydi. Qo'shimcha tarzda aytish mumkinki, xalqaro munosabatlarda xalqaro huquq normalarining ichki qonunchilik normalaridan ustunligining tan olinishi, ichki qonunchilik normasi xalqaro huquq normasiga zid bo'lgan holda uni bekor qilish lozimligini anglatmaydi. Bu tamoyil faqatgina davlat o'zining xalqaro munosabatlardagi majburiyatlarini bajarmasligi bilan bog'liq hollarda yuzaga keladi.

¹ PCIJ, Series B, №. 17 – P. 32.

² PCIJ, Series A/B, No. 46 – P. 167.

³ ICJ Reports 1988 – P. 34

⁴ PCIJ, Series A/B, №. 44– P. 24.

II. Boshqa muammoli vaziyatlar

Betaraflik qonuni (Law of neutrality). Mazkur ishda qo‘llanilgan Vashington konvensiyasining uch qoidasi, ayniqsa, birinchi qoida, o‘sha davrdagi moddiy xalqaro huquqni aks ettirganligi haqida olimlarning turli qarashlari mavjud¹. Biroq raqiblik maqsadida bo‘lgan kemalarning qurollanishi, 1794-yildagi AQSHning betaraflik to‘g‘risidagi qonuni hamda 1819-yildagi Britaniyaning chet eldagi harbiy harakatlar to‘g‘risidagi aktida taqiqlanganligidan tashqari boshqa mamlakatlar ham betaraflik deklaratsiyalarida taqiqlagan davlat majburiyatlari XIX asrning boshlarida bir qanchani tashkil etar edi. Vashington konvensiyasi qoidalari mazkur nizo yuzaga kelgan paytda allaqachon moddiy xalqaro huquq normasi edi degan qarash nisbatan asosli². Keyinchalik Vashington konvensiyasining 1-qoidasi “Dengiz urushlari paytida betaraf davlatlarning huquq va majburiyatlari to‘g‘risidagi konvensiya”ning (1907-yil) 8-moddasiga ham kiritiladi.

O‘zaro mas’uliyatni his qilish holatida bo‘lish. O‘zaro mas’uliyatda bo‘lish an‘glo-sakson huquq tizimining qoidalardan biri bo‘lib, u xalqaro huquq qoidasi sifatida qo‘llanilgan ish sifatida aynan Alabama ishi keltiriladi. O‘zaro mas’uliyatda bo‘lish tamoyilida o‘zarolik darajasi “yaxshi uy xojasining mas’uliyati” (*diligentia boni patris familias*) darajasidami yoki “inson o‘z ishiga bo‘lgan mas’uliyati” (*diligentia quam in suis*) darajasida ekanligi borasida ham ziddiyatli qarashlar mavjud. Biz ko‘rib chiqayotgan nizoda ham AQSH birinchi qarashni yoqlab chiqayotgan bo‘lsa, Britaniya ikkinchi qarashga tayanmoqda. Biroq sud yakunida u ham birinchi qarashga tayanishini ko‘rsatdi³.

Bundan tashqari, xalqaro majburiyatlarni ado etish uchun hukumat tayanishi mumkin bo‘lgan vosita ichki qonunchilik normalari orqali chegaralangan hollarda mazkur ichki qonunchilik normasi o‘zaro mas’uliyatda bo‘lish majburiyatiga zid kelib qolish yoki qolmaslik holati muammo bo‘lishi mumkin. Ammo bunday vaziyatda yana o‘sha xalqaro huquq normalarining ichki qonunchilik normalaridan ustunligi tamoyiliga tayanib yuqoridagi kabi ichki qonunchilik normasi rad etilishi zarur deb aytishimiz mumkin. Hukumat va ma’muriy organlar emas, balki mamlakat parlamenti ham davlat organi sifatida davlatning xalqaro majburiyatlarini

¹ (Britaniya ham aynan mazkur masala yuzasidan qo‘llanilgan uch qoida o‘sha davrda faqatgina ushbu ishda qo‘llanilib, amalda xalqaro huquq normasi emas degan pozitsiyada turgan.

² Vani Kentaro. Odatga aylangan betaraflik tizimining huquqiy tabiati. 2010. – B.103-118.

³ Riccardo Pisillo-Mazzeschi. The Due Diligence Rule and the Nature of the International Responsibility of States. GYIL, Vol. 35. 1992.

bajarish zaruriyati sifatida ichki qonunchilikka o'zgartirishlar kiritishni anglashi va bunday harakatlar amalga oshirilmasa, davlat xalqaro majburiyatlarini bajarmaslik holati yuzaga kelishini hisobga olishi lozim¹.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Sizningcha, har doim ham xalqaro huquq normalari ichki huquq normalaridan ustun bo'la oladimi?
2. Davlat konstitutsiyasidagi normalar hamda xalqaro huquq normalari o'zaro zid kelib qolishi mumkinmi va bunday vaziyatlarda qay biri ustunlikka ega bo'ladi?
3. O'zbekiston xalqaro hamjamiyat oldida qanday majburiyatlarga ega?
4. O'zbekistonning tashqi siyosat konsepsiyasi va betaraflik tushunchasini o'zaro solishtiring.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. The Alabama Arbitration Arbitral Award, in J.B. Moore, History and Digest of the International Arbitrations to Which the United States Has Been a Party, Vol. 1 (1898). – P. 495.
2. Vani Kentaro. Odatga aylangan betaraflik tizimining huquqiy tabiati. 2010 – Yaponiya,
3. Riccardo Pisillo-Mazzeschi. The Due Diligence Rule and the Nature of the International Responsibility of States. GYIL, Vol. 35. 1992.
4. Gerald Fitzmaurice. The General Principles of International Law. Recueil des cours. Vol. 92. 1957.

¹ Gerald Fitzmaurice, "The General Principles of International Law", Recueil des cours, vol. 92, 1957. pp. 87-88.

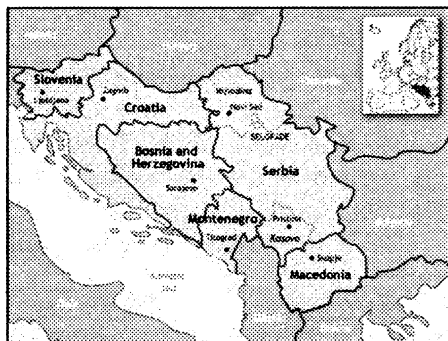
III. Xalqaro huquq subyektlari. Davlatlarning tashkil topishi va tugatilishi. Yevropa Ittifoqining Yugoslaviya ishlari bo'yicha konferensiyasi, 1992-yil 4-iyuldagi arbitraj komissiyasining 8-xulosasi

(*Arbitration Commission, EC Conference on Yugoslavia, Opinion No 8, ILR, Vol.92, p. 199.*)

(A.Xakimov)

Nizoning vujudga kelishi: sobiq Yugoslaviyaning parchalanishi va arbitraj komissiyasining tuzilishi. Mazkur ish sobiq Yugoslaviya Sotsialistik Respublikasining parchalanib ketishi jarayonida yuzaga kelgan, xalqaro huquq bilan bog'liq bo'lgan muammolar, ya'ni davlat, davlat sifatida tan olinishi va davlat vorisligi kabi holatlarni hal qilish masalalari bilan bog'liq. Ushbu nizoni hal qilish maqsadida Yevropa Ittifoqining sobiq Yugoslaviya bo'yicha arbitraj komissiyasini tashkil etishi va mazkur masala yuzasidan ittifoqchilarning takliflarini talab qilib chiqdi. Arbitraj komissiyasi 1991-yil 29-noyabr-dan 1992-yil 4-iyulga qadar o'nta xulosa bilan murojaat qilgan bo'lib, ushbu kitobda asosiy e'tibor sakkizinchi xulosaga qaratiladi.

5-rasm. Sobiq Yugoslaviyaning 1991-yil yanvar holatiga ko'ra xaritasi.

1991-yil may oyida sobiq Yugoslaviyada konstitutsiyaviy tuzumning halokatga yuz tutishi, keyinchalik 25-iyun kuni Sloveniya va Xorvatiyaning o'z mustaqilliklarini e'lon qilishi bilan ichki urushlar avj olib ketdi. Bu esa Yugoslaviyaning parchalanish jarayoni boshlanganini anglatar edi. 27-avgustda Yevropa Ittifoqi hamda Yevropaning siyosiy masalalarda hamkorlik qiluvchi boshqa a'zo mamlakatlari tashabbus bilan chiqib, Yugoslaviya prezidenti hamda hukumati, shuningdek oltita respublikalarning prezidentlari, Yevropa Ittifoqi va uning a'zo mamlakatlari bir stol doirasida uchrasha oladigan tinchlik konferensiyasini tashkil etdilar.

Bu chaqiriqda arbitraj komissiyasi konferensiyaning bir qismi sifatida tashkil etilishi, tegishli qo'mita Yevropa Ittifoqi mamlakatlari sudlarining raislaridan besh nafarini tanlab olish yo'li bilan arbitraj komissiyasi a'zolarini shakllantirishi va ular ikki oy ichida yakuniy qarorga kelishlari lozimligi aytilgan edi (p. 162-163).

1991-yil 20-noyabr kuni tinchlik konferensiyasi raisi arbitraj komissiyasiga xat yo‘llab, quyidagi savollar bilan murojaat qildi.

1) o‘z mustaqilligini e‘lon qilgan respublikalar sobiq Yugoslaviyadan ajralib chiqqanmi yoki yo‘qmi?

2) sobiq Yugoslaviyani parchalanib ketgan deb hisoblash mumkinmi yoki yo‘qmi?

3) agar parchalanib ketgan deb topish mumkin bo‘lsa, oltita respublikaning barchasi uning teng huquqli vorislari hisoblanadimi yoki yo‘qmi?

Bu savollarga javob birinchi xulosada keltirilgan bo‘lib, unda Yugoslaviya parchalanish jarayonida deyilgan edi (p. 166).

Arbitraj komissiyasining sakkizinchi xulosasi bo‘yicha talablar.

1992-yil 18-may kuni Tinchlik konferensiyasi raisi arbitraj komissiyasiga quyidagi uch savol bo‘yicha o‘z xulosalarini berishlarini so‘rab xat bilan murojaat qildi.

1) xalqaro-huquqiy tomondan yangi respublikalar “Yugoslaviya deklaratsiyasi” hamda 1991-yil 18-mayda Yevropa Ittifoqi konsulligi tomonidan qabul qilingan “Sharqiy Yevropa va Sovet Ittifoqi o‘rnida tashkil topgan davlatlarni tan olish bo‘yicha ko‘rsatma”ga asoslanib, Yevropa Ittifoqining a‘zo mamlakatlari tomonidan tan olinishi lozim bo‘lgan yangi mamlakatlarmi (p. 206)?

2) 1991-yil 16-dekabrda birinchi xulosada arbitraj komissiyasi “Sobiq Yugoslaviya parchalanishi jarayonida” degan fikrda edi. Hozir mazkur jarayon tugallandi deb hisoblash mumkinmi (p. 200-201)?

3) agar shunday bo‘lsa, qanday asoslarga tayanib, shuningdek qanday vositalar yordamida sobiq Yugoslaviyadan ajralib chiqadigan yangi mamlakatlarning vorislik masalalarini hal etish mumkin (p. 203)?

Arbitraj komissiyasining xulosalari

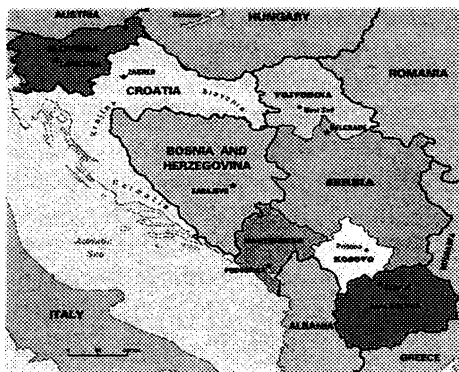
1. Arbitraj komissiyasining xulosalarida birinchi va uchinchi savollarga javoblar ikkinchi savolning javobiga chambarchas bog‘liq bo‘lganligi sababli, avvalo, ikkinchi savolga javob berib, keyin esa birinchi va uchinchi savollarga, o‘ninchi hamda to‘qqizinchi xulosalarga to‘xtalib o‘tish maqsadga muvofiq. Birinchi xulosada arbitraj komissiyasi sobiq Yugoslaviya parchalanish jarayonida deb ta‘kidlagan edi. Bu parchalanish hozirda nihoyasiga yetgan deb hisoblash mumkinmi?

Komissiya Bosniya va Gersegoviniya, Xorvatiya, Makedoniya, Montenegro, Serbiya hamda Sloveniya respublikalaridan yuborilgan qoramalar, fikrlar va xatlarga nazar tashlaydi (p. 201).

2. Komissiya birinchi xulosada davlatning mavjudligi yoki mavjud emasligi, davlatning belgilari to'g'risidagi xalqaro huquqning umume'tirof etilgan tamoyillariga asoslangan holda aniqlashtirilishi lozim, shuningdek "sobiq Yugoslaviya parchalanishi jarayonida bo'lsa-da, ma'lum bir holatlarda tanlanilayotgan demokratik hamda yangi tuzilma qanday tuzilishda bo'lishi, respublikalarning xohish-irodasiga bog'liq hamda davlatning mavjudligi yoki tugatilganligi asosan amaliyot bilan bog'liq masaladir deb xulosa yasaydi (p. 201).

3. Davlatning tugatilishi u allaqachon yuridik shaxslik xususiyatlarini yo'qotganligini anglatganligi sababli bunga katta e'tibor berish lozim. Bir qancha alohida birliklardan tashkil topgan federativ davlatlarning aynan

6-rasm. Sobiq Yugoslaviya parchalangandan keyingi holat.

q'sha birliklari u federativ vakolatlarini yo'qotgan paytda alohida suveren subyekt sifatida tashkil topayotganda vaziyat anchagina xavfli tus oladi. Shu bilan birgalikda, bunday davlatlar boshqa mamlakatlar tomonidan tan olinishi zarur va bu tan olish shunchaki e'lon qilish yo'li bilan amalga oshiriladi". Biroq shuni ham unutmaslik lozimki, "aynan o'sha e'lon qilish yo'li bilan tan olish, yangi davlatning xalqaro hamjamiyat a'zosi sifatidagi o'rni

bilan birgalikda tan olingan siyosiy subyekt ekanligini hamda unga xalqaro huquq asosida huquq va majburiyatlar yuklanganiga qat'iy ishonch bildirilganining dalili bo'ladi (p. 201).

4. Birinchi xulosa taqdim etilganidan so'ng Serbiya hamda Montenegro yangi davlat, ya'ni yangi Yugoslaviya mamlakatini tashkil etib, 27-aprel kuni yangi konstitutsiyani qabul qildilar. Shuningdek, sobiq Yugoslaviya tarkibidan ajralib chiqqan yangi mamlakatlar ham o'zaro birlarining mustaqilliklarini tan oldilar va sobiq Yugoslaviyaning ma'muriy organlari o'z faoliyatlarini to'xtatdi. Sobiq Yugoslaviyaning parchalanishi to'liq nihoyasiga yetdi. Uning eski hududlari hamda aholisi hozirda yangi suveren va mustaqil mamlakatlarning qo'l ostidadir.

Bosniya va Gersegoviniya, Xorvatiya hamda Sloveniya Yevropa Ittifoqining barcha mamlakatlari tomonidan mustaqil davlat sifatida tan olinib, ularning BMTga a'zo bo'lib kirishlari ham e'tirof etildi. Biroq yangi Yugoslaviyaning Sobiq Yugoslaviyaning vorisi sifatida BMTga a'zolicini tan olinishi bo'yicha da'vosi Xavfsizlik Kengashi tomonidan rad etildi (p. 202).

5. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, birinchi xulosada aytilgan sobiq Yugoslaviyaning parchalanish jarayoni hozirgi kunda o'z nihoyasiga yetdi va endi sobiq Yugoslaviyani mavjud emas, deb hisoblash o'rinlidir (p. 202).

Sharh

Mazkur ish bo'yicha berilgan xulosalar, sobiq Yugoslaviyaning parchalanishi natijasida yuzaga kelgan xalqaro huquqdagi davlat bilan bog'liq masalalar, ya'ni davlat belgilari, davlatlarning tugatilishi mazmun-mohiyati, davlatning parchalanishi va ularning tan olinishi hamda vorislik masalalari bilan bog'liq bo'ladi.

Xalqaro huquqda davlat belgilari. Xalqaro huquqda davlatning belgilari sifatida doimiy yashovchi aholi, aniq belgilangan hudud va hukumatning mavjudligi tan olinadi. Ushbu ishda arbitraj komissiyasi birinchi xulosada ma'lum bir subyektni davlat deb hisoblash uchun xalqaro huquqda belgilangan bir qancha tamoyillarga tayanish lozim deb ta'kidlab, davlat tartiblashtirilgan siyosiy hokimiyat va uning ta'sir kuchi doirasida bo'lgan hudud hamda aholidan tashkil topadigan suveren birlashmadir deb o'z ta'rifini keltiradi. Shuningdek, komissiya federativ davlatga ham to'xtalib o'tadi. "Federativ davlatda, – deydi komissiya federativ organ federatsiyaning birliklari nomidan amaldagi hokimiyatni tatbiq etib turadi". Uning bunday ta'riflarini yuqoridagi davlatning uch belgisini yanada aniqlashtirish maqsadida berilgan deyishimiz ham mumkin.

Davlatning tugatilishi va uning mazmun mohiyati. Mamlakat parchalanib, uning o'rnida bir nechta yangi davlatlar tashkil topganda (sobiq Yugoslaviya misolida), bir davlat ikkinchi bir davlat bilan birlashib, uning bir qismiga aylanganda (Sharqiy va G'arbiy Germaniyaning birlashuvi natijasida hozirgi Germaniya davlatining vujudga kelishi misolida) hamda ikki yoki undan ortiq mamlakatlar bir davlatga (Shimoliy Yaman hamda Janubiy Yamanning yagona Yaman davlatiga birlashganligi misolida) birlashganda hududlari o'zgargan sobiq davlat tugatilganmi yoki

hali hanuzgacha mavjudmi degan muammo o'rtaga chiqadi. Bunday vaziyatlarda davlat mavjudligi yoki tugatilganligini belgilash uchun qanday talablar borligini aniqlab olish lozim bo'ladi. Biroq xalqaro huquqda bunday muammolarni hal etish standartlari aniq belgilab qo'yilmagan bo'lib, olimlar o'rtasida ham munozaralarga sabab bo'ladi. Yuqoridagi davlatning tashkil topishi bilan bog'liq birinchi holatda davlat tugatilmaganligini tan olish yoki olmaslik borasida bir qarorga kelishda obyektiv hamda subyektiv faktorlarni¹, ayniqsa, subyektiv faktorlarni hisobga olish kerakligi borasidagi qarashlar ko'pchilikni tashkil etadi².

Ushbu ishda arbitraj komissiyasi davlatning mavjudligi yoki tugatilishi amaliyot bilan bog'liq muammo bo'lib, sobiq Yugoslaviya tarkibidan ajralib chiqqan yangi davlatlarning Yevropa Ittifoqining a'zo mamlakatlari tomonidan tan olinishi, ularning BMTdagi o'rining e'tirof etilishi hamda Xavfsizlik Kengashining qaroriga tayanib sobiq Yugoslaviya mavjud emas degan xulosaga keldi.

Sobiq Yugoslaviyaning parchalanib ketishi va davlatni tan olinishi bilan bog'liq masalalar. Arbitraj komissiyasi birinchi xulosada davlatning mavjudligi yoki tugatilganligi masalasi amaliy muammo bo'lib, boshqa mamlakatlar tomonidan tan olinishini e'lon qilish yo'li bilan amalga oshiriladi deb belgilagan edi. Sakkizinchi xulosada esa "davlatlar tomonidan e'lon qilish yo'li bilan tan olish yangi davlatning xalqaro hamjamiyat a'zosi sifatidagi o'rni bilan birgalikda tan olingan siyosiy subyekt ekanligini hamda unga xalqaro huquq asosida huquq va majburiyatlar yuklanganiga qat'iy ishonch bildirilganining dalili bo'ladi" degan fikrni ilgari surgan edi.

Shuningdek, Yevropa Ittifoqining a'zo mamlakatlari tomonidan yangi davlatlarning tan olinish masalasi bo'yicha to'rtinchi xulosada (Bosniya va Gersegoviniya), beshinchi xulosada (Xorvatiya), oltinchi xulosada (Makedoniya) hamda yettinchi xulosada (Sloveniya) komissiya birma-bir to'xtalib o'tdi³.

¹ Bu yerda obyektiv faktorlar deganda mavjud davlatning hududi, aholisining tarkibiy qismi, poytaxtining joylashgan yeri, tabiiy boyliklari, tarixiy madaniyati nazarda tutilmoqda. Subyektiv faktorlar deganda esa hanuz mavjudlik da'vosi bilan yangi tashkil topgan mamlakatlar uning bu da'vosi tan olinishi bilan bog'liq holatlar hamda uchinchi mamlakatlar tomonidan uning bu da'vosi tan olinishi nazarda tutilmoqda.

² Kotera Akira va boshqalar. Xalqaro huquq. Yaponiya 2010. – B.144-145. Bundan tashqari, qarang: Morikawa Toshitaka. Davlatlarning vorislik hamda tan olinish masalalari. Yokohama: Xalqaro iqtisodiy huquq. 4-jild, 2-qism, – B.159.

³ Wang Zhi-an. Yugoslaviyaning parchalanishi va davlatning tan olinishi. Komazawa universiteti huquqshunoslik dissertatsiyalari to'plami, 48-jild, – B.19. Bundan tashqari, qarang: Crawford J. The creation of states in International Law. 2nd edition. (2006) – PP. 24-25.

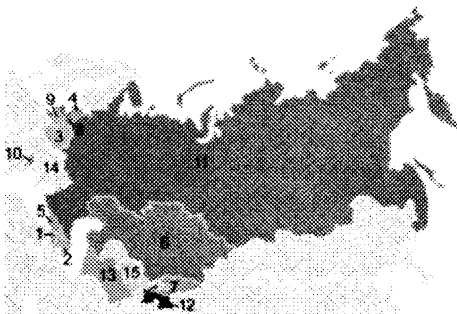
Asosan muammoli holatlar, sakkizinchi xulosa hamda Yevropa Ittifoqi va BMT tomonidan amalga oshirilgan harakatlar bilan bog'liq bo'ldi. Bunda davlatni tan olishning huquqiy oqibatlari, juda erta tan olish, vaziyatga qarab tan olish hamda guruh bo'lib tan olish kabi masalalar muhokama mavzusiga aylandi. Masalan, davlatni tan olinishining huquqiy oqibatlari to'g'risida komissiya o'zining birinchi xulosasida boshqa davlatlar tomonidan davlatning tan olinishi e'lon qilish yo'li bilan amalga oshirilishini ta'kidlagan bo'lsa-da, olimlar orasida quyidagicha qarashlar mavjud. Kroford Yugoslaviyaning parchalanib ketishiga nisbatan shunday fikr bildiradi: "sobiq Yugoslaviyaning tugatilishiga nisbatan xalqaro hamjamiyatning munosabati anchagina tushunarsiz bo'lganligini aytadi. Yana Makedoniya bir necha yillar davomida tan olinmaganligiga qaramay, deyarli barcha davlatlar tomonidan davlat sifatida qabul qilinib kelindi. Shuningdek, Serbiya va Montenegro sobiq Yugoslaviyaning vorisi sifatida tan olinmay, buning natijasida ko'plab mamlakatlar ular bilan hech qanday tashqi aloqalarga kirishmadilar. Biroq ularning aslida davlat ekanligiga hech kimda shubha bo'lmagan"¹.

Sobiq Yugoslaviyaning parchalanib ketishi va unga vorislik masalalari. Arbitraj komissiyasi birinchi xulosasida davlat vorisligi masalalari xalqaro huquqning asosiy prinsiplarida belgilangan bo'lib, 1978-yil 23-avgustdagi "Davlatlarning shartnomalar bo'yicha huquqiy vorisligi" hamda 1983-yil 8-apreldagi "Davlatlarning davlat mulklari bo'yicha huquqiy vorisligi" kabi Vena konvensiyalari aynan o'sha asosiy tamoyillardan andoza olgan. Mazkur tamoyillarga tayanadigan bo'lsak, vorislik oqibati adolatli bo'lishi lozim hamda vorislikka aloqador bo'lgan mamlakatlar o'rtasida kelishuvga ko'ra erkin belgilab olinishi ham mumkin. Bundan tashqari, xalqaro ommaviy huquqdagi kuch ishlatish chegarasini ham hisobga olish lozim. Chunki shaxsning asosiy huquq va erkinliklari, fuqarolarning va kam sonli shaxslarning huquqlari barcha vorislikka daxldor mamlakatlarning vakolatlarini cheklab qo'yadi. Shuning bilan birgalikda, to'qqizinchi xulosada sakkizinchi xulosadagi sobiq Yugoslaviyaning tugatilganligi va u allaqachon mavjud emasligi haqidagi xulosalar qaytarilganidan so'ng, uning o'rnida tashkil topgan barcha mamlakatlar uning vorisi ekanligi belgilangan edi. Bunda komissiya tomonidan davlat vorisligi to'g'risidagi konvensiyaga qayta murojaat etilayotganligi hamda inson huquqlarini himoya qilish masalasi barcha voris mamlakatlarga birdek ta'sir o'tkazishi nazarda tutilayotganiga e'tibor qaratishimiz lozim.

¹ Crawford J., The creation of states in International Law, 2nd edition, (2006). – P. 25.

Sobiq Sovet Ittifoqi hamda Sobiq Yugoslaviya o'rtasidagi tafovutlar. Sobiq Sovet Ittifoqi ham, sobiq Yugoslaviya ham federativ davlat bo'lib, ular parchalanib ketganidan so'ng ulardan bir qancha mustaqil davlatlar ajralib chiqqanligi jihatidan bir-biriga o'xshash

7-rasm. Sobiq Sovet Ittifoqi va undan ajralib chiqqan davlatlar xaritasi

bo'lishiga qaramay, Sovet Ittifoqi parchalanganidan so'ng Rossiya uning yagona vorisi sifatida BMT tomonidan tan olingan bo'lsa-da, yangi Yugoslaviya bu tarzda tan olinmadi. Bir so'z bilan aytganda, ikki mamlakatga butunlay o'zgacha yondashuvda bo'lindi. Nega bunday yondashuvda bo'lindi degan savolga davlatning tugatilishi va uning mazmun-mohiyati qismida keltirib o'tilgan

subyektiv faktorlar sabab bo'ldi deb aytishimiz mumkin. Boshqacha qilib aytganda, Rossiya Sovet Ittifoqining vorisi sifatida tan olinishiga Sovet Ittifoqidan ajralib chiqqan boshqa mamlakatlar qarshilik qilmagani, Yevropa Ittifoqi, BMT va boshqa mamlakatlar ham Rossiyaning SSRI vorisi bo'lishiga qarshilik qilmagani sabab bo'lgan. Yugoslaviya bilan bog'liq vaziyatda esa sobiq Yugoslaviyaning vorisi sifatida yangi Yugoslaviyaning tan olinishi bo'yicha vajga nisbatan sobiq Yugoslaviyadan ajralib chiqqan boshqa mamlakatlar rozi bo'lmadilar hamda boshqa davlatlar tomonidan ham yuqoridagi vaj inkor etildi. Yangi Yugoslaviyaning BMTdagi o'rnida ham Rossiya Sovet Ittifoqi davomchisi sifatida tan olindi, ammo sobiq Yugoslaviya o'rnida tashkil topgan yangi davlatlar unga a'zo bo'lishlari uchun ulardan ariza talab etildi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Sizningcha, davlatning asosiy belgilariga uning boshqa davlatlar tomonidan tan olinishi shartini ham kiritish mumkinmi?
2. Davlat qanday yo'llar bilan tashkil etiladi?
3. Davlatlarning parchalanib ketishiga bir qancha misollar keltiring va ular o'rtasidagi tafovutlarni muhokama qiling.

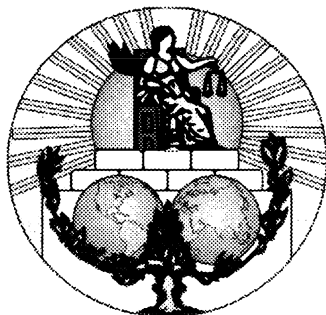
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

- 1. Vang Zhi-an. Yugoslaviyaning parchalanishi va davlatning tan olinishi. Komazava universiteti huquqshunoslik dissertatsiyalari to‘plami. 48-jild.**
- 2. Kotera Akira va boshqalar. Xalqaro huquq, Yaponiya, 2010.**
- 3. Morikava Toshitaka. Davlatlarning vorislik hamda tan olinish masalalari. – Yokohama. Xalqaro iqtisodiy huquq. 4-jild. 2-qism.**
- 4. Crawford J. The creation of states in International Law. 2nd edition. 2006.**

IV. Xalqaro huquqda yurisdiksiya masalalari. Davlat suvereniteti va yurisdiksiya masalalari: 1923-yil 17-avgustdagi Uimblon ishi (*Affaire du Vapeur "Wimbledon", Arret, 1923, CPJI serie A No 1, p.15*) (A.Xakimov)

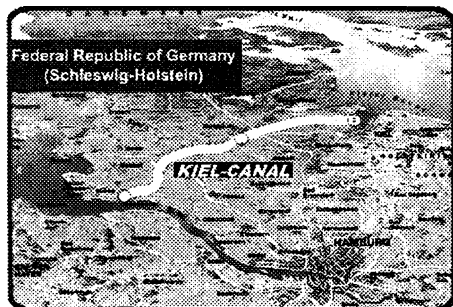
Ushbu ish Birinchi jahon urushidan keyin tashkil etilgan Muvaqqat xalqaro sud (PCIJ¹) tomonidan ko'rib chiqilgan dastlabki nizo sifatida ham ahamiyatga molikdir. Ushbu ishda Antanta Ittifoqi hamda Millatlar Ligasi bilan Germaniya o'rtasida tuzilgan Tinchlik shartnomasi (Versal shartnomasi)ning 380-modda-siga ko'ra, internatsionalizatsiyalashtirilgan Kil kanaliga nisbatan Germaniyaning kanal uning boshqaruvi ostida ekanligi to'g'risida chiqargan Neytrallik aktini qo'llash bilan bog'liq masala asosiy muammo bo'ldi. Britaniya bayrog'i ostida bo'lgan va vaqtincha foydalanish uchun Fransiya kompaniyasi tomonidan

8-rasm. Muvaqqat Xalqaro Sud emblemasi.

olingan (time-chartered²) Uimblon (Wimbledon) kemasi Gretsiyaning Salonika portidan 4200 tonnadan iborat bo'lgan o'q-dorilar va artilleriyani olib Dansigda joylashgan Polshaning dengiz qo'shinlari tomon yo'lga tushgan edi. 1921-yil 21-mart kuni Kil kanalining kirish qismiga yetib kelganda, Germaniyaning tegishli organ xodimlari tomonidan to'xtatiladi va Kil kanali bo'ylab o'tishiga ruxsat berilmaydi. Bunga sabab o'sha vaqtlarda rus-polyak urushi davom etayotgan edi. Bundan tashqari, Germaniya 1920-yil 25-iyulda mazkur urushga aralashmasligini e'lon qilgan holda Neytrallik aktini qabul qilgan edi. Bu vaqtda Fransiyaning elchisi tomonidan kemaga ruxsat berish

9-rasm. Kil kanali.

¹ Muvaqqat Xalqaro Sud (Permanent Court of International Justice) – 1920-yilda Millatlar Ligasi qoshida tashkil etilgan Xalqaro sud. Hozirgi kunda Birlashgan Millatlar Tashkiloti qoshidagi Xalqaro Sud (International Court of Justice)ning ajdodi sifatida qaraladi.

² Time-charter – kemadan foydalanish uchun uni ijaraga olish. Bunda kema egasining unga egalik huquqi saqlanib qolaveradi. Biroq port a'zolari, kemandir suzish yo'nalishi va unga yuklanadigan yukni ijaraga oluvchi charter hal etadi.

haqidagi iltimosnomaning kiritilishi ham hech qanday natija bermadi. Kema 11 kun Kil kanalining kirish qismida kutgandan so'ng ham hech qanday natija bo'lmagach, Daniya bo'g'ozini orqali suzib o'tib, 13 kunda kechikkan holda belgilangan manzilga yetib bordi.

Bu voqealardan so'ng Versal shartnomasining 380 – 386-moddalari buzilgan deb, mazkur ish bo'yicha Muvaqqat Xalqaro Sud statutining 40-moddasiga asosan, Muvaqqat Xalqaro Sudga da'vo bilan chiqildi. Birinchi jahon urushining yetakchi mamlakatlari Angliya, Fransiya, Italiya va Yaponiya o'z da'vosida:

a) Germaniya tomonidan Uimblon kemasi Kil kanaliga kiritilmaganligi hamda u bo'ylab suzib o'tishga ruxsat etilmaganligi Versal shartnomasining 380-moddasiga zid ekanligi va noqonuniyligini ta'kidladilar;

b) kemaga ruxsat etilmasligi oqibatida charter hamda kema egasiga yetkazilgan zarar Germaniya tomonidan to'lanishi lozimligi talab qilindi.

Bunga qarshi Germaniya tomon rus-polyak urushi ketayotgan bir vaqtda Germaniyaning Neytrallik to'g'risidagi akti mazkur holatda ham qo'llanilishi kerakligi va yetkazilgan zararni qoplash bo'yicha talab rad etilishi lozimligini bildirdi.

Mazkur ishda Polsha ham Muvaqqat Xalqaro Sud statutining 62-moddasiga binoan ishda qatnashishini bildirgan bo'lsa-da, Sud tomonidan 1923-yil 28-iyunda chiqarilgan qarorda Polsha 62-modda emas, aksincha, 63-modda asosida sud jarayoni qatnashchisi sifatida ishda ishtirok etishi mumkinligini belgiladi.

Demak, biz ko'rib chiqayotgan nizo bo'yicha Muvaqqat Xalqaro Sud quyidagicha qarorga keldi:

1) to'rt davlat da'vogar sifatida, Polsha esa sud jarayoni qatnashchisi sifatida da'vo bilan murojaat etilgan ushbu ish sud yurituviga qabul qilinsin;

2) Germaniyaning Uimblon kemasi Kil kanalidan o'tishiga ruxsat bermaganligi va uni kiritmaganligi noqonuniy deb topilsin;

3) Versal shartnomasining 380-moddasi Germaniya tomonidan 1920-yil 25-iyulda qabul qilingan Neytrallik akti Kil kanali havzasi bo'ylab qo'llanilishini taqiqlaydi deb topilsin;

4) Germaniya hukumati kema egasi va uning charteriga yetkazilgan zararni to'liq qoplab bersin;

5) shuningdek, Germaniya hukumati Fransiya hukumatiga yetkazilgan zarar uchun Fransiya valyutasida 140.749 frank jarima to'lasin. To'lov uch oy ichida amalga oshirilishi lozim. Vaqtda amalga oshirilmagan to'lovlar uchun sud qarori chiqqan sanadan boshlab 6 foiz miqdorida penya belgilansin. Sud xarajatlarini qoplash har bir ishtirokchi mamlakatga teng ravishda yuklansin.

Qo'shimcha tarzda sudyalari: Anzilotti, Huber va Germaniyalik sudya Schucking mazkur sud qaroriga qarshi bo'lganlari keltirib o'tiladi.

Sud qarorining ahamiyatli bandlari

Suveren hokimiyatning amalga oshirilishini cheklovchi shartnoma.

Kil kanali to'g'risidagi Versal shartnomasining 380-moddasi ommaviy va majburiy xarakterga ega norma hisoblanadi. Boshqa so'z bilan aytganda, uning mazmunidan anchagina qat'iy norma ekanligi hamda ikkilantiruvchi xarakterga ega emasligining guvohi bo'lish mumkin. Shartnomada belgilangan yangi tizimga ko'ra Kil kanali u harbiy yoki savdo kemasi bo'lishidan qat'i nazar, barcha kemalar uchun ochiq bo'lib, teng ravishda foydalanilishi zarur edi. Albatta, ushbu vaziyatda Germaniyaning Kil kanaliga nisbatan bo'lgan yurisdiksiyasini hech kim inkor etmaydi, ammo mazkur yurisdiksiya ijrosi bilan bog'liq cheklash mavjud ekanligini ham unutmash lozim. Bu holatda bunday cheklashni o'rnatuvchi norma haqida qandaydir shubha mavjud bo'lsa, anchagina tor doiradagi sharhlash uchun yetarlicha sabablar yuzaga keladi. Biroq sud tor doiradagi sharhlashni amalga oshirganidan so'ng ham 380-moddada aniq keltirilgan so'zlar yordamida belgilab qo'yilgan ma'noni inkor eta olmadi (pp. 24-25).

Neytral mamlakatning huquqlari. Germaniya hukumati barcha kemalarning Kil kanalidan suzib o'tish huquqining tan olinishi va ularga umumiy tarzda ruxsat berilgan taqdirda ham bu urush davrida neytral mamlakat sifatida huquqlar va majburiyatlarni amalga oshirishni inkor etmaydi degan fikrni ilgari suradi. Bundan tashqari, Germaniya u uchun yuqoridagi kabi ruxsat berishlar, urush olib borayotgan mamlakatlarga yo'naltirilgan taqiqlangan mahsulotlar va tovarlarni kanaldan olib o'tishga ruxsat berish majburiyatini yuklamaydi deb hisoblaydi. Germaniya keyingi o'rindagi da'volarni keltiradi. Bu tarzda keng ko'lamli ruxsat berish insoniy hamda qadimdan saqlanib kelgan abadiy huquqlar Germaniya tomonidan toptalishiga olib keladi degan ma'noni anglatadi. Shuningdek, mazkur neytrallik huquqi Germaniya suverenitetining zaruriy qismi bo'lib, ushbu vaziyatda Germaniya yuqorida tilga olingan huquqlarni buzsa ham bu u tomonidan ixtiyoriy ravishda qilinganligini anglatmaydi. Biroq Germaniyaning bu vajlari sud tomonidan inobatga olinmadi va sud uni quyidagicha izohladi. Yuqorida keltirilgan vajlar eng muhim deb sanaladigan umumiy huquqlar to'g'risidagi qarashlarga amaliy jihatdan qarama-qarshidir. Bundan tashqari, umume'tirof etilgan xalqaro odatlarga ham zid kelish bilan birga urush vaqtida ham, tinchlik vaqtida ham qo'llanilishi aniq ravshan bo'lgan Versal shartnomasining 380-moddasiga ham ziddir (p. 25).

Suverenitetning belgisi sifatida shartnomalar tuzish huquqi. Sud davlat ma'lum bir shartnomani imzolashga yoki imzolamaslikka va'da berishi hamda o'zi a'zosi bo'lgan shartnomadan kelib chiqqan majburiyatlarni bajarishi suverenitetining buzilishiga olib keladi deb hisoblamaydi. U quyidagi fikrlarni ilgari suradi: "Albatta, davlat oldida ma'lum bir majburiyatni yuzaga keltiruvchi har qanday konvensiya yoki shartnoma ham suveren hokimiyatni amalga oshirishga nisbatan qandaydir ko'rinishdagi yo'nalishni taqdim etadi va bu davlat suveren hokimiyatini amalga oshirishda cheklashni vujudga keltirishi mumkin. Biroq xalqaro shartnomalarni tuzish qobiliyati davlat suveren hokimiyatining uzviy ajralmas qismi hisoblanadi". Shu sababli ham ushbu vaziyatda shartnomadan kelib chiqqan majburiyatni bajarish Germaniya suverenitetini cheklamaydi (p. 25).

Neytral davlatning ichki huquq normalari hamda xalqaro shartnomalar. Uimblon kemasining Kil kanali bo'ylab suzib o'tishiga ruxsat berilmaganligiga Germaniyaning Neytrallik to'g'risidagi akti asos bo'lib xizmat qilishi mumkinmi? Avvalo, bir xorijiy mamlakatda ortilib, ikkinchi xorijiy mamlakatga yuborilayotgan yuklar kanaldan olib o'tilishi Germaniya tomonidan neytrallik aktida belgilangan "ekport qilinadigan yuklar" qatoriga kirmaydi. Shuningdek, neytrallik aktida taqiqlangan "o'tish" ham Kil kanaliga taalluqli deb aytish qiyin. Nima bo'lganda ham bir davlat tomonidan qabul qilingan neytrallik akti tinchlik to'g'risidagi xalqaro shartnoma qoidalaridan ustun bo'la olmaydi. Versal shartnomasining 380-moddasi Germaniya bilan shartnoma imzolagan barcha mamlakatlarning savdo va harbiy kemalariga kanaldan o'tish huquqini berar ekan, Germaniyaning neytrallikni saqlash uchun urush davrida olib o'tilishi taqiqlangan tovarlarni olib o'tmaslik bo'yicha vajlari ahamiyatsiz bo'lib qolaveradi (p. 29).

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, Germaniya o'z neytrallik majburiyatidan kelib chiqib, Uimblon kemasini to'xtatishga majbur bo'lmagan, aksincha, unga ruxsat berish huquqiga ega bo'lgan. Shuningdek, Versal shartnomasining 380-moddasiga ko'ra Germaniyaning kemalar o'tishiga doir aniq va ravshan majburiyati belgilab berilgani bois Germaniya o'zining neytrallik aktini qo'llay olmaydi (p. 30).

Sharh

Sud o'zining qarorida aslida mavhum bo'lgan davlat suvereniteti tushunchasi hamda aniq hokimiyatga asoslangan suverenitet tushunchalarini bir-biridan farqlab, Germaniyaning Kil kanaliga nisbatan

bo'lgan suvereniteti va bu suverenitetni amalga oshirishning xalqaro shartnoma tomonidan cheklanishini tushuntirdi. Sud bu mintiq bilan, suverenitetning ajralmas qismi bo'lgan shartnoma tuzish huquqini amalga oshirish va buning natijasida davlatning vakolatlari xalqaro shartnoma tomonidan ma'lum bir darajada cheklansa ham, bu suverenitetning buzilishiga olib kelmaydi, degan xulosani berdi. Boshqa so'z bilan aytganda, davlat suvereniteti va xalqaro shartnomalar vositasida cheklash o'rtasidagi "suverenitet dilemmasi" bo'yicha ahamiyatli izoh qoldirdi.

Bu vaqtda Muvaqqat Xalqaro Sud Tunis va Morokash o'rtasida "Fuqarolik to'g'risida"gi qonun bo'yicha kelib chiqqan ish va Xalqaro Mehnat Tashkiloti vakolatlari bo'yicha ishlarda ham davlat suvereniteti va uning xalqaro shartnomalar vositasida cheklanishiga doir muammolarga duch keldi. Shuningdek, yana bir masalani ta'kidlab o'tish joizki, Fridrih Hegel nazariyasiga asoslangan absolyut suverenitet tushunchasi o'sha vaqtda Germaniyada ustuvor hisoblanar edi. Mazkur ishda ham sud qaroriga qarshi bo'lgan, ya'ni neytral davlat va urush holatida bo'lgan davlatlar shartnomada ma'lum bir maqsadni ko'zlagan hamda aniq belgilangan huquq va majburiyatlar mustahkamlanmagan bo'lsa ham o'zining neytralligi va xavfsizligi uchun favqulodda choralar qo'llash huquqiga ega, degan qarash bunga yaqqol misol bo'la oladi. Germaniyaning fuqarosi bo'lgan sudya ham, Versal shartnomasida belgilangan majburiyatlarni xalqaro foydalanish (International easement¹) sifatida tan olish bilan birgalikda, barcha shu tarzda foydalanishni, urushga nisbatan qat'i va mutlaq neytrallikni saqlovchi va uni hayotmamonot darajasida hurmat qiluvchi davlatning huquqiga bo'ysundirmoq lozim deb hisoblaydi. Shu sababli ham bu yerda Versal shartnomasining talqini sifatida rivojlanib kelgan sud a'zolarining ko'pchiligi tomonidan qo'llab-quvvatlangan qarashga qarama-qarshi bo'lgan fikrni bildiradi. Bu esa suverenitetga nisbatan qarashlar o'rtasidagi ziddiyatning asosida "suverenitet dilemmasi" ni qanday tushunish muammosi yotganligini anglatadi. Bugungi kunda yuqorida ko'pchilik tomonidan qo'llab-quvvatlangan qarash aslida o'sha davrdagi vaziyat taqozosi natijasi ekanligi barchaga ayon.

Keyinchalik ham, Muvaqqat Xalqaro Sud 1925-yilda Gretsiya va Turkiya o'rtasidagi aholi almashinuvi bo'yicha bergan tushuntirishida, Turkiyaning almashinish obyekti bo'lgan aholining doirasini belgilashda milliy qonunchilikka asoslanilishi va bu Turkiyaning suveren huquqi

¹ International easement – Boshqaning yeridan o'z manfaati yo'lida beg'araz foydalanish.

ekanligi to'g'risidagi va'jiga nisbatan Uimblon ishini havola qilgan. Turkiyaga nisbatan xalqaro shartnomada belgilangan majburiyatlar natijasida davlat vakolatlarining ma'lum bir darajada cheklanishi ushbu mamlakat suverenitetining buzilishini anglatmaydi degan javobni berdi.

1927-yilda sud tomonidan Danube daryosi ishi bo'yicha berilgan tushuntirishda ham avvalgi qarorlardagi kabi davlat tomonidan xalqaro shartnomaga qo'shilish natijasida yuzaga kelgan davlat suverenitetini amalga oshirishni cheklovchi shartlar suverenitetning buzilishi hisoblanmaydi, degan xulosaga kelindi. Albatta, sudning bunday sharhi xalqaro huquqning majburiyatlarga taalluqli barcha masalalarini hal etishga qaratilmagan bo'lsa-da, suveren davlat o'zi rozi bo'lib kirgan xalqaro shartnoma tomonidan qanday cheklovlarga uchrashi mumkinligi to'g'risidagi amaliy yechimni taqdim etdi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Neytral davlat deganda qanday davlatni tushunasiz?
2. Agarda, hozirgi kunda ham Uimblon ishidagi kabi nizo yuz bersa, Xalqaro Sud bunday nizoni qay yo'sinda hal etadi, deb o'ylaysiz?
3. Shartnomalardan kelib chiqadigan majburiyatlar davlatning konstitutsiyasidagi asosiy prinsiplarga zid kelib qolsa, davlat o'z konstitutsiyasiga o'zgartirish kiritishi lozim deb hisoblaysizmi?
4. Sizningcha, 3-savolda nazarda tutilgan holat amalda yuzaga kelishi mumkinmi?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jan Klabbers "Clinching the Concept of Sovereignty: Wimbledon Redux", *Austrian Review of International and European Law*, Vol. 3, (1998), 345-367 pages.
2. Michel Cosnard, "Sovereign Equality – the Wimbledon sails on," M. Byers and G. Nolte eds., *United States Hegemony and the Foundations of International Law* (2003), 117-134 pages.
3. Martti Koskenniemi, "What Use for Sovereignty Today?," *Asian Journal of International Law*, Vol. 1 (2011), 61-70 pages.
4. Tabata Shigejiro, "Xalqaro hamjamiyatda davlat suvereniteti", *Ommaviy huquq tadqiqoti*, 3-son, 1-bet.
5. Okuvaki Naoya, "Yaponiyaning Xalqaro ommaviy huquq fani sohasida hududiylik asoslarining rivoji", *Xalqaro 96-jild*, 4-5 qismlar, 86-bet.

V. Xalqaro huquqning prinsiplari va yurisdiksiya. O‘zbekiston va Metal-Tech ishi 2013-yil

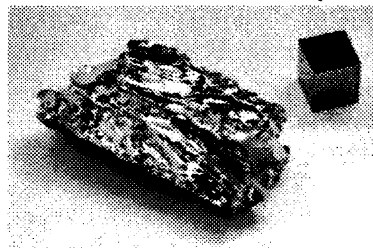
Metal-Tech Ltd. v Republic of Uzbekistan (ICSID Case No. ARB/10/3).

(A.Xakimov)

Nizoning yuzaga kelishi. 2000-yilda Isroilning molibdenium ishlab chiqaruvchi Metal-Tech jamoa shirkati O‘zbekistonning ikki davlat korxonasi AGMK hamda UzKTJM bilan molibdenium ishlab chiqarish uchun mo‘ljallangan zavod qurish va uni boshqarish bo‘yicha qo‘shma korxonani tashkil etdi. Unga ko‘ra, Metal-Tech o‘zining texnologiya, nou-xou va moliyaviy mablag‘larini yangi Uzmetail deb nomlanuvchi qo‘shma korxonani uchun taqdim etdi. Bundan tashqari, Metal-Tech bilan birgalikda qo‘shma korxonani tashkil etish xalqaro bozorga chiqish imkoniyatini ham taqdim etar edi. O‘z navbatida, O‘zbekiston korxonalari ham yangi zavodni ishga tushirish uchun binolar, qurilish materiallari, mashinalar, asbob-uskunalar hamda molibdenium xomashyosini yetkazib berdilar.

Biroq 2006-yilga kelib Toshkent viloyati prokuraturasi qo‘shma korxonaning bir qancha rasmiylariga nisbatan o‘z mansab vakolatlarini va O‘zbekiston Respublikasiga moddiy zarar yetkazishda ayblab jinoyat ishi

10-rasm. Molibden xomashyosi. qo‘zg‘atdi. Bir oydan so‘ng O‘zbekiston

Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qo‘shma korxonaning molibdenium xomashyosini talab qilish va molibdeniumni eksport qilishga bo‘lgan mutlaq huquqini bekor qilish bo‘yicha qarori chiqarildi. Natijada O‘zbekiston korxonalari qo‘shma korxonani borasidagi o‘z shartnomalarini to‘xtatdi va unga

nisbatan bankrotlik protsedurasi boshlanadi. Metal-Techning qarshiligiga qaramasdan, O‘zbekiston Respublikasi Toshkent viloyati Xo‘jalik sudi tomonidan qo‘shma korxonani likvidatsiya qilindi hamda 2009-yilda yuridik shaxslar davlat ro‘yxatidan chiqarildi.

Shundan so‘ng Metal-Tech Investitsion nizolarni hal qilish markaziga (ICSID) da‘vo bilan chiqdi.

Metal-Techning da‘volari. Metal-Tech o‘z da‘vosida O‘zbekiston o‘z ichki huquqida belgilangan majburiyatlarini hamda O‘zbekiston-Isroil BITidagi majburiyatlarini buzganligini ta‘kidlaydi. O‘z da‘vosining asosi sifatida O‘zbekiston yuqorida keltirib o‘tilgan normativ-huquqiy hujjatlardagi adolatli va xolis munosabatda bo‘lish mezonini, yetarli darajada

himoya qilish va kafolatlar berish qoidasi, qo'shma korxonada bo'yicha kelishuvni buzganlikda hamda Metal-Tech mulkini qonunga xilof ravishda ekspropriatsiya qilganligini keltirib o'tadi. Bundan tashqari, ekspropriatsiya qilishda hech qanday sabablarsiz investor mulki tortib olinganligi va diskriminatsiyaga yo'l qo'yilganligi hamda O'zbekistonning bu harakatlari da'vogarni o'z mulkiga egalik qilish, undan foydalanish, tasarruf etish hamda uni boshqarishdan mahrum etdi.

O'zbekistonning vajlari. O'zbekiston tomoni esa da'vogarning barcha da'volarini rad etdi. Shuningdek, Sud O'zbekiston – Isroil BITiga ko'ra mazkur ish bo'yicha yurisdiksiyaga ega emasligini ta'kidlab, Metal-Techning noqonuniy xatti-harakatlari natijasida yetkazilgan zararni qoplash bo'yicha qarshi da'vo kiritdi.

Sud qarori. 2013-yilning 4-oktabr kuni O'zbekiston hamda Isroil kompaniyasi bo'lmish Metal-Tech o'rtasidagi xalqaro investitsion nizo bo'yicha ICSID o'z qarorini chiqardi. Qarorda arbitraj quyidagilarni keltirib o'tdi. Avvalo, ICSID da'vogarning da'volari hamda javobgarning qarshi da'volari bo'yicha O'zbekiston – Isroil BITi hamda O'zbekistonning milliy huquqiga ko'ra hech qanday yurisdiksiyaga ega emasligini ta'kidlaydi. Chunki mazkur Metal-Techning O'zbekistonga kiritgan investitsiyasiga (agar investitsiya deb aytilish to'g'ri bo'lsa) korrupsiya aralashgan edi. Yanada aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, bir qancha shaxslar, O'zbekiston hukumatining ba'zi amaldorlari, o'sha paytdagi yuqori lavozimdagi amaldor hamda uning ukasiga taxminan 4 million AQSH dollarini ular tomonidan ko'rsatilgan ba'zi bir qo'shtirnoq ichidagi xizmatlar uchun Metal-Tech taqdim etgan edi. Bu esa o'zbek milliy qonunchiligida korrupsiya sifatida baholanar edi.

Sud qarorining ahamiyatli bandlari

Investitsiyaning qonuniyligi. ICSID o'zining qarorida nizolashuvchi taraflarning da'vosi hamda qarshi da'vosi bo'yicha u hech qanday yurisdiksiyaga ega emasligini quyidagicha asoslaydi. Birinchidan, bizga ma'lumki, xalqaro arbitrajlarda nizolar ko'rib chiqilishi uchun taraflarning roziligi bo'lishi talab qilinadi. ICSID esa mazkur ishda qo'llanilayotgan BITning 8-moddasi 1-qismiga ko'ra¹ O'zbekistonda aynan shunday rozilik

¹ O'zbekiston va Isroil o'rtasidagi bitimning 8-moddasi 1-qismi Ahdlashuvchi Tomon va boshqa Ahdlashuvchi Tomon o'rtasida ikkinchi Tomonning birinchi Tomon hududidagi investitsiyalariga nisbatan yuzaga kelgan har qanday huquqiy nizolarni imzolash uchun 1965-yil 18-martda Vashingtonda ochilgan Davlatlar va boshqa Davlatlar fuqarolari o'rtasidagi investitsion nizolarni hal etish to'g'risidagi Konvensiyaga muvofiq maxsus Bitim yoki arbitraj yo'li bilan hal etish uchun mazkur Bitim har bir Ahdlashuvchi Tomonga Investitsion nizolarni hal etuvchi Xalqaro Markaz (bundan buyon «Markaz» deb yuritiladi)ga murojaat qilish majburiyatini yuklaydi.

mavjud emasligini aniqladi. Chunki, BITning 1-moddasi 1-bandiga ko'ra har qanday ko'rinishdagi aktivlar shartnoma taraflari bo'lgan davlatlarning qay biri hududiga investitsiya kiritilgan bo'lsa, aynan o'sha davlatning qonunlari va normativ-huquqiy hujjatlariga muvofiq bo'lishi ta'kidlanadi. O'zbekiston tomoni esa mazkur modda nafaqat investitsiya kiritilgan vaqt, balki u qanday idora etilganligini ham o'z ichiga olishini bildirgan bo'lsa-da, ICSID ushbu talabni faqatgina investitsiya kiritilayotgan vaqtda u o'sha paytdagi qonunlarga muvofiq bo'lishi kerakligini anglatadi deb talqin qildi va javobgarning talablarini rad etdi (para 193).

Biroq keyinchalik ishni ko'rib chiqish jarayonida Metal-Tech investitsiyani kiritish vaqtida korrupsiyaga yo'l qo'yganligini, ya'ni hukumatning ba'zi amaldorlariga katta miqdorda pora berilgani va bu umumiy loyihaning 20%ni tashkil etishini aniqladi hamda keltirilgan dalillar O'zbekiston qonunchiligini yetarli darajada buzilgan deb topish uchun asos bo'lishini aytib, mazkur holatda Metal-Techning investitsiyasi BITning 1-moddasi 1-bandiga mos kelmasligini ta'kidladi.

Javobgar bo'lmish O'zbekiston tomoni ham investor investitsiya loyihasini kiritish uchun bir qancha amaldor shaxslarga pora berganligi va shu yo'l bilan o'z investitsiya loyihasini hukumat tomonidan tasdiqlanishiga erishganligini keltirib, bu O'zbekiston Respublikasi qonunchiligini, xalqaro tamoyillarni hamda xalqaro ommaviy tartibni investor tomonidan buzilganligini ta'kidladi. Bu ayblovlarga qarshi da'vogar hech qanday hujjat va dalil keltira olmadi.

Shu sababli ham Metal-Techning da'volari BITning 8-moddasi 1-bandiga to'g'ri kelmasligini, bu esa O'zbekiston ishni ICSIDda ko'rib chiqilishi uchun rozi emasligini anglatishini keltirib o'tdi. O'z-o'zidan bu holatda ICSID konvensiyasining 25-moddasi 1-bandi²ga binoan ICSID hech qanday yurisdiksiyaga ega bo'lmaydi (paras. 372-373). Bundan tashqari, ushbu vaziyatdagi O'zbekistonning roziligi mavjud emasligi nafaqat da'vogarning da'volariga nisbatan ICSIDning yurisdiksiyasi mavjud bo'lmasligini, balki O'zbekiston tomonidan bildirilayotgan qarshi da'volar bo'yicha ham yurisdiksiyasi yo'qligini ham anglatishini keltirib o'tdi (para. 413).

¹ O'zbekiston va Isroil o'rtasidagi bitimning 1-moddasi 1-qismi «Investitsiya» atamasi barcha turdagi aktivlarni o'z ichiga oladi va quyidagilarni ham qo'shib hisoblagan holda hududida investitsiyalar amalga oshirilgan Ahdlashuvchi Tomonning qonun va qoidalariga muvofiq tarzda qo'llaniladi:

² ICSID Convention Article 25 (1). The jurisdiction of the Centre shall extend to any legal dispute arising directly out of an investment, between a Contracting State (or any constituent subdivision or agency of a Contracting State designated to the Centre by that State) and a national of another Contracting State, which the parties to the dispute consent in writing to submit to the Centre. When the parties have given their consent, no party may withdraw its consent unilaterally.

Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim. ICSID ishni ko'rib chiqish jarayonida "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" (bundan keyin MFN rejimi) qoidasi bilan ham duch keldi. Metal-Tech tomonidan O'zbekistonga kiritilgan investitsiya BITning 1-moddasi 1-bandiga mos kelmagan bo'lsa-da, Metal-Tech BITning 3-moddasi¹ 2-bandiga tayangan holda ushbu moddada belgilangan MFN rejimiga asosan Gretsiya – O'zbekiston BITsining 1-moddasi 1-bandida investitsiyaga berilgan ta'rif Isroil-O'zbekiston BITiga ham tatbiq etilishi lozimligini da'vo qildi.

Ammo ICSID MFN rejimini qo'llash bo'yicha keltirilgan shikoyatni rad etdi va uni quyidagicha asosladi: birinchidan, investitsiya shartnomada belgilangan doirada bo'lishi zarur. Chunki investitsiya va investor tushunchasi shartnomada aniq belgilangan bo'lib, MFN ham shu shartnomaning bir qismi sifatida qo'llaniladi. Ikkinchidan, Isroil-O'zbekiston BITning 7-moddasi (c) bandiga ko'ra MFN rejimi investitsiya tushunchasiga nisbatan tatbiq etilmasligi aniq va ravshan qilib ko'rsatilgan edi. Shunday qilib, ICSID Metal-Tech tomonidan keltirilgan MFN rejimini tatbiq etish bo'yicha da'voni MFN rejimini talqin qilgan holda rad etdi va bu vaziyatni mezbon mamlakat foydasiga hal etdi.

ICSID ishni o'z yurisdiksiyasiga olmaganligi sabablari

Da'vogar tomonidan javobgar "O'zbekiston Respublikasi Xorijiy investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida"gi Qonunining 10-moddasi²ga binoan ICSIDda ish ko'rib chiqilishiga rozilik bergan degan da'vo ham keltirildi. Mazkur Qonunning 10-moddasiga ko'ra, arbitraj investitsion nizolarni hal etishning bir vositasi sifatida belgilab berilgan bo'lib, bu esa O'zbekistonning ICSIDda nizoni hal etish bo'yicha to'g'ridan to'g'ri roziligini anglatmasligi hamda unda aniq bir arbitraj nomi keltirilmaganligi ICSID tomonidan ta'kidlandi.

¹ O'zbekiston va Isroil o'rtasidagi bitimning 3-moddasi 1-qismi quyidagicha bayon etiladi:

Ahdlashuvchi Tomonlarning har biri o'z hududida ikkinchi Ahdlashuvchi Tomon investorlarining investitsiyalari yoki daromadlari uchun o'z investorlarining investitsiyalari yoki daromadlari uchun yoki istalgan uchinchi Davlat investorlarining investitsiyalari yoki daromadlari uchun yaratilganidan ko'ra ziyodroq imkoniyatlar, qulay shart-sharoitlar yaratib beradi.

² "O'zbekiston Respublikasi Xorijiy investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida"gi qonunining 10-moddasi quyidagicha bayon etiladi. Chet el investitsiyalari bilan bevosita yoki bilvosita bog'liq nizo (investitsiyaga oid nizo), taraflar kelishuviga ko'ra, ular o'rtasidagi maslahatlashuvlar orqali hal etilishi mumkin. Agar taraflar kelishilgan hal qiluvga erisha olmasalar, bunday nizo O'zbekiston Respublikasining xo'jalik sudi tomonidan yoxud hakamlik vositasida investitsiyaga oid nizolarni hal etishga doir O'zbekiston Respublikasi qo'shilgan xalqaro shartnomalarning (bitimlar va konvensiyalarning) qoidalari va tartibotiga muvofiq hal etilishi lozim. Investitsiyaga oid nizoga jalb etilgan taraflar o'zaro kelishuvga ko'ra bunday nizoni ko'rib chiquvchi organi, shuningdek investitsiyaga oid nizo bo'yicha hakamlik sudlovini amalga oshiruvchi mamlakatni aniqlashlari mumkin. Chet ellik investorlarning O'zbekiston Respublikasi hududidagi investitsiya faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan nizolarni O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq hal qilinishi, shartnomada nizolarni hal qilishning xalqaro huquq normalariga muvofiq o'zga tartibi nazarda tutilgan hollar bundan mustasnodir.

Shu bilan birgalikda, ICSID konvensiyasining 46-moddasi¹ bo'yicha javobgar tomonidan ham qarshi da'volar bildirildi. Javobgar o'zining qarshi da'vosida da'vogarning noqonuniy xatti-harakatlari hamda noto'g'ri ayblovlari natijasida javobgar tomonidan ko'rilgan zararining qoplab berilishini talab qildi. ICSID mazkur holat bo'yicha ham yurisdiksiyaga ega emasligini, chunki ushbu nizoda 46-moddada belgilab qo'yilgan rozilik mavjud emasligini ta'kidladi.

Sud qaroriga sharh

11-rasm. Investitsiya kiritilgan hudud.

Mazkur ICSID tomonidan chiqarilgan qaror o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bu qaror xalqaro hamjamiyatga xalqaro ommaviy-huquqiy munosabatlarda shaffoflikni ta'minlaganligi, bunday xalqaro ommaviy tartibga zid bo'lgan xatti-harakatlarni amalga oshirganlik - tarafdarga foyda keltirmasligini ko'rsatib qo'yganligi hamda ICSID korrupsiya aralashgan ishlarni ko'rib chiqmasligini namoyon etganligi bilan ham e'tiborga loyiqdir.

ICSID tomonidan ishni ko'rib chiqishning rad etilishi.

Avvalo, ish ko'rib chiqilar ekan ICSID ish bo'yicha yurisdiksiyasi mavjud emasligini ta'kidlab, uni javobgarning ushbu ish ICSIDda ko'rib chiqilishiga roziligi mavjud emasligi bilan izohladi. Shuningdek, qarorda Metal-Tech tomonidan korrupsiyaga yo'l qo'yilganligi xalqaro huquq hamda ko'plab mamlakatlarning huquqiga zid ekanligini qisqacha keltirib o'tdi (para 290)². Biroq biz mazkur holatga kengroq to'xtaladigan bo'lsak, bu vaziyatda xalqaro huquqning shaffoflik prinsipi buzilganligini alohida ta'kidlab o'tish zarur. Shaffoflik prinsipi xalqaro odat huquqining asosiy prinsiplaridan hisoblanib, xalqaro ommaviy tartibga rioya etilishi lozimligini anglatuvchi tamoyil sifatida tan olinadi. Korrupsiya esa xalqaro ommaviy tartibga zid xatti-harakat sifatida baholanadi. Shu sababli ham ICSID tomonidan Metal-Techning investitsiyasi avval boshdanoq xalqaro odat huquqiga ko'ra ham, mamlakatlarning ichki huquqiga ko'ra ham qonuniy investitsiya emas edi.

¹ ICSID Convention Article 46. Except as the parties otherwise agree, the Tribunal shall, if requested by a party, determine any incidental or additional claims or counter-claims arising directly out of the subject-matter of the dispute provided that they are within the scope of the consent of the parties and are otherwise within the jurisdiction of the Centre.

² Tamar Meshel. Metal-Tech Ltd. v. Republic of Uzbekistan - Is Really No One Getting Punished? <http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2014/01/03>.

Bundan tashqari, O'zbekiston va Metal-Tech o'rtasida kelib chiqqan nizoga o'xshash xalqaro pretsedentlar ham mavjud. Ulardan biri WDF va Keniya Respublikasi o'rtasidagi ish 2006-yilda Investitsion nizolarni hal qilish markazi (ICSID) ga kelib tushgan. Mazkur ishda nizoning kelib chiqishiga asosiy sabab sifatida WDF, Isle of Man kompaniyasi va Keniya aeroporti muxtoriyati (Keniya hukumatining rahnamoligi ostida) o'rtasida kelib chiqqan ziddiyatni keltirishadi. Nizoga asosiy sababni yanada aniqlashtiradigan bo'lsak, 1989-yilda tuzilgan shartnoma bo'yicha Nairobi hamda Mombasa xalqaro aeroportlarida Duty-Free binolarini qurish, ta'mirlash hamda ulardan foydalanish borasida ishlar olib borishi bo'ldi. Shundan so'ng WDF o'z mulklaridan mahrum qilinganligi va 1989-yilgi shartnomaning buzilishi bo'yicha ICSIDga murojaat qildi.

Avval boshidan CEO va WDFning aksiyadorlari Keniya o'z bizneslarini davom ettirishlari uchun Keniya prezidentiga personal donation (dolya tashlashlari) berishlari kerakligi talab qilingan. Personal donation summasi esa 2 million dollarni tashkil etdi. Keyinchalik Keniya hukumati WDFning mulklari ustidan nazoratni o'z qo'liga ola boshladi. CEO ni esa BAAGA deport qilib yubordi. Keniya Oliy sudi esa mulklar hukumat ixtiyoriga o'tganini tasdiqladi.

Sud ishni ko'rish jarayonida 1989-yildagi shartnoma pora berish yo'li bilan tuzilganligini aniqladi va bu shartnoma haqiqiy emas deb topilishiga asos bo'lishini, WDFning oldida ikki yo'l bo'lganligi (1. Pora bermasdan Keniyada biznes faoliyatini amalga oshirmaslik; 2. Pora berish yo'li bilan Keniyada biznes qilishdek nopok yo'l) biroq, WDF ikkinchi yo'lni tanlaganligini ta'kidlab o'tdi. Pora aralashtirish Xalqaro ommaviy tartibga zidligi, shuningdek, Angliya va Keniya qonunlarida ham ommaviy tartibga zid deb topilganligi sababli ICSID da'voni rad etdi.

Mazkur ishdan shuni xulosa qilishimiz mumkinki, bu ishda sud xalqaro huquqning shaffoflik prinsipiga tayanib ish ko'radi. Bunda investor va davlat o'rtasida tuzilgan shartnomalarning umuman ahamiyati bo'lmaydi. Nega deganda birgina xalqaro ommaviy huquqning prinsipini buzish ko'plab xususiy munosabatlardagi qoidalarni buzishdanda ko'proq zarar yetkazishi mumkin bo'ladi. Shu sababli ham sud ishni ko'rmay qoldiradi.

O'zbekistonning ichki qonunchiligiga berilgan talqin va uning ahamiyati.

Mazkur ishning yana bir o'ziga xos ahamiyati shundan iborat bo'ldiki, ICSID "O'zbekiston Respublikasi Xorijiy investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida"gi Qonunining 10-

moddasiga ham talqin berdi. Bu vaqtga qadar O‘zbekiston tomonidan ham mazkur 10-modda Xalqaro arbitrajlarda qanday sharhlanishi mumkin ekan degan xavotir mavjud edi. Shunday qilib, ushbu 10-modda aynan biror-bir investitsion arbitrajda nizoni hal qilishga rozilikni anglatmasdan, xalqaro arbitrajlarini xalqaro investitsion nizolarni hal qilishning bir usuli sifatidagina keltirilganligi ta’kidlandi. Bunday talqin O‘zbekistonning o‘sha vaqtgacha bo‘lgan barcha xavotirlari o‘rinsizligini va bundan keyin ham ushbu modda qoidalari bo‘yicha xavotir olish o‘rinsiz ekanligini ko‘rsatib qo‘ydi¹.

Ushbu ishdan kim qancha zarar ko‘rdi?

Mazkur ishdan taraflar hech qanday foyda ko‘rmadi, aksincha, ko‘proq zarar ko‘rdi deb aytishimiz mumkin. Chunki sud o‘z qarorida ushbu ish uchun nizolashuvchi taraflar tomonidan sarflangan xarajatlarni o‘zlari qoplashlari lozimligini belgiladi. Bunga sabab qilib esa, korrupsiya faqatgina investor tomonidan amalga oshirilmaganligi va bu korrupsion munosabatlarda O‘zbekiston hukumatining aybi bo‘lganligi ta’kidlab o‘tdi. Bu xarajatlar Metal-Techda 1,7 million dollarni tashkil etgan bo‘lsa, javobgar taraf ushbu ish uchun 8 million dollar sarflagan edi². Bundan tashqari, ICSID nizoni ko‘rib chiqishni o‘z ish yurituviga olmaganligi natijasida O‘zbekiston investor tomonidan unga qo‘yilishi mumkin bo‘lgan bir qancha ayblovlardan qutilib qolgan bo‘lsa-da, uning obro‘yi xalqaro hamjamiyatda tushishi va investorlar oqimining kamayishiga olib kelishi mumkin bo‘lgan risk ostida qoldi. Metal-Tech investorlari esa korrupsiya jinoyatiga yo‘l qo‘yganlariga qaramasdan, ularning jinoyatlari jazosiz qolib ketdi. Biroq ular O‘zbekistondagi barcha mulklaridan ayrildilar. Yuqorida ta’kidlab o‘tganimizdek, ICSID xarajatlar taraflarning o‘zlari tomonidan qoplanishini belgilab, “bir tomonni boshqa bir tomonning kasriga jazolash emas, balki huquq ustuvorligini ta’minlash yaxshiroq” degan g‘oyaga asoslandi.

¹ A.Umirdinov. Metal-Tech v Uzbekistan: No Jurisdiction Because of Corruption. <http://www.cisarbitration.com/2013/12/16/>.

² A.Umirdinov. Metal-Tech v Uzbekistan: No Jurisdiction Because of Corruption. <http://www.cisarbitration.com/2013/12/16/>.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Xalqaro huquqdagi shaffoflik tamoyilini tushuntiring. Qanday huquqiy asoslarga ko'ra ushbu tamoyil xalqaro huquqda qo'llanilib kelinmoqda?

2. Sizningcha korrupsiya haqiqatdan ham xalqaro ommaviy tartibga zidmi? Agarda zid bo'lsa, sabablarini tushuntiring.

3. O'zbekiston Respublikasi ishtirokida tuzilgan qanday Ikki tomonlama investitsion shartnomalarni bilasiz va ularning o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?

4. Korrupsiya, xalqaro ommaviy tartib va huquq ustuvorligi tamoyilini bir-biri bilan qanday bog'liqlikka ega ekanligini tushuntiring.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

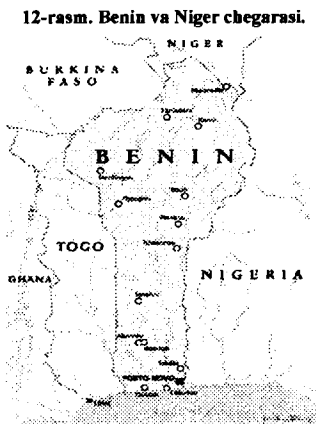
1. Tamar Meshel. Metal-Tech Ltd. v. Republic of Uzbekistan – Is Really No One Getting Punished? arbitrationblog.kluwerarbitration.com.

2. A.Umirdinov. Metal-Tech v Uzbekistan: No Jurisdiction Because of Corruption. <http://www.cisarbitration.com/2013/12/16/>.

VI. Xalqaro huquqda hudud masalalari. Davlat chegaralarining belgilanishi – Benin va Niger o‘rtasidagi chegara nizosi
(*Frontier Dispute, International Court of Justice Reports 2005, 90*
(12 July 2005))

(A.Umirdinov)

I. Nizoning yuzaga kelishi. 1960-yilning avgust oyida Fransiyadan mustaqil bo‘lib ajrab chiqqan Benin (o‘sha paytdagi nomi Dahomey) va Niger davlatlari, Fransuz mustamlaka davridan davom etib kelayotgan ikki muammo, ya‘ni davlat chegarasi va Lete oroliga egalik masalasi bo‘yicha, o‘zaro o‘tkazgan muzokaralar muvaffaqiyatsiz tugagach, uni hal etish yuzasidan Xalqaro sudga murojaat qilish borasida o‘zaro kelushuvga erishildi (2001-yil 15-iyun). Ushbu maxsus bitimning 1-moddasi qoidalariga muvofiq, Tomonlar o‘zlarining chegara bo‘yicha bahslarini Xalqaro Sud Ustavining 26-modda, 2-bandiga muvofiq Sud palatasiga (Chamber of Court) topshirib, Xalqaro Sud tomonidan tayinlanadigan uch sudyaga qoshimcha ravishda har bir Tomon bittadan o‘z sudyalarini tayinlashga kelishib oldilar. Natijada, Sud palatasi quyidagicha tashkil etildi: Prezident Guillaume; sudyalar Ranjeva, Kooijman; *ad hoc* sudyalar Bedjaoui

(Niger tomonidan tanlangan) va Bennouna (Benin tomonidan tanlangan).

Sud palatasi 1960-yil avgustida Fransuz G‘arbiy Afrikasi tarkibiga kirgan ikki sobiq mustamlakalar o‘rtasidagi tortishuvlarning geografik va tarixiy kontekstini qisqacha korib o‘tganidan so‘ng nizo bo‘yicha qo‘llaniladigan huquqni ko‘rib chiqdi. Palata ikki tarafning kelishuvi ichida *uti possidetis iuris*, ya‘ni mustamlaka davridan qolgan chegaralarning o‘zgarmasligi prinsipining “asosiy maqsadi... mustaqillik erishilgan paytdagi hududiy chegaralarga bo‘lgan hurmatni ta‘minlash” ekanligini alohida qayd etdi. Shundan so‘ng ikki tomon:

- 1) Niger daryosi hududidagi davlat chegaralarining belgilanishi;
- 2) Lete orolini o‘z ichiga olgan Niger daryosidagi orollar bo‘yicha yurisdiksiya;
- 3) Mekro daryosi hududidagi davlatlar chegarasining belgilanishi masalasining Sud palatasi tomonidan ko‘rib chiqilishini so‘radi.

II Xalqaro Sud palatasi qarorining ahamiyatga molik bandlari

Palata ishi jarayonida Niger daryosi sohilidagi chegara yo'li ko'rib chiqildi. Palata avval Tomonlarning da'volarni qo'llab-quvvatlash uchun taqdim etgan turli xil tartibga soluvchi yoki ma'muriy hujjatlarni ko'rib chiqdi va "Tomonlarning hech biri mustamlaka davri mobaynida bunday egalikka oid hujjatlarni taqdim etishga qodir emas" degan xulosaga keldi. Qonuniy unvon (legal title) mavjud bo'lmagan taqdirda samaradorlik (*effectivités*) "har doim hisobga olinishi kerak" degan prinsipga muvofiq, Niger daryosidagi chegaralarni aniqlash va ushbu daryoda joylashgan orollar, xususan, Lété oroli kimga tegishli ekanligini aniqlash uchun Palata mustamlaka davrida vakolatni samarali tarzda amalga oshirishga oid Tomonlar taqdim etgan dalillarni ko'rib chiqdi.

1914–1954-yillarga oid ushbu dalillar asosida Palataga tegishli mintaqada Dahomey (fransuz mustamlaka davridagi Benin nomi) va Niger mahalliy ma'murlari o'rtasida vaqtinchalik kelishuv (*modus vivendi*) mavjud bo'lgan. Unga ko'ra, har ikkala tomon ham daryoning asosiy navigatsiya qismini mustamlaka davridagi chegara deya tushunishgan. Palataning ta'kidlashicha, ushbu *modus vivendi* asosida Niger ma'muriyati daryoning asosiy oquvchi kanalining (Lété orolini o'z ichiga olgan) chap tomonidagi orollar ustidan va Dahomey esa kanalning o'ng tomonida joylashgan orollar ustidan ma'muriy hokimiyatga ega bo'lgan. Palataning ta'kidlashicha, "Nigerning Lété orolini boshqarish huquqi vaqti-vaqti bilan amaliy sabablarga ko'ra shubha ostiga qo'yilgan, biroq unga oid na huquqiy, na faktlar bo'yicha ixtilof bo'lmagan". Gaya (Niger) shahri qarshisidagi orollarga qaraganda, Palata *modus vivendi* asosida ushbu orollar Dahomey yurisdiksiyasiga kirgan deb hisoblagan. Palataning fikriga ko'ra, daryoning ushbu sohasidagi chegara ushbu uchta orolning chap tomonidan o'tadi deb hisoblash lozim.

Biroq Palataga ko'ra 1954–1960 yillar orasidagi vaziyat unchalik ham aniq emas. Shunga qaramay, Tomonlar taqdim etgan dalillarga asoslanib, 1954-yilgacha Niger tomonidan amalga oshirilgan Lété orolining ma'muriy boshqaruvi Dahomeyga (hozirgi Benin) tomonidan haqiqatan ham o'tkazildi yoki shunday boshqaruv Benin tomonidan amalga oshirildi degan xulosaga kelmadi.

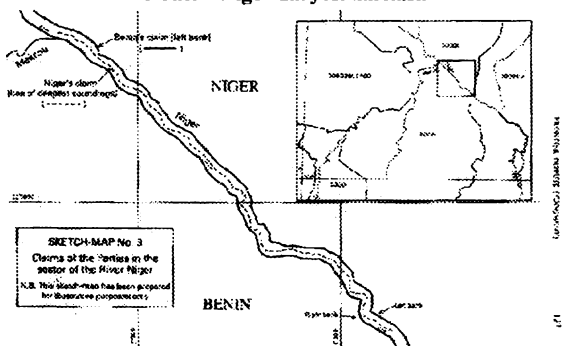
Sud palatasi quyidagi xulosaga keldi: Benin va Niger orasidagi chegara ushbu davlatlar mustaqillikka erishgan paytda mavjud bo'lgan Niger daryosining asosiy navigatsiya kanali bo'yicha belgilanadi. Natijada chegara quyidagicha tushunilishi lozim: chegara Gaya shahrining qarshisidagi uchala orol yaqinida ularning chap tomonidan o'tadi deya tushunilishi lozim. Natijada Benin belgilanadigan chegaragacha bo'lgan va daryoning o'ng qirg'og'i oralig'ida joylashgan orollarga egalik qiladi. Niger esa daryoning chap qirg'og'i va chegara oralig'idagi orollarga egalik qiladi.

Tomonlarning mustaqillikka erishgan paytdagi chegaraviy chiziqning asosiy navigatsiya kanalidagi aniq joyini, ya'ni eng chuqur burg'ulash chizig'ini (*line of deepest soundings*) aniqlash maqsadida Palata 1970-yildagi tayyorlagan hisobotida hukumatning iltimosiga binoan shu holatga asoslanadi. Dahomey, Mali, Niger va Nigeriya hukumatlarining iltimosiga binoan Niderlandiyaning Muhandislik Konsalting (NEDECO) kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan hisobotga tayanadi. Palata o'zining qarorida, Benin va Niger o'rtasidagi chegara o'tadigan 154 nuqtadagi koordinatalarini aniqladi. Boshqa tomondan, Léte Goungou Nigerga tegishliligi qayd etildi. Nihoyat, Tomonlar o'rtasidagi maxsus kelishuvda Palataga nisbatan Gaya va Malanvil orasidagi ko'priklardagi chegara chizig'ini aniqlash uchun yurisdiksiyaga berilgan degan xulosaga keldi. Shu sababli o'z vakolatidan foydalangan holda Palata ushbu tuzilmalar ustidagi chegara Niger daryosining chegaralari bo'yicha belgilanishiga qaror qildi.

Palata qarorning ikkinchi qismida Mekrou daryosidagi Benin va Niger o'rtasidagi chegaraning g'arbiy qismi bilan bog'liq holda o'z dalillarini qo'llab-quvvatlash uchun Tomonlar taklif etgan turli hujjatlarni ko'rib chiqdi. Natijada Niger o'zining da'vo qilayotgan chegarasini qo'llab-quvvatlash uchun 1907-yilgi huquqiy maqomga ega bo'lishiga qaramasdan, eng kamida 1927-yildan boshlab vakolatli ma'muriy organlar Mekrou daryosi oqimini Nigerni Dahomeydan ajratib turadigan chegarasi deb hisoblashgan. Ushbu ma'muriy organlar 1927-yildan keyin Tomonlar e'lon qilgan turli hujjatlarda chegara aks ettirilganini aniq ko'rsatib, ba'zilar esa, chegaralar borligiga ishora qilgan va bu holat 1960-yilning avgustida Tomonlar mustaqillikka erishgan paytdagi huquqiy holat bo'lgan.

Palata Mekrou daryosidagi Niger va Benin chegarasi daryo o'rtasidagi chiziq (median line) ekanligiga qaror qildi.

13-rasm. Niger daryosi xaritasi.

Ushbu nizo xalqaro huquqda chegara va nizoli hududlarga oid ishlarni hal etishdagi bir necha muhim me'yorlarning normativ xarakterini yoritganligi uchun diqqatga sazovor bo'lib, quyida uning muhim nuqtalarining bir nechasiga qisqacha sharh beramiz.

1. Hududiy nizolarni hal etishda *uti possidetis iuris* qoidasining roli.

“O‘zingiz ega bo‘lgan narsalarga egalikni davom ettirishingiz mumkin” (as you possess, so you may possess) degan Rim huquqidagi prinsipga asoslangan ushbu norma Ispaniyaning Lotin Amerikasi mamlakatlaridagi eski mustamlakalarining mustaqillikka erishish paytida o‘z chegaralarini aniqlash maqsadida qo‘llanilgan. Bu qoida, mamlakatlarning hududiy chegaralarini aniqlab, ularni muvofiqlashtirish funksiyasiga egadir. Shundan so‘ng *uti possidetis juris* qoidasi Fransiyaning Afrikadagi mustamlakalari hisoblangan Niger va Benin o‘rtasidagi ko‘rib chiqilayotgan qo‘lingizdagi ushbu nizo, Burkino Faso va Mali davlatlari chegara nizosi, shuningdek Yugoslaviyaning parchalanishi paytidagi nizolarga ham qo‘llanilgach, butun dunyoda qo‘llaniladigan huquqning umumiy qoidasi darajasiga ko‘tarildi.

Ushbu tamoyil urushayotgan tomonga urush natijasida olgan hududni da'vo qilish imkonini beradi. *Uti possidetis iuris* prinsipi ayni paytdagi egalikni himoya qilib, u mulkning qanday qo‘lga kiritilganligiga qaramaydi. Shuningdek, *de jure* va *de facto* egalik o‘rtasidagi farqqa ham e’tibor bermaydi. E’tibor berish kerakki, mustamlaka davridagi ma’muriy chegaralar deyarli hech qachon aholi punktlari chegaralariga mos kelmagan va deyarli har doim ularni kesib tashlagan va natijada millatlar yangi davlatlar paydo bo‘lgan ichida qamalib qolishiga sabab bo‘lgan. Shu paytgacha, *uti possidetis iuris* barqarorlik va yakuniylik (stability and finality)ni qo‘lga kiritish uchun bunday bir xil qo‘llanishi millatlarning o‘z taqdirini belgilash (self-determination) va chegara masalalari bo‘yicha ko‘plab da’volarni keltirib chiqardi. Boshqa tomondan bu tamoyil dekolonizatsiya jarayonida paydo bo‘lgan yangi davlatlar tomonidan yuksak baholanadi, chunki bu ularning hududiy yaxlitligini kafolatlaydi. Bir necha yillar mobaynida ushbu prinsip hududlardagi chegaralarni tugatish, masalan, Yugoslaviya kabi vaziyatlarda chegaralarni nihoyasiga yetkazish uchun post-kolonial chegaralarga cho‘zilgan va qo‘llanilgan.

Xo‘sh, agar mustamlaka davridan yangi chiqqan ikki yangi davlatning o‘rtasidagi aloqalar, *Uti possidetis iuris* prinsipiga asoslanmagan bo‘lsa va ular orasidagi chegara masalalari yana ham murakkab bo‘lsa, u qanday

yechilishi zarur degan haqli savol tug'iladi. Chunki garchi tandiqiy tomonlar ko'pligi qaramasdan, *Uti possidetis iuris* prinsipi huquqiy norma bo'lib, taraflarning kuch ishlatish choralarini qo'llashdan saqlab turadi. Bunday holatlarda esa Xalqaro Sud samaradorlik doktrinasidan foydalangan.

Sir emaski, *uti possidetis iuris* prinsipi Sobiq Sovet Ittifoqi tarkibiga kirgan mamlakatlar uchun ham taalluqlidir. Chunki SSSR rasman tugatilib, uning o'rniga Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligini tashkil etishni belgilagan 1991-yil 21-dekabrda Olmaota protokoliga muvofiq, sobiq ittifoqdoshlar har bir a'zo davlatning hududiy yaxlitligi va chegaralarining daxlsizligini tan olishgan va hurmat qilishga kelishib olishgan (*recognizing and respecting each other's territorial integrity and the inviolability of the existing borders*). Shunday ekan sobiq Sovet Ittifoqidan ajrab chiqqan davlatlar uchun ham *uti possidetis iuris* prinsipining ahamiyati juda ham katta. Faqat ushbu muammoning ijobiy tomonlarini korish bilangina cheklanmaslik darkor. Sababi xalqaro huquq bir paytning o'zida *uti possidetis iuris* prinsipi orqali hududlarning yaxlitligini yoki bo'linmasligini kafolatlasa-da, boshqa tomondan kamchilik millatlarning o'z taqdirini o'zi belgilashi prinsipi (self-determination) masalasi ham borki, bu ikki prinsip hozirgi kunda nafaqat rivojlanayotgan dunyo mamlakatlari, balki G'arbiy Yevropa va Shimoliy Amerika kabi dunyoning eng ilg'or davlatlarida ham jumboqli huquqiy masalalarni keltirib chiqarmoqda.

2. Samaradorlik (*effectivités*).

Benin va Niger o'rtasidagi ishda Lété oroliga egalik qilish masalasi bo'yicha yuqorida ko'rilganidek, *uti possidetis iuris* prinsipi bilan muammo to'liq hal etilmay qolgan. Shunday paytlarda Sud samaradorlik (effectiveness) qoidasi yordami bilan qaror chiqarishga harakat qilgan. Samaradorlik qoidasi bo'yicha ma'lum bir hududni egallab turgan davlat yoki ma'muriyatning o'sha hududni tasarruf qilishga oid maqsadi bo'lishi talab etiladi. Oddiygina egalik qilish yetarli emas. Aslida mustamlakachilikdan ozod bo'lgan hududlarda *Uti possidetis iuris* prinsipi amal qilsa-da, uning yordamida ko'rib o'tilganidek, har doim ham huquqiy masalalar hal etilavermaydi. Buning sababi sifatida mustamlakachilikdan ozod bo'lish va undan keyingi qisqa davr mobaynida yangi vujudga kelgan davlatlardagi iqtisodiy-siyosiy va o'zini-o'zi boshqarishga o'rganish holatlari barcha hudud bo'yicha samarali boshqaruvni amalga oshirish imkonini beravermaydi. Shunday paytlarda, ma'lum bir muddat ichida tortishuvli hudud ustidan kimning egaligi bo'lganligini aniqlash

masalasida *Uti possidetis iuris* prinsipi aniq javob bermaydi. Xalqaro Sud ham samaradorlik doirasini aynan shunday noaniqlik mavjud bo'lgan vaqtlarda *Uti possidetis iuris* prinsipiga yordamchi sifatida qo'llagan. Sudning Benin va Niger davlatlari orasidagi nizo bo'yicha chiqargan qarori shuning uchun ham katta ahamiyatga ega.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Sizningcha, *Uti possidetis iuris* prinsipiga amal qilish lozimmi? Bu qoidaga amal qilishning ijobiy va salbiy tomonlari haqida munozara yuriting.

2. *Uti possidetis iuris* prinsipiga amal qilmaslik qanday natijalarga olib kelishi mumkin deb hisoblaysiz?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. F.Spadi, The International Court of Justice Judgement in the Benin-Niger Border Dispute: The Interplay of Titles and 'Effectivites' under the *Uti possidetis iuris* Principle, 18 Leiden Journal of International Law p. 777 (2005).

VII. Xalqaro shartnomalar huquqi. Xalqaro shartnoma normalarini sharhlash: “Liviya va Chad o‘rtasidagi hududiy mojaro”

Xalqaro Sud 1994-yil 3-fevral

ICJ, Territorial Dispute (Libyan Arab Jamahiriya/Chad)

(A.Umirdinov)

1) **Nizoning yuzaga kelishi.** Fransiya XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, o‘z himoyasi ostida bo‘lgan Chad va Aljirdan tashqari yerlarda ham protektoratini o‘rnata boshladi. Xususan, Fransiya yeri sifatida G‘arbiy Afrika va Fransuz Ekvatorial Afrikasi deb nomlanuvchi hududlarni tuzishga erishdi. Fransiya o‘zi kabi Afrika mintaqasidagi ko‘plab mamlakatlarda o‘z protektoratini o‘rnatgan Angliya bilan 1890-yildagi London deklaratsiyasini, 1898-yilda esa Parij konvensiyasini imzoladi va bu davlatlar protektoratliklari o‘rnatilgan hududlarni o‘zaro tan oldilar. 1899-yildagi deklaratsiyada esa mazkur davlatlar o‘z protektoratlari chegarasini shimoliy 15-parallel deb belgiladilar. Huddi shu tarzda, Fransiya 1900 va 1902-yillarda Italiya bilan o‘z hududlari chegarasini Tripolitaniyagacha ekanligi borasidagi o‘zaro rozilik xati almashinuvini amalga oshirdi. Italiya 1902-yilda Angliya bilan o‘zaro xat almashinuvini amalga oshirishi natijasida chegaralarga nisbatan kafolatni qo‘lga kiritish bilan birgalikda, Usmonli turklar imperiyasi bilan urushda g‘alaba qozonib Tripolitaniyada o‘z hukumronligini o‘rnatdi. Shuningdek, Angliya 1912-yilda Usmonli Turklar imperiyasiga qarshi tuzilgan va 1934-yildan boshlab Liviya deb nomlana boshlangan hududga nisbatan Italiyaning hokimiyati tan olindi.

Bundan tashqari, 1919-yilda Fransiya va Italiya o‘zaro xat almashinuvini amalga oshirib, Toumoning g‘arbida joylashgan Fransiya egallab turgan hududlar va Tripolitaniya o‘rtasidagi chegaralarni belgilab oldilar. 1935-yilda esa Toumoning sharqida joylashgan Fransiya koloniyasi va Liviya o‘rtasidagi chegaralarni belgilovchi shartnomani imzoladilar. Biroq ushbu shartnoma ratifikatsiya qilinmasdan qolib ketdi.

2) **Nizoning kelib chiqishiga sabab bo‘lgan omillar.** Ikkinchi jahon urushidan so‘ng 1951-yilning 24-dekabrida BMTning 1949-yildagi 289-qaroriga asosan Liviya o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritdi. 1955-yilda Fransiya bilan “Yaxshi qo‘shnichilik va do‘stlik shartnomasi”ni imzolab, Fransiya hududi bo‘lgan Fransuz Ekvatorial Afrikasi bilan bo‘lgan chegaralar to‘g‘risida kelishuvga erishdi. Mazkur shartnomani imzolash Fransiya uchun Angliya va Fransiya o‘rtasida Toumo sharqidagi chegaralar kelishuvi hamda 1935-yildagi shartnomaning qo‘llanilmasligini

Liviya tan oldirishni anglatar edi. Biroq ko'p o'tmay 1960-yil 11-avgustda Fransuz Ekvatorial Afrikasi tarkibida bo'lgan Chad mustaqillikni qo'lga kiritdi.

Liviya 1973-yilda Fransiya va Italiya shartnomasi (1935 yil) ga asoslanib, Chad chegaralariga yaqin bo'lgan Auzo (Aouzou Strip) deb nomlanuvchi hududni bosib oladi. 1989-yilda Chad va Liviya o'rtasida shartnoma tuzildi va ular agarda bir yil ichida nizoli vaziyat yuzasidan bir to'xtamga kela olishmasa, mazkur nizoli masalani hal etish bo'yicha Xalqaro Sudga murojaat qilishga kelishib oldilar (1989-yildagi shartnomaning 2-moddasi). Tomonlar natijada o'laroq nizoli masala bo'yicha bir to'xtamga kela olmagach, 1990-yilning 31-avgustida Liviya Xalqaro Sudga bir tomonlama da'vo arizasi bilan murojaat qildi. Shu yilning 1-sentabrida Chad ham Xalqaro Sudga murojaat qildi. Xalqaro Sud ikki davlat o'rtasida imzolangan, 1989-yildagi shartnomaga asoslanib, ishni korib chiqishni o'z yurisdiksiyasiga oldi.

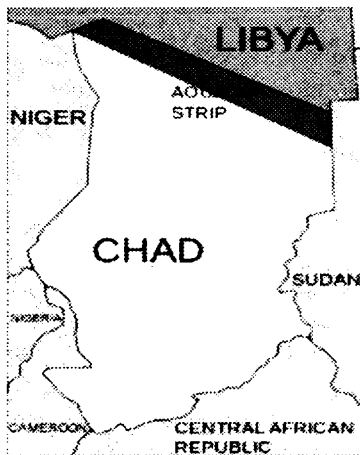
3) **Nizolashuvchi tomonlarning da'volari.** Liviya o'sha vaqtgacha noma'lum bo'lgan hududga bo'lgan egalik huquqini belgilashni, ya'ni hududning tegishliligi to'g'risidagi masalani ko'tardi. Fransiya bilan tuzilgan 1955-yildagi shartnoma hamda bir qancha xalqaro kelishuvlar ikki davlat o'rtasidagi chegaralar masalasini butkul hal eta olmasligini ta'kidlab, bu hududda yashagan va hokimiyatga ega bo'lgan tub aholi Senoussi diniy jamoasi hamda Usmonli turklar imperiyasi, Italiyadan qolgan vakolatlarning unga o'tganligini asos qilib Auzoga nisbatan egalikni talab etdi. Aksincha, Chad esa, ikki davlat o'rtasida allaqachon chegaralar belgilanganligi, ushbu ishda hal etilishi lozim bo'lgan masala chegara chiziqlarini aniqlashtirish ekanligi va 1955-yilgi shartnomaga asoslanib uning huquqlari aniqlashtirilishini talab etdi.

4) **Sudning xulosasi.** Xalqaro Sud o'z xulosasida, Chad va Liviya o'rtasidagi chegaralar 1955-yilgi shartnoma bo'yicha allaqachon belgilanganligi to'g'risidagi Chadning da'volarini qo'llab-quvvatladi. Auzo hududi Chad tarkibiga kirishini belgiladi.

1) Shartnomani talqin qilish.

Nizolashuvchi ikki davlat Xalqaro Sud hal etishi lozim bo'lgan masala, 1955-yildagi shartnomaga borib taqalishini e'tirof etadilar. Shu sababdan ham, sud ushbu shartnoma davlatlar o'rtasidagi chegarani belgilab berishi yoki bermasligini aniqlashtirish uchun shartnomaning 3-moddasi hamda shartnomaga qo'shimcha 1-son protokolni ko'rib chiqadi. Shartnoma 1969-yilgi "Shartnomalar huquqi to'g'risida"gi Vena konvensiyasining 31-moddasidagi odat huquqiga ko'ra shartnoma matnidagi atamalarga berilgan oddiy ma'nodan, shartnomaning maqsadi va obyektidan kelib chiqib, vijdonan sharhlanishi, ayniqsa, shartnoma moddalariga asoslangan holda talqin etilishi lozim. Shuningdek, qo'shimcha vositalar sifatida shartnomani tayyorlash va tuzish paytidagi holatlar ham hisobga olinishi mumkin.

14-rasm. Auzo hududi xaritasi.

2) 1955-yilgi shartnomaning talqini. 1955-yildagi shartnoma-ning 3-moddasiga ko'ra, ahdlashuvchi mamlakatlar "Davlat chegarasi aniq belgilangan xalqaro hujjatlarga asoslanganligi va ularning natijasi ekanligini tan oladilar" deb belgilaydilar. Shartnomada tilga olingan "tan olmoq" so'zi davlatlarga huquqiy majburiyat yuklaydi va davlat chegarasini tan olish mazkur chegaragacha bo'lgan hududni qabul qilishni ham anglatib, kelajakda bu chegaralar borasida nizolashish huquqidan voz kechishini anglatadi.

Liviya 1955-yildagi shartnoma avvaldan mavjud bo'lgan ikki davlat o'rtasidagi chegaralarning tan olinganligini anglatib, boshqa bir chegaralarni tasdiqlamagan deb da'vo qiladi. Shuningdek, Liviya 1-son qo'shimcha protokoldagi Angliya bilan 1899-yilda tuzilgan shartnoma qoidalari shimoliy 15-paralleldagi protektorat doirasinigina belgilaydi va chegara ma'nosini anglatmaydi deb hisoblaydi. Biroq davlat chegaralari to'g'risidagi rozilik Liviyaning erk-irodasi bo'lib, o'sha vaqtda chegara bo'lmagan hududni chegara sifatida tan olish imkonini beradi.

1955-yildagi shartnomaning 3-moddasida davlat chegaralari 1-son qo'shimcha protokolda keltirilgan xalqaro hujjatlarga asoslanishi belgilangan bo'lib, bu barcha chegaralar qo'shimcha protokolda keltirilgan xalqaro

hujjatlarga asoslanishini bildiradi. Bundan boshqacha tarzda talqin qilish shartnomaning asl matni va ma'nosiga zid bo'lishi bilan birgalikda qo'shimcha protokolda keltirilgan xalqaro hujjatlar haqidagi matnning ma'nosini butunlay yo'qqa chiqaradi. Yuqoridagi modda ikki davlat o'rtasidagi barcha chegaraviy masalalarni hal etishni ko'zlagan normadir.

1955-yildagi shartnoma davlat chegaralarini belgilab beruvchi shartnoma ekanligi haqidagi Sudning xulosasi shartnomani tuzishdagi hamda shartnomani tayyorlash holatlari nuqtai nazaridan ham muvofiq xulosa ekanligini ko'rish mumkin.

3) Davlat chegaralari xavfsizligi tamoyili. 1955-yilgi shartnomaning amal qilish muddati yigirma yil qilib belgilanishiga qaramay, ushbu shartnomada kelishilgan aynan davlat chegarasi kabi muhim masala vaqtinchalik hal etilayotganligiga oid ko'rsatma mavjud emas. Ahdlashuvchi mamlakatlar shartnomani tugatish haqida kelishsalar ham davlat chegaralari o'zgaray qolaveradi. Chunki chegaralar bo'yicha bir marta kelishuvga erishilsa, u doimiylik kasb etadi. Agarda bunday bo'lmasa, davlat chegaralarining daxlsizligi tamoyiliga katta putur yetishga olib keladi.

Sud qaroriga sharh

1) Mazkur ishda Liviya hamda Chadni o'z protektoratiga olgan Fransiya o'rtasida 1955-yilda tuzilgan shartnomaning talqin qilinish masalasi nizoning asosini tashkil etdi. Bunda shartnoma bandlarini talqin qilishda o'sha vaqtda nafaqat olimlar orasida, balki Xalqaro Sud ham shartnoma matniga asoslanib talqin qilish (grammatik sharhlash usuli yoki so'zma-so'z sharhlash usuli), shartnoma taraflarining xohish-irodasi ustunligi (taraflar xohishi bo'yicha sharhlash usuli) yoki bo'lmasa, shartnomaning maqsadiga asoslanib uni talqin qilish (teleologik (maqsadli) sharhlash usuli) masalasida juda ko'p fikrlar qarama-qarshiligi yuzaga keldi¹. 1969-yilgi Vena konvensiyasida, matnga asoslanib talqin qilish tamoyilini asosiy o'ringa qo'yuvchi shartnomalarni talqin qilishga doir xalqaro odat huquqi qoidalari kodekslashtirilgan bo'lsa-da, Xalqaro Sud ko'pchilikning fikriga ko'ra shartnomalarning aniq bo'lgan sharhlash qoidalariga asoslanishni afzal ko'rdi. Shunga qaramay Vena konvensiyasi qabul qilinganidan 20 yil o'tib, 1989-yilda "Arbitraj qarori ishi" da Xalqaro

¹ Yuqoridagi kabi shartnomani talqin qilishda qaysi usuldan foydalanish samaraliroq yoki ularning qay biri ustunligi to'g'risidagi fikrlar qarama-qarshiligini Janubiy-g'arbiy Afrikaning xalqaro statusi to'g'risidagi ishda hamda Namibiya ishida ham ko'rish mumkin.

Sud Vena konvensiyasining 31, 32-moddalarida belgilangan xalqaro shartnomalarni talqin qilish qoidalari bu xalqaro odat huquqi qoidalari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, yuqoridagi moddalar xalqaro odat huquqi qoidalarini kodifikatsiya qilingan shakli ekanligini tan oldi. Mazkur biz ko'rib chiqayotgan ishda ham Xalqaro Sud 1989-yildagi pozitsiyada turdi. Keyinchalik Xalqaro Sudning 31-32 moddalar bo'yicha pozitsiyasi keng tarqalib bordi.

2) Xalqaro shartnomalarni sharhlash bo'yicha umumiy qoidalarni belgilovchi Vena konvensiyasining 31-moddasi: matnli sharhlash, tizimli sharhlash, tarixiy, shartnomaning obyekt va maqsadiga ko'ra sharhlash asoslarini belgilab beradi¹. Biz ko'rib chiqayotgan ishda ham Xalqaro Sud yuqoridagilarga asoslanib, 1955-yilgi shartnomaning 3-moddasini talqin etdi.

Shuningdek, Vena konvensiyasining 32-moddasida shartnomani imzolash vaqtidagi holatlar va shartnomani tayyorlash jarayonidagi shartnomalarni sharhlash bo'yicha qo'shimcha vosita sifatida qo'llash mumkinligi haqida so'z ketadi². Bundan tashqari, 32-moddadagi vositalar, 31-modda qoidalariga asoslanib shartnoma talqin qilinganda ham shartnoma qoidalarining asl mazmunini aniqlashning iloji bo'lmagan taqdirda ham qo'llaniladi. Ushbu ishda Xalqaro Sud nizoli vaziyatni hal qilishda, 31-modda qoidalaridan tashqari shartnomani imzolash vaqtidagi

¹ 1969-yilgi Vena konvensiyasining rasmiy o'zbek tilidagi tarjimasi mavjud bo'lmaganligi sababli, ko'pchilik talabalarga tushunarliroq bo'lgan rus tilidagi konvensiya matnini taqdim etishga qaror qilindi.

Статья 31 Общее правило толкования

1. Договор должен толковаться добросовестно в соответствии с обычным значением, которое следует придавать терминам договора в их контексте, а также в свете объекта и целей договора.

2. Для целей толкования договора контекст охватывает, кроме текста, включая преамбулу и приложения:

а) любое соглашение, относящееся к договору, которое было достигнуто между всеми участниками в связи с заключением договора;

б) любой документ, составленный одним или несколькими участниками в связи с заключением договора и принятый другими участниками в качестве документа, относящегося к договору.

3. Наряду с контекстом учитываются:

а) любое последующее соглашение между участниками относительно толкования договора или применения его положений;

б) последующая практика применения договора, которая устанавливает соглашение участников относительно его толкования;

с) любые соответствующие нормы международного права, применяемые в отношениях между участниками.

4. Специальное значение придается термину в том случае, если установлено, что участники имели такое намерение.

² **Статья 32 Дополнительные средства толкования**

Возможно обращение к дополнительным средствам толкования, в том числе к подготовительным материалам и к обстоятельствам заключения договора, чтобы подтвердить значение, вытекающее из применения статьи 31, или определить значение, когда толкование в соответствии со статьей 31:

а) оставляет значение двусмысленным или неясным; или б) приводит к результатам, которые являются явно абсурдными или неразумными.

holatlar hamda shartnomani tuzishga tayyorgarlik ko'rish jarayonini ham hisobga oldi. Ushbu ishda yana bir qiziqarli holat mavjudki, sud 32-modda qoidalariga asoslanganiga qaramay, Liviya tomonining shartnoma imzolash vaqtidagi tashqi aloqalarni olib borishda Livianing yetarli darajadagi ko'nikmaga ega bo'lmaganligini vaj qilib keltirganida esa sud uning bu da'vosini aniqlashtirish bilangina chegaralanib, hisobga olinishi lozim bo'lgan holat sifatida tan olmadi.

3) Mazkur ishda xalqaro shartnomani talqin qilishda, Xalqaro Sud Vena konvensiyasida yoritilmagan yana bir tamoyilga katta e'tibor qaratdi:

a) Ta'sirchanlik tamoyili. Ushbu tamoyil "biror-bir narsani tasdiqlash, uni tasdiqlamagan holatidan ko'ra yaxshiroq" (*Ut res magis valeat quam*

15-rasm. Chad askarlari Toyota avtomobilida chegara himoyasiga

preat) degan qoidaga asoslangan bo'lib, Muvaqqat Xalqaro Sud davridan sud qarorlarida qo'llab-quvvatlab kelingan. Shuning uchun Xalqaro Sud 1955-yilgi shartnomaning 3-moddasini ikki davlat o'rtasidagi davlat chegaralarini belgilagan deb hisoblab, 3-moddani o'zgacha tarzda sharhlash moddaning asl mazmuni hamda yuqoridagi tamoyilga zid kelib qoladi degan to'xtama keldi.

b) Davlat chegaralarining daxlsizligi tamoyili. Mazkur tamoyilga ko'ra davlat chegarasi bir marta aniq belgilangandan so'ng, nihoyasiga yetgan va tugallangan deb topiladi¹. Albatta, chegaralarni belgilovchi shartnoma tugatilgan taqdirda ham chegaralar o'zgarmay qolaveradi. Davlat chegaralarining bunday huquqiy tabiati xalqaro shartnomalar huquqi nuqtayi nazaridan davlat chegaralarini belgilovchi xalqaro shartnomalarning disposal xarakteri sifatida tushuntiriladi. Ushbu ishda 1955-yilgi xalqaro shartnomaning tugatilishi davlat chegaralariga umuman daxl qilmasligi belgilandi. Xalqaro shartnomalar to'g'risidagi Vena konvensiyasida davlat chegaralari daxlsizligi tamoyili belgilanmagan bo'lsa-da, 62-moddaning 2-bandi, 70-modda 1-bandining a qismi bo'lmasa, "Davlatlarning huquqiy vorisligi to'g'risida"gi Vena konvensiyasining 11-moddasi qoidalaridan davlat chegaralarining daxlsizligi tamoyiliga aloqador normalarni topish mumkin.

¹ Preah Vihear ibodatxonasi ishi. 1962-yil ICJ xisoboti, 34-35 betlar. Preah Vihear ibodatxonasi ishi bo'yicha Mazkur kitobning 1-bobiga qarang.

4) Liviya va Chad ishidan keyin Xalqaro Sud deyarli barcha xalqaro shartnomalarni talqin qilishda, Vena konvensiyasini sharhlash qoidalariga asoslanib, nizolashayotgan davlatlar tomonidan shartnomalarni sharhlash bilan bog‘liq bo‘lgan muammolarni hal qilishda qo‘llanilgan talqin qilish usullaridan foydalanib kelindi. Ushbu sharhlash qoidalarining kodifikatsiyalanishi farqlanuvchi sharhlash usullari o‘rtasidagi qarama-qarshiliklarni inobatga olganligini hisobga oladigan bo‘lsak, bugungi Xalqaro Sud, Ad-hoc arbitrajlarini o‘z ichiga oluvchi har bir xalqaro sudlov organlari va har bir davlatning ichki sudlari tomonidan sharhlash qoidalarining tatbiq etilishi, xalqaro sharhlash qoidalarini kodifikatsiyalashning natijasi sifatida baholash mumkin. Boshqa tomondan sharhlash qoidalari sharhlovchining doimiy bir xil tarzidagi normalarni sharhlashini anglatmaydi. Shu sababli ham sharhlashda amal qilinishi lozim bo‘lgan tamoyillar va ularning o‘zaro aloqadorligi borasida avvaldan bahslar mavjud. Shuningdek, mazkur ishdagi ta‘sirchanlik hamda davlat chegaralari daxlsizligi tamoyillarining keltirilishidan Vena konvensiyasining sharhlash qoidalari va unda hisobga olinishi lozim bo‘lgan holatlar har doim ham shartnoma normalarini oydinlashtirishda asos bo‘lmas ekan. Shu sababli Vena konvensiyasining sharhlash qoidalari Xalqaro Sud tomonidan tanqid ostiga olingan ishlar ham mavjud¹.

5) Ushbu ish bo‘yicha sud qarori chiqqanidan so‘ng nizolashayotgan davlatlarga sud qarorini ijro etish maqsadida BMTning kuzatuvchilari yuborildi va ular kelishuvga erishdilar. 1994-yil 4-may kuni Xavfsizlik Kengashining 915-sonli rezolyutsiyasi qabul qilinib, BMTning Auzou kuzatuv guruhi (UNASOG)ga yuborildi. Buning natijasida, Liviya may oyining 31-sanasida Auzo hududini Chadga qaytarib berdi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Xalqaro shartnomalarni sharhlashning qanday turlarini bilasiz?
2. O‘zbekiston Respublikasi sudlari tomonidan chiqarilayotgan qarorlarda qonun normalari yetarli darajada talqin etilyapti, deb o‘ylaysizmi?
3. Davlat chegaralari daxlsizligidan tashqari yana qanday xalqaro huquqning umume’tirof etilgan tamoyillarini bilasiz?

¹ Masalan: Kasikili/Sedudu Island (Botswana/Namibia), Xalqaro Sud hisoboti 1999-yil, p. 11-18.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

- 1. G.J.Naldi “Case concerning the Territorial Dispute (Libyan Arab Jamahiriya/Chad)”, ICLQ, Vol. 44 (1995), p. 683.**
- 2. Torres Bernardes Santiago, “Interpretation of Treaties by the International Court of Justice following the Adoption of the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties”, in Liber Amicorum Professor Ignaz Seidl-Hohenveldern (Kluwer, 1998), p. 721.**

VIII. Xalqaro tashkilotlar huquqi. BMT xizmatini amalga oshirishda ko‘rilgan zararlar uchun kompensatsiya to‘lash bo‘yicha nizo, Xalqaro Sudning konsultativ xulosasi, 1949-yil
(*Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations, Advisory Opinion: ICJ Reports 1949, p.174*)

(A.Umirdinov)

1. Faktlar. 1948-yilda Yaqin sharqdagi Falastinda Isroilning mustaqil davlat sifatida e‘lon qilinishi natijasida Birinchi Yaqin Sharq nizosi boshlandi. BMTning Yaqin Sharq mojarosi bo‘yicha mediatori sifatida jo‘natilgan graf Folk Bernadotte (Shvetsiya fuqarosi) va BMTning Falastindagi missiyasi a‘zolari Quddusning yahudiylar yashovchi qismida o‘z vazifalarini amalga oshirish paytida qurbon bo‘ladi. BMT Bosh kotibi, vafot etganlar va yaradorlar oilasi uchun kompensatsiya va dori-darmonlar xarajatlari to‘langanini aytsa-da, BMT Bosh Assambleyasida BMTning tashkilot sifatida Isroildan kompensatsiya talab qila olishi yoki olmasligi bahs-munozaralarga sabab bo‘ladi. Shundan so‘ng quyidagi savollar bo‘yicha Xalqaro Sudning konsultativ xulosasini (Advisory Opinion) olish masalasi ko‘tarildi:

1.1. BMT xodimi o‘zining xizmat vazifasini bajarayotgan paytda ma‘lum bir davlatning javobgarligini keltirib chiqaradigan darajada zararga uchragan bo‘lsa, BMT tashkilot sifatida javobgarlik yuklanadigan *de jure* yoki *de facto* hukumatga nisbatan: a) BMT ko‘rgan zarar haqida, b) zarar qurboni bo‘lgan inson yoki o‘sha insonga aloqador shaxslar uchun kompensatsiya undirish to‘g‘risida xalqaro da‘vo (*international claim*) qo‘zg‘atish layoqatiga (*capacity*) egami?

1.2. Agar yuqoridagi 1-holat yuzasidan b) bo‘yicha ijobiy javob beriladigan bo‘lsa, BMTning xatti-harakatini Quddusda zararga uchragan fuqarolarning davlatlarida mavjud bo‘lgan huquqlari (bu yerda Shvetsiya) bilan qanday qilib moslashtirish (*adjust*) lozim?

Xalqaro Sud a) bo‘yicha bir ovozdan, b) bo‘yicha 11 taga 4 ta qarshi ovozda ijobiy javob berdi. 2-savolga esa 10 taga 5 ta qarshi shaklida javob berib, BMT va unga a‘zo davlat ushbu muammoni yaxshi niyat asosida hal etishi lozimligini ta‘kidladi. Ushbu konsultativ xulosaga tayangan BMT Isroilga nisbatan kompensatsiya talab qilishi natijasida Isroil davlatidan rasman uzr so‘rab, kompensatsiyani to‘lab berdi.

2. Sudning konsultativ xulosasi mohiyati

2.1. “Xalqaro da’vo qo’zg’atish layoqati”ni umumiy o’rganish.

Bu ishdagi muammo – da’vo qo’zg’atish layoqati masalasi bo’lganligi sababidan sud, avvalo, ushbu “layoqat” nimani anglatishini aniqlab, so’ngra umuman olganda tashkilotning xarakteri xalqaro da’vo qo’zg’atish layoqatiga egami yo’qmi degan masalani hal etish uchun ushbu tashkilotning o’ziga xos xususiyatlarini e’tiborga olish zarur. Xalqaro da’voni qo’zg’atish layoqati deganda xalqaro da’voni qo’zg’atish uchun xalqaro huquq tomonidan tan olingan odatiy usullarga (norozilik bildirish, tekshirishning talab etilishi, muzokara yoki ishni ko’rib chiqish uchun arbitrajga murojaat qilish talabi kabi) murojaat etish tushuniladi. Biroq BMT Nizomida, BMTga a’zo davlatlarga nisbatan ushbu Nizomni hurmat qilishni talab etish huquqi tashkilotlarga ham berilganmi? Boshqacha aytganda, ushbu savol aslida ‘tashkilotlarning xalqaro subyektiligi (*international personality*) mavjudmi?’ muammosiga borib taqaladi. Sud esa “xalqaro subyektilik” tushunchasini – “tashkilotlar xalqaro subyektilikka egaligi tan olinadigan bo’lsa, unda tashkilotlar ham davlatlarga yuklatiladigan majburiyatlarni egallay oladigan qobiliyatiga ega tuzilma” sifatida talqin etiladi.

16-rasm. BMT agenti Graf Folke Bernadottening Quddusdagi o’limini e’lon qilgan gazetadan.

Xalqaro Sud BMT Nizomining maqsadi, davlatlardan farqli bo’lgan tashkilotlarning tashkiliy shakli va huquqiy maqomi va yuqoridagilarni tasdiqlaydigan xalqaro shartnomalar tuzish amaliyotini tekshirib chiqqan holda o’z xulosasini quyidagicha bayon qiladi.

Sudning fikricha, juda keng xalqaro subyektilik va xalqaro maydonda muomala layoqatini aniqlash anchagina murakkab masala. Biroq BMT o'zining xalqaro maydondagi barcha vazifasini ijro etib kelgan. Shuningdek, amaliyot ko'rilganda ham BMT o'z vazifalarini haqiqatan ham yetarli darajada bajarib, shu bilan birgalikda xalqaro maydonda faqatgina ungagina taalluqli bo'lgan huquqlarni qo'lga kiritib kelgan. Agar unda xalqaro subyektilik bo'lmaganda edi, BMTga asos solgan davlatlarning xohishi amalga oshmagan bo'lar edi. O'sha a'zo davlatlar BMTga ma'lum bir vazifani va o'sha vazifaga aloqador majburiyatni va mas'uliyatni yuklash orqali BMTning o'z vazifasini munosib ravishda amalga oshirishi uchun zarur vakolatlar taqdim etilganligi tan olinishi lozim.

Shunday qilib, Sud "xalqaro tashkilotlar – xalqaro subyektdir" degan xulosaga keladi. Bundan anglashiladiki, "BMT xalqaro huquqning subyekti bo'lib, xalqaro darajadagi huquq va majburiyatlarni qo'lga kiritadi, shuningdek xalqaro da'vo orqali ushbu huquqlarini talab qila oladigan huquq layoqatiga ega"dir.

1.1. Ushbu ishdagi xalqaro da'vo qo'zg'atish huquqi: indamasdan tan olingan vakolat (implied power) qoidasining tasdiqlanishi va tatbiq etilishi.

Keyingi ko'rib chiqilishi lozim bo'lgan masala bu – xalqaro tashkilotning huquqlari tashkilotning o'z vazifalarini bajarish uchun vakolatga ega bo'lgan xodimi ko'rgan zarar uchun, zarar yetkazgan davlatga nisbatan xalqaro da'vo qo'zg'atishni o'z ichiga oladimi yoki yo'qmi degan savoldir. Sudning fikricha, davlatlar xalqaro huquq tomonidan tan olingan huquq va majburiyatlarning hammasiga ega bo'lib, tashkilotlarning moddiy huquq va majburiyatlari esa o'sha tashkilotni tuzishga oid nizomda aniq qilib yoki nazarda tutilgan (*implied*) bo'lsa, yoinki odatning yordami bilan rivojlantirilgan tashkilotning maqsadi va vazifasiga bog'liq bo'ladi.

a) masalasi bo'yicha, tashkilotning xodimi bir vaqtning o'zida zararga uchragan bo'lsa, ushbu holat tashkilot uchragan zarar bo'yicha kompensatsiya holatiga taalluqli bo'lib, tashkilot bunday turdagi xalqaro da'volarni qo'zg'ata olish layoqatiga egaligiga shubha yo'q.

b) masalasi esa Isroildagi xatti-harakat qurboniga aylangan xodimning ko'rgan zarariga oiddir. Sud bu nuqtada yangi holat bilan yuzma-yuz kelayotganligi sababli xalqaro huquq prinsiplari bilan talqin qilinadigan BMT Nizomining tegishli moddalarining tahlili talab etiladi. Nizom esa BMTga zarar ko'rgan xodimlari orqali huquqlarga ega bo'lgan insonlar

(qurbon bo'lgan xodim qarindoshlari) uchun ushbu tashkilotga *aniq shaklda* zararni undirishga oid vakolatni taqdim etmagan. Lekin, nizomda aniq qilib aytilmagan bo'lsa-da, xalqaro huquq bo'yicha BMT majburiy shartlar asosida o'z vazifalarini ado etishi uchun shart bo'lgan vakolatlarga ega deb hisoblanishi kerak. Tashkilot maqsadi va vazifasidan kelib chiqqan holda o'z xodimlarini turli xavfli ishlarga yuborib turadi. Tashkilotga yuklatilgan vazifaning o'ziga xosligi va uning xodimining hayoti masalasini inobatga olgan holda, ushbu xodimning funksional himoyasini amalga oshiruvchi tashkilotda shunday layoqatning BMT Nizomida mavjudligi aniqdir.

1.2. Da'vo qo'zg'atilgan davlatning BMTga a'zo bo'lmaganlik holati: obyektiv xalqaro huquqiy subyektilik

O'ziga nisbatan da'vo qo'zg'atilgan davlat agar BMTga a'zo bo'lmagan bo'lsa, shunday holatda ushbu davlat asosli ravishda xalqaro tashkilotning da'vo qo'zg'atish layoqati mavjud emasligiga e'tiroz bildiradimi? Sud esa xalqaro hamjamiyatning aksariyat qismini tashkil etuvchi ko'p sondagi a'zo davlatlarning BMT uchun xalqaro da'vo qo'zg'atish layoqatini beribgina qolmay, obyektiv xalqaro shaxs (*objective international personality*)ga ega bo'lgan tashkilotni tashkil etgan deb ham hisoblaydi. Shu sababli, 1.a) masalasida bo'lgani kabi; Sud b) masalasi bo'yicha ham ijobiy javob berdi.

2. Qurbon bo'lgan shaxsning davlati amalga oshiruvchi diplomatik himoya va qurbon bo'lgan shaxsni yollagan xalqaro tashkilot o'rtasidagi ushbu nizoga munosabat bo'yicha Sud quyidagicha xulosaga keldi. Davlatga tegishli diplomatik himoya va tashkilotga tegishli funksional himoya o'rtasida tortishuv vujudga kelganda, ikkala tarafdin biriga o'zining da'vosini qaytarib olishni yuklovchi xalqaro qoida mavjud emas. Shunga qaramay ushbu ishdagi tegishli tomonlar yaxshi niyat va samimiyat bilan ushbu ishni hal eta olishadi. Chunki a'zo davlatlar ham shu paytgacha bunday ishlarni xalqaro shartnoma tuzish orqali hal etib kelishgan va bunday ishlarning soni talaygina. Shu bilan birga, agar zararga uchragan xodim o'z davlati tomonidan zararga uchratilgan bo'lsa-da, ushbu zararni undirishda tashkilot xodimining fuqaroligiga emas, balki uning o'z xodimi ekanligi jihatidan harakat qiladi. Shu sababli ham xalqaro tashkilot tomonidan qo'zg'atiladigan zararni undirishga oid da'volar zararga uchragan xodimning fuqaroligi masalasi bilan bog'liq emas.

3. Konsultativ xulosaga sharh

3.1. Xalqaro tashkilotlarning xalqaro huquqdagi o'рни

Birlashgan Millatlar Tashkiloti deb yuritiladigan dunyodagi eng nufuzli xalqaro tashkilotning barpo etilishi yuzasidan hujjat bo'lmish BMT nizomida uning xalqaro huquq subyektligiga oid norma mavjud emas. Nizomning 104-moddasi va BMTning imtiyozlari va immunitetiga oid konvensiyasida esa ichki huquqdagi subyektligiga oid norma mavjud, xolos. Bunday holatni esa BMT tashkil etilayotgan paytda xalqaro huquqdagi yagona subyekt bu DAVLAT degan tushuncha juda ham keng yoyilgan bo'lgani, BMT Nizomini tuzish jarayonida BMTni davlatlardan ham kuchli (*super-state*) tashkilot sifatida tuzishga oid norozililar kuchli bo'lgani bilan izohlash mumkin. Shunga qaramay konsultativ xulosaning berilishi natijasida xalqaro tashkilotlarning xalqaro huquqdagi o'рни bo'yicha ilmiy izlanishlar ham yana bir pog'ona yuqoriga ko'tarilib, hozirda eng kamida BMT kabi umumjahon tashkilotlarning xalqaro huquq subyekti ekanligi va shu bo'yicha ularning xalqaro subyekt ekanligi bo'yicha nazarda tutilgan prinsip borligiga oid fikr xalqaro hamjamiyatda katta mavqega ega.

3.2. Xalqaro tashkilotlarning xalqaro huquq subyektliligining ahamiyati.

Ichki (mahalliy) huquqdagi yuridik shaxslarga oid normalar qonun va qonunosti hujjatlarida aniq qilib belgilanligiga qaramasdan xalqaro huquqda bunday aniqlik, afsuski, mavjud emas. Shunday holatdagi xalqaro huquqda subyektlilik masalasini qanday hal etish lozimligi, ushbu chigal huquqiy masalani hal etishda muhim boshlanish nuqtasi hisoblanadi. Sud BMT Nizomida tashkilotga berilgan maqomni yaxshilab o'rganib chiqqan holda oxir-oqibat ijobiy xulosaga keldi. Bizningcha, ham ushbu xulosa o'rinli bo'lgan. Shunday bo'lsa-da, Sud xalqaro huquqning subyekti (*subject of international law*) xalqaro huquq va majburiyatlarga ega bo'lib, o'zi ega bo'lgan huquqlarga tayangan holda xalqaro da'vo qo'zg'ata oladi, degan izohdan boshqasini bermagan. Shu sababli Sudning qisqa tarzda bayon qilingan xulosasi, huquq subyektining ahamiyati va uning xalqaro shaxs (*international person*) bilan aloqadorligi masalalarini yetarlicha yoritmasdan tushunmovchiliklarga sabab bo'lib, keyinchalik tanqid qilingan. Misol uchun, xalqaro huquq bo'yicha ko'zga ko'ringan olimlardan Sands va Kleinlar, Sudning "xalqaro tashkilotlar shartnoma tuzish layoqatiga ega, shuning uchun ularni subyekt sifatida tan olish lozim. Aynan ushbu subyektliligidan xalqaro da'volarni qo'zg'ata

olish vakolatini keltirib chiqarganligini” sirkulatsion fikrlash (*circular reasoning*) deya tanqid ostiga olishadi¹. Chunki sirkulatsion fikrlash bir munozara asosini yana o'ziga qaytarib olib keladigan mantiqiy jarayondir. Biroq Sud ushbu konsultativ xulosasida bunday fikrlamagan. Bundan tashqari, shu paytgacha taklif etilgan nazariyalar orasida BMTga a'zo davlatlardan mustaqil bo'lgan tashkiliy shaklga ega xalqaro tashkilotning mavjudligi faktiga asoslangan holda uning xalqaro subyekt ekanligini tan olib, tashkilotning ta'sis hujjatida belgilangan vakolatlarning borligi yoki yo'qligini inobatga olmagan holda, xalqaro tashkilotlarda ma'lum bir vakolatlarning mavjudligini (shartnomalar tuzish vakolati, hududiy yurisdiksiya, elchilik missiyalarini jo'natish va qabul qilish, ko'rilgan zararni undirish da'vosini qo'zg'atish kabi) da'vo qiladigan nazariyalar mavjudligini ham inkor etmaslik lozim. Ammo ularni ko'pchilik qo'llab-quvvatlamaydi.

Shu bilan birga, davlatlar emas, balki xalqaro tashkilot tomonidan biror bir shaxsga zarar berilsa, u masala qanday hal etiladi degan muammoli savol ham mavjud. Biroq Sud bu masala bo'yicha konsultativ xulosada o'z fikrini bayon etmagan.

3.3. Xalqaro tashkilotga a'zo bo'lmagan davlat va xalqaro subyekt munosabati.

Odatda, xalqaro tashkilotlar davlatlar o'rtasidagi shartnomalar asosida tashkil etiladi va shartnomalar uni tuzuvchisi bo'lmagan uchinchi bir davlat uchun majburiyatlarni yuklay olmasligi Xalqaro shartnomalar huquqiga to'g'risidagi Vena konvensiyasining asosiy qoidalaridan biri hisoblanadi². Shu sababli bunday vaziyatlarda uchinchi davlatning roziligini olish talab etiladi. Xalqaro Sudning huquqiy asosini ko'rsatmagan holda xalqaro tashkilotlarning xalqaro huquq subyekt ekanligini tan olgan Konsultativ xulosasi esa shu jihatdan xalqaro huquqqa davlatlarning xohishi nuqtayi nazaridan yondashuvchilar uchun “oddiygina bir da'vo”dan boshqasi emas deya tanqid qilingan. Shunga qaramay, xalqaro hamjamiyatning muassasa doirasida ommalashuvi kuchayib borayotgan bugungi kunda, BMT yoki ma'lum bir masalalar bo'yicha xalqaro tashkilotlarining xalqaro huquq subyekt ekanligini hech qaysi bir davlat inkor etmaydi. Shu ma'noda, umumjahon xalqaro tashkilotlarning xalqaro huquq subyekt ekanligi bo'yicha obyektiv qarash bo'yicha xalqaro odat huquqi vujudga keldi, desak mubolag'a bo'lmasa kerak.

¹ P.Sands, P.Klein, Bowett's Law of International Institutions, 6th ed, 2009, p.476

² Vena Konvensiyasi, 34-modda. Статья 34 Общее правило, касающееся третьих государств Договор не создает обязательств или прав для третьего государства без его на то согласия.

Ammo ushbu xulosani ma'lum bir hududiy (regional) tashkilotlar bilan aloqasida manfaatlari mos tushmaydigan uchinchi davlatlar bo'yicha da'vo qilish anchagina qiyin.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Xalqaro tashkilotlarga yetkazilgan zarar uchun davlatlar javobgarlikka tortilishlarini yuqoridagi sud ishida ko'rib chiqdik. Sizningcha, davlatlarga yoki shaxslarga yetkazilgan zarar uchun xalqaro tashkilotlar ham javobgarlikka tortilishlari zarurmi?

2. BMT o'z qoshida bo'lgan Xalqaro Sudga da'vo bilan chiqishi va ish aynan Xalqaro Sud tomonidan ko'rib chiqilishi adolatlimi?

3. Xalqaro tashkilotlarning javobgarligi masalasida qaysi sudlar yurisdiksiyasini belgilashi mumkin?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. R.Portmann, Legal Personality in Internaitonal Law, 2010.

**IX. Xalqaro-huquqiy javobgarlik. Amerika Qo'shma Shtatlarining
Tehrandagi diplomatik va konsullik vakillari bo'yicha
Xalqaro Sud qarori 1980-yil 24-may**

*(United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran, Judgement,
ICJ Reports 1980, p.3)*

(A.Umirdinov)

Nizoning vujudga kelishi. Xalqaro hamjamiyatda neft qazib oluvchi davlatlarning o'rni oshib borishi bilan birgalikda, qora oltin deb nom olgan katta daromad manbaini ko'zlab, 1970-yillarda juda ham ko'plab davlatlar neft qazib oluvchi mamlakatlar bilan aloqalarni yaxshilashga urina

17-rasm. Erondagi Islom
revolyutsiyasidan.

boshladilar. Xususan, Eron hamda AQSHning o'zaro aloqalari harbiy sohadan boshlanib, investitsiya, samolyotsozlik, va suv omborlarini qurish kabi sohalargacha yetib bordi. Biroq bu vaqtda ro'y bergan Erondagi islomiy inqilob ikki davlat o'rtasidagi aloqalarni boshqa tomonga o'zgarishiga olib keldi.

1979-yil yanvarida Eron shohi Pahlaviy Misrga qochib ketgandan so'ng o'sha paytda Parijda istiqomat qilayotgan diniy harakat yo'l boshchisi imom Oyatulloh Humayniy o'sha yilning fevral oyida Eronga qaytadi. Shu yilning 14-fevralida Tehrandagi AQSH elchixonasiga bir guruh qurollangan harbiy guruhlar hujum uyushtirishadi. Hujum uyushtirilgan paytda AQSH elchisi bilan qo'shib hisoblaganda 70 nafar elchixona xodimi ichki hududda bo'lib, ularning barchasi hibsga olindi. Ushbu vaziyatda Eron hukumati AQSH elchixonasini hujumdan asrab qololmaganini va tezkor choralar ko'ra olmaganini tan oldi. Shuningdek, voqea sodir bo'lganidan so'ng AQSH hukumatidan uzr ham so'rab, boshqa bunday holatlarning takrorlanmasligi va yetkazilgan zarar qoplanishini bildirdi. Ammo bu vaqtga kelib Tabriz hamda Sherozdagi AQSH konsulliklari ham hujumga uchradi.

1979-yilning 21-oktabrida taxtdan ag'darilgan Eron shohining AQSHga kirishiga ruxsat berilishi Eronda Amerikaga qarshi kayfiyatni yanada kuchaytirib yubordi. Bundan xavfsiragan AQSH elchixonasi qo'riqlash tizimi bo'yicha Eron hukumatidan yanada e'tiborli bo'lishini talab qildi va 1-noyabrda qarshi kayfiyatdagi harakatlarga nisbatan Eron hukumati tomonidan elchixona himoyasi borasida choralar ko'rildi. Biroq

4-noyabrda Tehrondagi Amerika elchixonasiga “Imom siyosatining musulmon izdosh toliblari” (Muslim Student Followers of the Imam’s Policy) guruhi tomonidan harbiy hujum uyushtirildi va elchixona xodimlari asirga olindi. Bu vaqtda AQSHning talab qilishiga qaramay, Eron hukumati yuz bergan voqea bo’yicha biror-bir chora ko’rmedi. Bundan tashqari, Tabriz va Sherozdagi AQSH konsullik idoralari ham egallandi. Tehrondagi elchixona vakillarining qamoqqa olinishi va konsullik idoralari egallanishi Eronning yuqori darajadagi amaldorlari tomonidan ham tan olinishini bildirdi. Bu davrda boshqa davlatlarning elchi va konsullari ham qo’lga olingan bo’lishiga qaramay, ular qo’yib yuborilgan edi.

18-rasm. Tehrondagi AQSH elchixonasiga hujum.

BMT yuz bergan hodisani Xavfsizlik Kengashi majlisida ko’rib chiqdi va qatnashchilar bir ovoz bilan elchixona xodimlari qo’yib yuborilishi uchun ovoz berdilar. Xavfsizlik Kengashi bu holat bo’yicha 4-dekabr kuni o’zining 457-sonli rezolyutsiyasini qabul qildi. Shuningdek, 31-dekabr kuni 461-sonli rezolyutsiyani qabul qilib, Eron Rezolyutsiyaga bo’ysunmagan taqdirda, keyingi yilning 7-yanvarida BMT Nizomining 39-moddasi hamda 41-moddasida belgilangan choralarni ko’rilishini bildirdi. Tehronga tashrif buyurgan BMTning vakili 6-yanvar kuni Xavfsizlik Kengashiga bayonot bilan chiqib, 20-fevralda amaliy operatsiyani amalga oshiruvchi Kengashning tuzilishi haqida e’lon qildi. 1980-yil 13-yanvarda esa Xavfsizlik Kengashining ovoz berish yo’li bilan Eronga nisbatan iqtisodiy sanksiyalar qo’llanilishi qabul qilindi.

AQSH hukumati ham vaziyatga jim qarab turmadi va Xalqaro Sudga da'vo bilan murojaat qilishdan avval, AQSHning ichki hududida Eronga nisbatan bir qancha va bir tomonlama chora-tadbirlarni amalga oshirdi. Masalan, Erondan neftini import qilishni ta'qiqladi hamda uning mulk ayirboshlashini muzlatib qo'ydi.

Shundan so'ng Qo'shma Shtatlar hukumati 1979-yilning 29-noyabrda Eronga nisbatan Xalqaro Sudga da'vo arizasi bilan murojaat qildi. Eronning harakatlarining noqonuniyligini asoslash maqsadida quyidagi xalqaro huquqiy hujjatlarni keltirdi. Bular: Shartnomalar huquqi to'g'risidagi Vena konvensiyasi, Konsullik aloqalari to'g'risidagi Vena konvensiyasi, Diplomatik munosabatlar to'g'risidagi konvensiya, 1955-yilgi Eron-AQSH shartnomasi va BMT Nizomi. Eron sud protsedurasida umuman qatnashmadi. Shu bilan birgalikda, Xalqaro Sudning mazkur nizoni hal etish bo'yicha yurisdiksiyasi mavjud emas, degan mazmunidagi xat yuborish bilan kifoyalandi. Ushbu nizoni hal qiluvchi masalalariga kirishdan avval AQSH o'zining diplomatlarini asirda ushlab turishni bekor qilish va ularni qo'yib yuborilishi bo'yicha favqulodda choralar ko'rishni talab qildi. Bu haqda Xalqaro Sudning buyrug'i 1979-yil 15-dekabrda e'lon qilindi. Ammo Eron sudning buyrug'iga bo'ysunmadi.

Sud muhokamasida BMT Bosh kotibi tomonidan maxsus kengash hech qanday natijaga erisha olmagan va muammo hal etilmagan tasdiqlandi va sud muhokamasi 1980-yil 17-martdan boshlandi. 1980-yil aprel oyida AQSH qo'shinlari tomonidan asirdagilarni ozod qilish bo'yicha olib borilgan operatsiya ham muvaffaqiyatsiz tugallandi. AQSH tomonidan BMTning Xavfsizlik Kengashiga taqdim etilgan hujjatda BMT Nizomining 51-moddasi hamda o'z-o'zini himoya qilish masalasi haqida gap ketadi. Bu xatdan asosiy maqsad AQSHning Eron tomonidan asirga olingan fuqarolarini ozod qilish, bo'lgan deb hisoblanadi. Sud muhokamasida, Eron qatnashmaganligi sababli sud Xalqaro Sud nizomining 53-moddasiga asoslanib, sirdan qaror qabul qildi.

Xalqaro Sud Diplomatik munosabatlar to'g'risidagi konvensiya, Konsullik aloqalari to'g'risidagi konvensiyalarni nizoni hal etish uchun tatbiq etishni belgilash bilan birgalikda, asirga olinganlar ichida ikki nafar elchixonaga xodimi bo'lmagan oddiy fuqarolar ham borligini hisobga olib, Xalqaro Sud 1955-yildagi AQSH-Eron ikki tomonlama shartnomasiga binoan kelib chiqqan nizo yuzasidan o'z yurisdiksiyasini belgiladi. Sud diplomatik munosabatlar to'g'risidagi xalqaro normalar dunyo hamjamiyatida katta o'rin egallashini alohida e'tiborga olish bilan

birgalikda, AQSH tomonidan o'zboshimchalik bilan amalga oshirilgan asirlarni qutqarish operatsiyasini xalqaro sudlov protsessini mensimaslik sifatida tanqid ostiga olindi. Biroq AQSH tomonidan amalga oshirilgan harakatlar mazkur sud qaroriga ta'sir etmasligini ta'kidlab, quyidagicha qarorga keldi:

a) Eron AQSH bilan o'zaro aloqalarda ular o'rtasida tuzilgan shartnomada hamda uzoq yillar davom etib kelgan xalqaro odat huquqi an'analari belgilangan majburiyatlarini buzdi va buzishda davom etib kelmoqda;

b) Bu majburiyatlarning buzilishi xalqaro huquqda belgilangan Eronning AQSHga nisbatan bo'lgan davlat javobgarligi (state responsibility)ni yuzaga keltiradi;

c) Eron hukumati 1979-yilning 4-noyabridagi holat hamda undan keyin davom etib kelayotgan vaziyatni o'z iziga tushirish uchun zudlik bilan barcha chora-tadbirlarni ko'rish zarur;

d) AQSHning diplomatlari va tashqi aloqalar bo'yicha boshqa xodimlari Eronga ushlab turilmasligi lozim;

e) Eron hukumati 1979-yilning 4-noyabridan boshlab davom etib kelayotgan holatlar natijasida AQSHga yetkazilgan zarar uchun kompensatsiya to'lashi lozim;

f) Nizolashayotgan davlatlar o'zaro kelishuvga erishmasalar, yetkazilgan zararining shakli va qiymati yuzasidan ushbu sud qaror qabul qilish kuchini o'zida saqlab qoladi.

Xalqaro Sud yuqorida ko'rsatilgan mazmundagi qarorini 1980-yilning 24-mayida chiqardi. Biroq Eron bu qarorni ham ijro qilmadi.

Sud qaroridan qisqartma

Sud yuzaga kelgan nizoni ikki xil nuqtayi nazardan ko'rmoqda. Birinchisi, yuzaga kelgan vaziyatning Eronga qanchalik taalluqli ekanligi bo'lsa, ikkinchisi, Eron o'z zimmasiga olgan majburiyatlar va yuzaga kelgan vaziyatning Eronga taalluqlilik masalasining o'zaro aloqadorligidir. Ushbu masalalarni aniqlashtirish uchun sud yuzaga kelgan nizoni ikki bosqichga ajratib ko'rib chiqadi.

Avvalo, 1-bosqichda harbiy guruhlarining AQSH elchixonasiga hujum uyushtirgan paytida Eronning agentliklari yoki himoya qilish funksiyasini bajaruvchi organlari rasmiy maqomga ega bo'lmaganliklari va ular Eron tasarrufida bo'lmaganliklari ta'kidlanadi. Yana, agarda o'sha guruhlar Eron hukumati bilan til birlashtirib, Eron manfaatlari yo'lida hukumat

topshiriqlarini bajarganda, Eron o'z-o'zidan aybdor bo'lar va amalga oshirilgan harakatlar Eronga taalluqli bo'lar edi. Biroq, bu boradagi dalillar Eronni ayblash uchun yetarli emas. Shunga qaramasdan elchixonona va konsulliklarga uyushtirilgan hujumlarda Eronning aloqasi bo'lmasa-da, bu uni xalqaro huquqiy majburiyatlaridan ozod eta olmaydi. Bu yerda Eronning xalqaro huquqdagi majburiyati deganda 1961-yilgi hamda 1963-yilgi Vena konvensiyalarida belgilangan majburiyatlar nazarda tutilmoqda. Ushbu konvensiyalarning har bir diplomatik va konsullik munosabatlarini tartibga solgan bo'lib, elchixonona va diplomatik missiyalarning daxlsizlik qoidasini belgilagan holda, ularni qabul qilib oluvchi mezbon davlatga ma'lum bir majburiyatlarni yuklaydi. Ushbu majburiyatlar esa xalqaro odat huquqi normalari sifatida ham umume'tirof etgan qoidalar hisoblanadi. Eronning AQSH elchixonalarini himoya qilmaslik kabi harakatsizligi esa ushbu normalarni ochiqdan ochiq qo'pol tarzda buzilishi hisoblanadi. Shu bilan birga, ikki Amerika fuqarosining asirga olinishi va ularning yetarli darajada himoya qilinmaganligi ham ikki davlat o'rtasida tuzilgan 1955-yildagi shartnomaning 2-moddasi 4-bandiga xilof hisoblanadi.

Shunday qilib, 2-qismda Sud voqealar jarayoni boshlangan bir paytda Humayniy tomonidan xususiy harbiy guruhlariga qora tanli shaxslar hamda ayollarni qo'yib yuborishni buyurgani, shuningdek AQSHning Eron qo'ygan shartlarga bo'ysunmagunicha, qolgan xodimlar qo'yib yuborilmasligi haqidagi ma'lumotlarni aniqladi. Humayniy hamda boshqa davlat idoralari tomonidan yuz bergan holatning tasdiqlanishi, harbiy guruh tomonidan amalga oshirilgan harakatlar, xususan, elchixonaning egallanishi, shaxslarning hibsga olinishini Eronning harakatlari sifatida baholanishiga olib keladi. Bu esa yuqoridagi harbiy guruhlarini Eronning xalqaro huquq doirasida javobgarligi mavjud bo'lgan agentlik sifatida talqin etish imkoniyatini beradi. Ushbu nuqtayi nazardan amalga oshirilgan harakatlar Eronning elchilarini himoya qilish borasidagi majburiyatlari bilan birgalikda, davlat organlari tomonidan hurmat qilinishi lozim bo'lgan konvensiya shartlarining buzilishi hamdir.

Sud qaroriga sharh

1) Xalqaro noqonuniy harakatlar xalqaro javobgarlikni yuzaga keltirish omillari

BMTning Xalqaro huquq komissiyasi (International Law Commission) tomonidan 2001-yilda tuzilgan "Davlatlarning javobgarligi to'g'risida"gi qoidalari (ushbu qoidalar hali konvensiya sifatida qabul qilinmagan)

muhim manba sifatida xalqaro odat huquqi qoidalariga asoslangan holda, davlatlarning javobgarlik masalalarini kodifikatsiyalashtirgan. Biz ko'rib chiqayotgan nizoda ham, sud yuqoridagi qoidalarni o'z ichiga olgan xalqaro odat huquqi normalariga tayangan. Xalqaro huquq komissiyasi tomonidan ishlab chiqilgan qoidalarda xalqaro huquq qoidalarini buzish natijasida davlat javobgarligining belgilanishi uchun ikki omilning mavjud

19-rasm. Erondagi AQSHga nisbatan dushmanlik kayfiyatini aks ettiruvchi surat.

bo'lishi talab etiladi. Bular: xalqaro huquqiy majburiyatlarga zid harakatlarni amalga oshirish hamda bu harakatlar davlatga tegishli ekanligidir (qoidalar, 2-modda). Mazkur ishda ham sud yuqoridagi ikki omilga e'tibor qaratmoqda. Odatda, davlatga tegishli harakatlar deb uning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi yoki sud organlari

tomonidan amalga oshirilgan harakatlar tushuniladi. Shuningdek, boshqaruv vakolatini o'zida jamlovchi subyektning harakatlarini ham yuqoridagilar qatoriga kiritish mumkin (qoidalar, 4-10 moddalar). Bulardan boshqa subyektlar tomonidan amalga oshirilgan harakatlarning davlat harakatlari sifatida tan olinishi esa murakkab masala hisoblanadi.

2) Shaxslarning harakatlariga bog'liq bo'lgan davlat harakatlari yoki harakatsizligi natijasida xalqaro javobgarlikning yuzaga kelishi.

Xalqaro Sud 1979-yil 4-noyabrda yuz bergan harbiy guruhlarining harakatlarini individual harakat sifatida baholadi. Bu harakatlarni to'xtatish yoki oldini olish bo'yicha xalqaro huquqiy majburiyatlar esa Eronga tegishli deb topildi. Mazkur holatda majburiyatning buzilishi sifatida elchixonaning himoyasini ta'minlash lozim bo'lgan. Eron hukumati esa bunday harakatni amalga oshirmagani nazarda tutilmoqda. Bunday harakat (yoki harakatsizlik)ning subyekti sifatida xalqaro huquqiy majburiyatlarni oluvchi davlat ijro organlari hisoblanadi.

3) Individual shaxslarning harakatlari va ularning davlatga tegishliligi.

Mazkur ish amalga oshirilgan harakatning davlatga tegishliligi to'g'risida, xususan, individual shaxslar harakatlarining davlatga tegishli bo'lishi mumkinligini tan olgan qaror bo'ldi. Albatta, ushbu ishdan tashqari yana bir nechta ishlarda ham yakka shaxslarning harakatlarining davlatga tegishliligi masalasi ko'rib chiqilgan (AQSH-Nikaragua nizosi va Genotsid to'g'risidagi konvensiyaning qo'llanilishi bo'yicha ish) bo'lishiga qaramay, ularda

shaxslarning harakatlari davlatga taalluqli deb topilmagan. Ushbu ishda esa sud elchixonaning egallanishidan boshlab, elchixona xodimlarining asirga olinganligini tan olish va undan keyingi voqealar rivojini hisobga olib, bir guruh shaxslar tomonidan amalga oshirilgan harakatlar Eronga tegishlilikini belgilashi alohida e'tiborga molikdir. Bu esa xalqaro huquqqa zid bo'lgan harakatlar nafaqat davlat organlari balki, individual shaxslar tomonidan amalga oshirilganda ham davlat xalqaro huquqiy javobgarlikka tortilishi mumkinligini anglatadi. Mazkur ishda yana bir o'zgacha holat mavjudki, bu asosan Humayniy shaxsi bilan bog'liq. Avvaliga Eron barcha zararni qoplashga tayyorligini bildirgan bo'lsa-da, Humayniy hokimiyat tepasiga kelishi bilan u zararni qoplashdan va asirlarni qo'yib yuborishdan to'liq bosh torta boshladi. Bundan tashqari, sud AQSH elchixonasi hamda konsulliklarning egallanishi va xodimlarining ushlab turilishi boshqa davlat elchixonasi hamda konsullik xodimlarining ushlab turilishidan farq qilgani, boshqacha so'z bilan aytganda, AQSHdan tashqari davlatlarning elchixona hamda konsullik xodimlari tezda qo'yib yuborilganini harbiy guruhlar Eron hukumatining buyruqlariga bo'ysunayotgani anglatishini va ularning harakatlarini Eronning harakatlari sifatida baholash mumkinligini bildirdi. Albatta, bunday harakatlar xalqaro huquq qoidalarining keskin ravishda buzilishini anglatadi. Bunga misol qilib, Diplomatik munosabatlar to'g'risidagi konvensiyaning 22-moddasi 2-bandida belgilangan davlat o'z hududidagi elchixona va konsulliklarni himoya qilish majburiyati buzilganligi hamda shu konvensiyaning 22-moddasi 1-bandida belgilangan elchixona va konsullik idoralariga o'sha davlatning ruxsatisiz kirmaslik majburiyati buzilganligini keltirishimiz mumkin. Bu yerda diplomatik munosabatlar to'g'risidagi konvensiyaning yuqorida ko'rsatilgan moddalari bevosita Eron tomonidan buzilmagan bo'lsa-da, uni buzgan yakka shaxslarning harakatlari Eronning harakatlari sifatida baholanayotgani sababli Eron tomonidan buzilgan deb hisoblanmoqda. Ushbu vaziyatda yana bir holatga e'tibor qaratishimiz zarurki, harbiy guruhlarining harakatlari Eronning harakatlari sifatida baholansa-da, bu harbiy guruh yoki individual shaxslarning huquqiy maqomiga hech qanday ta'sir o'tkazmaydi.

4) Yakka shaxslarning harakatlari davlatga tegishlilik shartlari.

Ushbu ishni tahlil qilgan holda, Xalqaro huquq komissiyasining Davlat javobgarligi to'g'risida ishlab chiqqan qoidalarining 11-moddasida "Davlat ma'lum bir harakatlarni o'zining harakatlari sifatida tan olsa yoki qabul qilsa (acknowledge and adopt), aynan shu holatlardagina, harakatlar xalqaro huquqning subyekti bo'lgan o'sha davlatning harakatlari bo'ladi" deb belgilanadi. Bu yerda nafaqat davlat tomonidan tan olish balki, o'sha

harakatlarni o'z harakatlari sifatida qabul qilish ham nazarda tutilmoqda. Bu qoida hozirgacha kodifikatsiyalash hamda Xalqaro huquq komissiyasining avvalgi loyihalarida aniq bir ifodalanmagan qoida sifatida baholanadi. Shu sababli ham bu qoidani o'z ichiga olgan yakka shaxslarning harakatlari bo'yicha davlatning xalqaro javobgarligi kengayib ketishi qanday ahamiyatga egaligi hozirgi kundagi muammolardan biridir.

Biz ko'rib chiqqan ish bo'yicha sud qarori e'lon qilingandan keyin, 1980-yil iyul oyida Shoh Pahlaviy vafot etdi. Jazoir tomonidan ikki davlat o'rtasida hakamlik amalga oshirilib, 1981-yilning yanvar oyida barcha asirlar ozod qilindi. Bu paytdagi kelishuvga ko'ra, may oyida Xalqaro Sud ko'rgan ishlar ro'yxatidan mazkur ish olib tashlandi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. So'nggi yillarda qaysi davlatlarda fuqarolar boshqa mamlakatlar elchixonalariga hujum uyushtirdi?
2. Individual shaxslarning harakatlarini davlat harakati sifatida talqin qilishi qanday ijobiy va salbiy jihatlarni o'zida jamlaydi?
3. O'zbekiston Respublikasida xorijiy mamlakat elchilari va diplomatlari qanday himoya qilinadi?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. J.Crawford, The International Law Commission's Articles on State Responsibility, pp. 121-123 (2002).

X. Xalqaro gumanitar huquq. Kuch ishlatish va jamoaviy o'zini-o'zi himoya qilish yuzasidan Nikaragua va AQSH o'rtasidagi nizo, 1986 yil, BMT Xalqaro Sudi qarori

(Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Judgment (Merits), ICJ Reports 1986, p.14).

(A.Umirdinov)

Faktlar xulosasi. 1979-yil iyul oyida Markaziy Amerikadagi Nikaragua davlatida Sandinista Milliy Ozodlik Fronti tomonidan o'sha paytdagi Somosa diktatorlik hukumati ag'darib tashlanadi. Hokimiyat tepasiga kelgan Sandinista ozodlik hukumatining qo'shni davlatlardagi hukumatlarga qarshi harakatlariga qurol-yarog' bilan yordam berishidan cho'chigan AQSHning Reygan hukumati Nikaragua davlatiga qarshi kurashayotgan ichki gerilla kuchlari(idora)ga qurol bilan yordam berishni boshlaydi. Nikaragua hukumatining fikricha, AQSHning to'liq nazoratida bo'lgan idoraga yordam berishi oqibatida ushbu kichik davlat juda katta moddiy va insoniy talafotlar berishga majbur bo'ladi. Bundan tashqari, AQSH tomonidan yollanilgan jangchilar orqali Nikaragua portlarini minalashtirib, port, neft-gaz terminallari va dengiz kuchlariga hujumlar uyushtiriladi. AQSH esa bularning hammasini o'z-o'zini himoyalash (self-defence) uchun ishlatganligini asos qilib ko'rsatadi.

20-rasm. AQSH va Nikaragua o'rtasidagi ixtilof.

Nikaraguaning da'vosi. 1984-yil 4-aprel kuni Nikaragua yuqoridagi harakatlarni qoralab, BMT Xavfsizlik Kengashiga rezolyutsiya qabul qilishni so'rasa-da, AQSHning vetosi bilan qabul qilinmagach, shu yilning

sentabr oyida ikki davlatning ham Xalqaro Sud yurisdiksiyasini qabul qilishga oid roziligi asosida yuqoridagi nizoni Xalqaro Sudga topshirib, AQSHning xalqaro huquqqa zid xatti-harakatlari (kuch ishlatish, suverenitetga zarar yetkazish, ichki ishlarga aralashish kabi) va ularning tezlik bilan to'xtatilishi, va nihoyat, Nikaraguaga qarshi kompensatsiya to'lash majburiyati borligiga qaror qilishini so'rab murojaat qiladi.

Xalqaro Sud yurisdiksiyasi va AQSHning ishda ishtirok etmasligi. Nikaraguaning Xalqaro Sudga murojaatiga qarshi AQSH sudning ushbu nizo bo'yicha yurisdiksiyasi mavjud emasligini da'vo qilsa-da, sud o'zining 1984-yil noyabr oyidagi qarorida AQSHning barcha dalillarini rad etib, o'z yurisdiksiyasi mavjudligiga qaror qiladi. Bundan qoniqmagan AQSH hukumati Nikaragua bilan tuzilgan 1956-yildagi o'zaro do'stlikka oid bitimni tugatib, Xalqaro Sud yurisdiksiyaga roziligini ham qaytarib oladi va sud protsessida ham ishtirok etmaydi. Biroq sud Nottebom qoidasi asosida jarayonni davom ettirib, quyidagicha xulosaga keladi.

Birinchidan, AQSH xatti-harakatini jamoaviy o'z-o'zini mudofaa qilish huquqi nuqtayi nazaridan asoslantirib bo'lmaydi. Ikkinchidan, AQSH hukumati Nikaraguaga qarshi kurashayotgan isyonchi kuchlarini tayyorlash, qurol bilan ta'minlash, va moliyalash orqali xalqaro odat huquqi (*customary international law*)dagi davlat ichki ishlariga aralashmaslik prinsipiga zid harakat qilgan. Uchinchidan, AQSH Nikaragua hududlariga hujum uyushtirishi va isyonchi kuchlariga yordami bilan kuch ishlatishi xalqaro odat huquqidagi kuch ishlatmaslik prinsipini buzadi. To'rtinchidan, esa AQSH xalqaro odat huquqi normalini buzganligi sababli kelib chiqqan zararlar bo'yicha Nikaraguaga kompensatsiya to'lash majburiyatini oladi.

Sud qaroridan

1. Faktlarning aniqlanishi.

1.1. Amerikaning xatti-harakatlari.

Nikaraguaning portlariga minalarning joylashtirilishi AQSH Prezidenti ruxsati bilan amalga oshirilgan bo'lib, AQSH hukumati tomonidan yollanilgan shaxslar tomonidan AQSH ma'murlarining nazorati va harbiy yordami bilan amalga oshirilgan. Neft quvurining portlatilishi, va dengiz kuchlari bazasiga uyushtirilgan hujum, neft omboriga qilingan hujum ham AQSH amaldorlari tomonidan rejalashtirilgan, buyruq berilgan, nazorat qilingan va amalga oshirilgan operatsiyalar bo'lib, AQSH tomonidan yollangan shaxslar ijro etgan ishlar bo'lgani uchun AQSHga

tegishli hisoblanadi. Nikaraguaning havo hududiga kirib uchib o'tishlarning bir qismi ham AQSHga tegishli hisoblanadi. Gerilla kuchlari hisoblangan idora tomonidan uyushtirilgan harakatlarni esa AQSH qo'shinlari amalga oshirishga qiyoslab bo'lmaydi. Buning sababi, AQSHning turli xildagi yordami to'xtagandan keyin ham idora tomonidan Nikaraguaga qarshi harakatlarning to'xtamaganligidan ko'rish mumkin. Shu sababli aksilhukumat kuchlari bo'lgan idoraning AQSHga mutlaq bogliqligi (complete dependence) haqiqatdan yiroq. Albatta, AQSHning idorani qo'llab-quvvatlash darajasiga qaraladigan bo'lsa, idoraga nisbatan AQSHning moliyaviy va harbiy (o'qitish, tayyorlash, rejalash kabi) yordami haqiqatan ham ko'rsatilgan bo'lsa-da, idora harakatlarini AQSHga to'laligicha nisbat berib bo'lmaydi. Buning uchun esa qoida o'laroq, kuch ishlatish jarayonidagi barcha harbiy va yarim harbiy harakatlarning ustidan amaldagi nazoratning AQSH tomonidan qo'lda tutib turilganligi isbot etilishi lozim. Shu bilan birga, AQSH "isyonchi harakatlarining ruhiy strategiyasi" qo'llanmasini aksilhukumat kuchlariga ham taqdim etgan.

1.2. Nikaraguaning xatti-harakati.

1979-yil iyul oyidan 1981-yil boshigacha Nikaragua hududi orqali El-Salvador davlatidagi aksilhukumat kuchlari uchun doimiy ravishda qurol yetkazib berish holatlari kuzatilsa-da, ushbu holatlar bo'yicha Nikaraguada javobgarlik borligi to'g'risida etarlicha dalil mavjud emas.

2 Qo'llaniladigan huquq.

AQSH tomoni BMT Nizomi odat huquqi (customary law) qoidalarini o'z ichiga to'liq yutib yuborgan deb da'vo qilsa-da, BMT Nizomi va odat huquqi bir xil deya hisoblash noto'g'ri bo'lib, odat huquqi alohida tarzda mavjuddir. Garchi ularning tarkibi o'xshash bo'lsa-da, ikkisi ham alohida-alohida tatbiq etiladi. Shuningdek, ko'ptomonlama bitimlarda davlatlar ma'lum bir normalarning o'zlariga nisbatan tatbiq etilmasligiga oid qo'shimcha shartni (*treaty reservations*) nazarda tutishlari mumkin, biroq o'shanday holatlarda ham odat huquqi tatbiq etiladi. AQSH tomoniga ko'ra ikki davlat munosabatlari shu davlatlar o'rtasida tuzilgan bitim bilan tartibga solinishiga qaramasdan, agar ushbu nizoga odat huquqi normalari tatbiq etilsa unda boshqacha o'lcham (*standard*)da sud qilinishi mumkinligini da'vo qilsa ham, BMT Nizomi odat huquqi normalaridan katta farqi yo'q bo'lib, ikkisi ham bir xil fundamental qoidalardan kelib chiqqanligini aytish joiz.

2.1 Kuch ishlatish.

Ikki davlat ham BMT Nizomidagi kuch ishlatmaslik qoidasi odat huquqidagi xuddi shunday qoida bilan bir xil ekanligi bo'yicha fikr birdamligiga ega. Ushbu normani yuridik majburiyatga ega odat huquqi sifatida tan olish davlatlarning 1970-yilda tuzilgan Davlatlar o'rtasidagi do'stona aloqalar bo'yicha xalqaro huquq qoidalariga oid BMT Bosh Assambleyasi deklaratsiyasiga nisbatan qarashlaridan kelib chiqadi. Shuningdek, "O'ta og'ir shakldagi kuch ishlatish" bilan "uncha og'ir bo'lmagan shaklda kuch ishlatish" masalasini o'zaro ajratish lozim bo'lib, 1970-yilgi deklaratsiyada keyingi turdagi kuch ishlatish tilga olingan.

2.2 O'zini himoya qilish.

BMT Nizomini 51-modddasi va 1970-yilgi deklaratsiyaga ko'ra, davlatlarning yakka tarzda va jamoaviy tarzda o'z-o'zini mudofaa qilishlari odat huquqiga tayanadi. O'zini mudofaa qilishning sharti sifatidagi kuch ishlatishga rasmiy armiya tomonidan uyushtirilgan hujumdan tashqari unga teng keladigan harakatni qurolli guruhlarni jo'natish orqali amalga oshirish ham kiradi. Qurolli yoki logistik yordam ko'rsatish orqali isyonchilarga yordam berish qurolli hujum emas. Buning o'rniga u boshqa davlatlarning ichki yoki tashqi ishlariga tahdid yoki kuch ishlatish yoki aralashish sifatida qaralishi mumkin. Odat huquqiga ko'ra qurolli hujumga uchraganlik to'g'risidagi deklaratsiya va qurbon bo'lgan davlatning yordam so'rab qilgan murojaati jamoaviy o'z-o'zini mudofaa qilishning shartlaridandir.

2.3 Ichki ishlarga aralashmaslik.

Davlatning ichki ishlariga aralashmaslik odat huquqiga aylangan bo'lib, har bir suveren davlatning tengligi asoslaridan hisoblanadi. Siyosiy, iqtisodiy va boshqa sohalarida davlatning erkin tanloviga qarshi majburlovchi choralarning ko'rilishi noqonuniy aralashuv bo'ladi. Shu paytgacha ham aksilhukumat kuchlariga nisbatan o'zga davlatlarning aralashuvi ishlari ko'p kuzatilgan bo'lsa-da, shu sababli ham o'zga davlatlarning ichki ishiga aralashish huquqiga egalik kelib chiqmaydi. Qurolli hujum darajasida bo'lmasa ham, kuch ishlatish orqali ichki ishlarga aralashishga qarshi shunday kuch ishlatish qurboniga aylangan davlatning yana kuch ishlatish bilan javob bera oladimi, masalasi ushbu ishning yechimi uchun zarur emas. Hozirgi xalqaro huquq bo'yicha qurolli hujum bo'lmagan xatti-harakat uchun jamoaviy tarzda qurolli javob berish huquqi mavjud emas.

3. Qo'llaniladigan huquq tomonidan faktlarning baholanishi.

Birinchidan, AQSHning Nikaragua portlarini minalashtirishi va o'sha davlatning portlari, neft-gaz omborlari va dengiz kuchlari bazasiga hujumi kuch ishlatishning taqiqlanishi prinsipiga zid keladi. Idoraning qurol bilan ta'minlanishi va tayyorgarlikdan o'tkazilishi kuch ishlatish va kuch ishlatish bilan tahdid qilishga teng kelsa ham, moliyalashtirish masalasi ichki ishlarga aralashish bo'lgani bilan kuch ishlatish hisoblanmaydi. Ikkinchidan, AQSH harakatlari jamoaviy o'zini himoya huquqi (*right of collective self-defense*) bilan asoslasi bo'ladimi savoli bo'yicha, El Salvador, Gonduras, Kosta Rika davlatlarining hech biri Nikaraguadagi Sandinistlar harakati tufayli qurolli hujumga uchraganligi to'g'risidagi deklaratsiya e'lon qilinishi yoki yordam so'rab murojaat qilishlar kuzatilmagan. Shu sababli jamoaviy o'zini himoya qilish huquqidan foydalanish shartlari to'liq bajarilmagan. Uchinchidan, AQSHning idoraga moliyaviy yordami, ularni tayyorgarlikdan o'tkazishi, qurol bilan ta'minlashi ichki ishlarga aralashmaslik prinsipiga ochiqdan ochiq zid keladi. Qurolli hujumga etib bormagan kuch ishlatish bo'yicha esa kuch ishlatishni o'z ichiga olgan jamoaviy o'zini mudofaa qilish chorasini qo'llab bo'lmaydi. Shunday holatlarda, zararga uchragan davlat uchun muvozanatni saqlagan holatdagi chora-tadbirlar ko'rish mumkin bo'lsa ham, kuch ishlatgan davlatga nisbatan uchinchi bir davlat tomonidan huddi shunday kuch ishlatish chorasining ko'rilishi xalqaro huquq qoidalariga mos kelmaydi. To'rtinchidan, idora tomonidan yetkazilgan gumanitar zararlarning tegishliligi AQSHga mansub bo'lmasa ham AQSH tomonidan aksilhukumat kuchlariga ruhiy strategiya qo'llanmasining berilishi gumanitar huquqqa zid harakatlarni qo'llab-quvvatlashdan tiyilish majburiyatiga xilof harakat hisoblanadi.

Sud qaroriga sharh

1. Odat huquqidagi kuch ishlatmaslik prinsipi va o'zini mudofaa qilish huquqi.

Kuch ishlatish masalasi aralashgan nizoni BMT Xalqaro Sudiga havola etish Nikaragua qarshi AQSH ishigacha kam kuzatilgan holat edi. Ushbu ish kuch ishlatish masalasi bo'yicha xalqaro huquqdagi turli qoidalarning tarkibini aniqlashtirish bo'yicha yetakchi ish (*leading case*) bo'lib, bundan keyingi Xalqaro Sud qarorlari va konsultativ xulosalari ham ushbu ishda berilgan qarorlarni qo'llab quvvatlab kelmoqda. E'tiboringizdagi nizoda AQSH tomonidan tuzilgan ko'p tomonlama bitimda istisno masalasi bo'lganligi uchun BMT Nizomi kabi ko'p tomonlama bitimga asoslanib, ushbu nizoni hal etishning iloji bo'lmadi.

Shu sababli ham sud xalqaro odat huquqiga asoslangan holda masalani ko'rib chiqishga majbur bo'ldi. Shunga qaramasdan, sudning xalqaro odat huquqidagi qoidalari borligini tasdiqlab, ularning davlatlar tomonidan yuridik majburiyat olib keladigan qoida sifatida talqin etish uchun 1970-yilgi BMT Bosh Assambleyasi deklaratsiyasi kabi hujjatlarga havola keltirishga majbur bo'lgani keyinchalik tanqidga uchragan. Boshqa tomondan esa davlatlar amaliyoti bo'yicha, qoidalardan farqli harakatlarni oddiygina "noqonuniy" deya hukm chiqargan. Ushbu sud ishigachaga BMT Nizomidagi o'zini mudofaa etish va xalqaro odat huquqidagi o'zini mudofaa etishning o'zaro aloqasi bo'yicha ilmiy bahslar davom etib kelgan bo'lsa-da, sud odat huquqidagi o'zini mudofaa qilishning sharti sifatida "qurolli hujum"ning mavjudligini bayon qildi. Bundan tashqari, o'ta yaqinlashib qolgan qurolli hujum uchun o'zini mudofaa qilish huquqidan foydalana olish bo'yicha ko'rilgan ushbu ishning savoli doirasiga kirmaydi deya, javob berishdan qochib, uni kelajakda yechilishi kerak bo'lgan masala sifatida qoldiradi.

2. Qurolli hujum va uning darajasiga chiqmaydigan kuch ishlatish

Sud o'z qarorida kuch ishlatishni o'ta og'ir shakldagi kuch ishlatish (qurolli hujum) bilan uncha og'ir bo'lmagan kuch ishlatish (qurolli hujum darajasiga chiqmaydigan kuch ishlatish) masalasini o'zaro ajratib, o'zini mudofaaa qilish huquqi faqatgina kuch ishlatishning o'ta ogir shakli paytidagina ruxsat berilishini bayon qiladi. Boshqa tomondan, uncha ogir bo'lmagan kuch ishlatish – qurolli hujum emasligi uchun o'zini mudofaaa qilish huquqidan foydalanib bo'lmasa-da, noqonuniy tarzda davlatning ichki ishiga aralashish bo'lgani uchun zararga uchragan davlat mutanosib qarshi choralar (*proportionate counter-measures*) ko'rishi mumkin deb qaror chiqardi. 1970-yilgi BMT deklaratsiyasining kuch ishlatish orqali qasos olmaslikka oid normasini e'tiborga oladigan bo'lsak, avvalgi nazariyaning asosligiga shubha paydo bo'ladi. Shu bilan birga, kuch ishlatish (*use of force*) doktrinasi bo'yicha Sud 1970-yilgi BMT deklaratsiyasiga asoslangan holda, davlatning o'zi kuch ishlatmaslik yo'llari bilan, ya'ni aksilhukumat isyonchi kuchlarni tayyorlash va ularni qurol bilan ta'minlash orqali qilgan harakatlari ham kuch ishlatishga to'g'ri kelishini bayon etadi. Bunday holatlarda isyonchi kuchlarga moliyaviy yordam kuch ishlatishga to'g'ri kelmasa-da, ichki ishlarga aralashish hisoblanishini aniqlash bilan birgalikda uning qanday asoslarda shunday qarorga kelganligi aniq bo'lmay, ishontiruvchi dalillar taqdim etilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi.

3. Nodavlat subyekti harakatining davlatga tegishliligi.

AQSH qo'llab-quvvatlagan idorasining gumanitar huquqiga zid harakatlariga nisbatan AQSH javobgarligini keltirib chiqaradimi? Yuqorida ko'rilganidek taraflar bu masalani ham tortishishgan. Bu masala yuzasidan sud nodavlat subyektning har bir harakatining tegishliligi masalasi uchun "samarali nazorat" (effective control) o'lchamini bayon qilib, ushbu o'lchamga muvofiq idoraning harakatlarini AQSHga nisbat bermaydi. Sobiq Yugoslaviya Xalqaro Jinoyat Sudi (ICTY) 1999-yilgi Tadij ishi bo'yicha chiqargan qarorida "umumiy nazorat" (overall control) nomli boshqacha o'lchamni o'rtaga tashlagan bo'lsa-da, BMT Xalqaro Sudi 2007-yildagi Genotsid Konvensiyasining tatbiq etilish bo'yicha nizoda Tadij ishdagi ICTY chiqargan qarorni tanqid qilgan.

4. Nodavlat subyekt va o'zini mudofaa qilish huquqi.

BMT Xalqaro Sudi 2004-yilgi Falastindagi devor nizosi bo'yicha bergan konsultativ xulosasida BMT Nizomi 51-moddasining bir davlatning ikkinchi davlatga qurolli hujumi vaqtidagi o'zini mudofaa qilish huquqi borligini tan olsa-da, Angliyalik sudya Higgins o'zining shaxsiy fikrida davlatning qurolli hujum masalasi bo'yicha cheklov BMT Nizomi 51-moddasi emas, balki Nikaragua nizosi bo'yicha chiqarigan qarordan kelib chiqqan deya tanqid qilgan. Shunga qaramay BMT Xalqaro Sudi 2005-yildagi Kongo va Uganda o'rtasidagi ishda Nikaragua nizosi bo'yicha chiqarilgan qarorni yoqlab, isyonchi ADF guruhining xatti-harakatini Kongoga nisbat bermay, Ugandaning Kongoga nisbatan o'zini mudofaa qilish huquqining qo'llanilishiga oid da'voni rad etgan.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Sizningcha, AQSH va Nikaragua o'rtasidagi ish keyinchalik xalqaro huquqda qanday ahamiyat kasb etgan?
2. Nodavlat subyektlarning harakatlari davlat harakatlari sifatida talqin qilingan qanday nizolardan xabardorsiz? Ulardagi talqin bilan mazkur ishdagi talqinning qanday farqi bor?
3. Xalqaro odat huquqidagi kuch ishlatmaslik tamoyili hamda davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik tamoyili o'rtasida qanday o'xshashlik va farqlar mavjud?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Harold G. Maier (ed), 'Appraisals of the ICJ's Decision: Nicaragua v. United States (Merits)', AJIL, Vol.81 (1987), pp.77-183.

XI. Xalqaro iqtisodiy huquqi. Investitsiya qabul qiluvchi mezbon davlatning majburiyatlari – Saluka ishi, Ad hoc arbitraj sudi

2006-yil 17-mart

(*Saluka investments vs Czech Republic 17.03.2006*).

(A.Xakimov)

1. Nizoning yuzaga kelishi. Chexiya mamlakati 1989-yilda o'zining eski tuzumi bo'lmish kommunizmdan voz kechib, bozor iqtisodiyoti tuzumiga qadam qo'ydi. Biroq bu orada u o'zi bilan bir davlatga birlashgan Slovakiya davlatidan ajralib chiqdi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tilishi bilan xususiylashtirish ishlari ham boshlab yuborildi. Xususiylashtirish obyektlari orasida mamlakatning to'rtta yirik bankining ham aksiyalari mavjud edi. Mazkur to'rtta bankning orasida

21-rasm. Chexiya.

aksiyalari tezda sotilib ketgan Investment and Postal Bank (IPB) banki bo'ldi. 1998-yilda Nomura Yevropa (Nomura xolding aksiyadorlik kompaniyasining Angliyadagi filiali, bundan keyin matnda Nomura deyiladi.) Chexiya hukumati bilan o'tkazilgan muzokaralardan so'ng IPB bankining 46% aksiyalarini qo'lga kiritdi. Nomura IPB bankidan sotib olingan aksiyalar va qimmatli qog'ozlarni o'z egaligida saqlab turish

uchun Gollandiyada o'zi tashkil etgan va mazkur ishdagi da'vogar hisoblanmish Saluka firmasining hisobiga o'tkazib qo'ydi.

Bu vaqtda Chexiya mamlakati-ning bank olamida bankdan kredit olgan shaxslarning uni qaytara olmay qolishi muammosi vujudga keldi va ahvol og'irlashdi. Bu yuqoridagi yirik to'rtta bankka ham o'z ta'sirini o'tkazmay qolmadi. Shu sababli hukumat IPB bankidan tashqari qolgan uchta bankka ko'mak bera boshladi. Nomura tomonidan ko'mak berilishi talab qilinishiga qaramasdan, IPB banki allaqachon xususiylashtirilgani sababi keltirilib, hukumat tomonidan hech qanday yordam ko'rsatilmadi. Buning natijasida IPB bankiga bo'lgan ishonch pasaya boshladi va omonatchilar o'z omonatlarini bankdan qaytarib ola boshladilar. Shundan so'ng 2006-yilda Chexiya Markaziy banki omonatchilarning o'z omonatlarini ommaviy tarzda qaytarib olishlari hamda bank tizimidagi xavfsizlikni sabab qilib, IPBning boshqaruvini hukumat tasarrufiga oldi va mazkur bankning aksiyalari savdosini to'xtatib qo'ydi.

Bundan tashqari, boshqaruv hukumat tasarrufida bo'lgan paytda Saluka firmasiga ham IPB aksiyalari oldi-sotdisini amalga oshirishni taqiqlovchi qaror chiqarildi. Shuningdek, Nomuraning Chexiya poytaxti Pragadagi ofisida tintuv amalga oshirildi. Shundan so'ng, IPB Chexiyadagi yana bir katta bank bo'lmish CSOBga qo'shib berildi. Boshqaruv hukumat tasarrufidan chiqqanidan so'ng Nomura va Saluka IPBga tegishli barcha aksiyalarni CSOB tasarrufiga o'tkazishi bo'yicha hukumat tomonidan topshiriq berildi.

2. Arbitraj kelishuvi. 1991-yilda Chexiya Saluka joylashgan va ro'yxatdan o'tgan davlat Gollandiya bilan Ikki tomonlama investitsion shartnoma (Bundan keyin matnda (Bilateral investment treaty) BIT deyiladi) imzolaydi. Ushbu BITning 8-moddasida shartnomani imzolovchi ikki mamlakat, bir tomon investori va ikkinchi tomon o'rtasida investitsion nizo yuzaga kelganda, UNCITRAL arbitraj qoidalariga asoslanuvchi arbitrajda ish ko'rilishiga kelishib olgan edilar.

3. Arbitraj protsessi va tomonlarning da'volari.

Chexiya tomonidan amalga oshirilgan chora-tadbirlardan norozi bo'lgan Saluka firmasi Chexiya ustidan UNCITRAL qoidalariga asosan ishlarni ko'ruvchi arbitraj sudiga shikoyat bilan chiqdi. Mazkur ish bo'yicha Saluka tashkil etilgan mamlakat Gollandiya davlati hamda Chexiya o'rtasida tuzilgan ikki tomonlama investitsion shartnoma (BIT)ning 8-moddasiga muvofiq "Shartnoma taraflari bir tomon va ikkinchi tomonning investori o'rtasida investitsion nizo chiqqanda nizoni UNCITRALning arbitraj qoidalariga amal qiluvchi arbitrajda ko'rishga va'da beradilar" deb belgilangan edi. 2001-yil 18-iyulda Saluka o'z da'vo arizasida quyidagilarni ko'rsatgan holda Chexiyani UNCITRALning arbitraj qoidalariga amal qiluvchi arbitrajga berdi. Da'vogar arizasida:

1. Chexiya hukumati BITning 3-moddasida belgilangan "Adolatli va xolis munosabatda bo'lish mezoni" (Fair and equitable treatment, FET)ni buzganligini;

2. Chexiya hukumati BITning 5-moddasida belgilangan "Tartib olish va kompensatsiya to'lash" qoidalarini buzganligini;

3. Nizo Gollandiya hamda Chexiya o'rtasida tuzilgan ikki tomonlama investitsion shartnoma (BIT)ning 8-moddasiga muvofiq UNCITRAL qoidalariga amal qiluvchi arbitrajda ko'rib chiqilishi lozimligini ta'kidladi.

Javobgar bo'lmish Chexiya hukumati o'z arizasida quyidagilarni ko'rsatib o'tadi:

1. Chexiya hukumati tomonidan BITning 3-moddasida belgilangan "Adolatli va xolis munosabatda bo'lish mezon" (Fair and equitable treatment, FET) qoidasi umuman buzilmaganligini;

2. Tortib olish ommaviy manfaatni o'ylab amalga oshirilganligi, shu sababli u qonuniyligi va kompensatsiya to'lanmasligini;

3. Mazkur nizoda Gollandiya hamda Chexiya o'rtasida tuzilgan ikki tomonlama investitsion shartnoma (BIT)ning 8-moddasida belgilab qo'yilgan shartnoma taraflaridan birining investori mavjud emasligi, nizo ham investitsiya nizosi emasligi, shu sababdan nizo bo'yicha mazkur UNCITRAL qoidalariga amal qiluvchi arbitraj yurisdiksiyaga ega emasligini ta'kidladi.

Arbitraj sudi esa Chexiyaning Arbitraj sudi yurisdiksiyaga ega emasligi haqidagi da'vosini rad etgan holda u tomonidan BITning 3-moddasi buzilganligini quyidagicha asosladi.

Tortib olish (deprivation). Mazkur ishda qo'llanilayotgan BITning 5-moddasida investitsion mulk tortib olinganda, unga kompensatsiya to'lash lozimligi belgilab qo'yilgan. Biroq ushbu modda xalqaro odat huquqidagi "ommaviy tartibni saqlash maqsadida investitsion mulk tortib olinganda, bunday tortib olish noqonuniy deb topilmaydi" degan qoidaga bo'ysundirilgan edi. Shuningdek, arbitraj sudi "davlat tartibotni umumiy amalga oshiruvchi tashkilot sifatida, ommaning farovonligini yanada yaxshilash maqsadida, hech qanday diskriminatsiyaga yo'l qo'ymagan holda tartib o'rnatasa, xorijiy kompaniyaga kompensatsiya to'lash majburiyatini olmaydi" degan xalqaro huquq qoidasiga alohida e'tibor qaratdi. Sud mazkur ishda yuqorida keltirilgan qoidalarga asoslangan holda vaziyatni talqin qilish lozim deb topadi. Albatta, bunday vaziyatlarda qanday chora-tadbirlar kompensatsiya to'lash majburiyatini yuzaga keltirmaydigan chora-tadbirlar ekanligi aniq yoritib berilmaganligi sababli investitsion nizolarni hal etishda, ularning tabiati va vaziyatiga baho bergan holda sud tomonidan kompensatsiya to'lash yoki to'lamaqlik chorasi deb topilishi mumkinligini alohida ta'kidlab o'tishimiz zarur. Ushbu nizoda Arbitraj sudi Chexiya tomonidan IPB bankining davlat boshqaruviga olinishi chorasi "davlat tomonidan ommaviy faravonlikni ko'zlagan holda amalga oshirilgan chora" sifatida baholadi va xalqaro odat huquqi bo'yicha kompensatsiya to'lash majburiyati yuklanmasligini ta'kidladi. Bu esa Chexiya tomonidan amalga oshirilgan chora-tadbirlar BITning 5-moddasidagi tortib olishga to'g'ri kelmasligini anglatar edi.

Adolatli va xolis munosabatda bo'lish. Mazkur ishda qo'llanilayotgan BITning 3-moddasi 1-qismida mezbon mamlakatning investor mulkiga nisbatan adolatli va xolis munosabatda bo'lish majburiyati mavjud bo'lib, u xalqaro odat huquqidagi minimum standartlar mezoni bilan bir xil yoki farqlanishini aniqlash talab etildi. Sud, mazkur modda xalqaro odat huquqidagi minimum standartlar mezoni bilan bir xil emasligini ta'kidladi. Mazkur BITning 3-moddasida belgilangan adolatli va xolis munosabatda bo'lish mezoni haqida sud shunday deydi: ushbu belgilangan mezon xorijiy investitsiyaning kelajagi bilan birgalikda shartnoma taraflari bo'lgan ikki mamlakat o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishni ham maqsad qilganligi bois, chet el investorini haddan ortiq himoya bilan ta'minlashni ham biroz tanqid ostiga oldi. Ya'ni sud, chet el investorini keragidan ortiq darajada himoya qilish, shartnoma taraflari bo'lgan davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlikka putur yetkazishi mumkinligini ham yoddan chiqarmaslik lozimligini ta'kidlab, bunday vaziyatning yuzaga kelmasligi uchun muhokama etilayotgan moddani, tarozining ikki pallasini ham barobar qo'yib, sharhlash lozim deydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqadigan bo'lsak, adolatli va xolis munosabatda bo'lish majburiyati, mezbon mamlakat tomonidan ommaviy manfaatni himoya qilish uchun qabul qilinadigan chora-tadbirlarni unga tegishli bo'lgan huquq ekanligini rad etmagan holda, chet el investorining o'zi kiritgan investitsiyadan kutgan foydasiga putur yetkazmay, unga adolatli munosabatda bo'lish orqali xorijiy investorning kapitalini himoya bilan ta'minlashni ham talab etadi. Mazkur ishda esa Chexiya hech qanday asosli sabablarsiz IPB bankiga nisbatan qolgan uchta yirik bankdan farq qiluvchi choralarni qo'lladi va bu bilan u da'vogarning investitsiyasidan kutganlariga putur yetkazdi. Demak, bu harakati bilan u adolatli va xolis munosabatda bo'lish majburiyatini bajarmadi deb hisoblash mumkin. Bundan tashqari, Chexiya IPB, Saluka, Nomura tomonidan yuborilgan takliflarni ham adolat va oshkoralik kabi umum tan olingan yo'llar bilan ko'rib chiqmadi, shuningdek IPB, Saluka, Nomura bilan tegishli va mos keladigan usullarni qo'llagan holda muzokaralar olib borishdan bosh tortdi. U bu harakatlari bilan ham da'vogarning umidlariga putur yetkazdi hamda adolatli va xolis munosabatda bo'lish majburiyatini buzdi.

Asossiz aralashishning taqiqlanishi. Mazkur ishda qo'llanilayotgan BITning 3-moddasi 1-qismi asossiz va kamsituvchi choralarni qo'llagan holda shartnoma taraflari bo'lgan mamlakatlarning investorlari tomonidan ularning investitsiyalari boshqaruviga zarar yetkazmaslikni shartnoma taraflari bo'lgan davlatlardan talab etadi. Biroq Chexiya adolatli va xolis

munosabatda bo'lish majburiyatini buzish bilan investor faoliyatiga asossiz aralashmaslik majburiyatini ham buzmoqda. Bundan tashqari, IPB banking boshqaruvi yomonlashganligi haqidagi xabarlarini tarqatish bilan asossiz aralashmaslik majburiyatiga zid harakat qilganini aytib o'tishimiz lozim.

Yetarli darajada himoya va kafolatlar bilan ta'minlanish. Mazkur ishda qo'llanilgan BITning 3-modda 2-qismi bo'yicha sud quyidagilarni aytib o'tadi. Mazkur moddaning 2-qismida shartnoma taraflaridan ularning investorlari investitsiyasiga nisbatan yetarli darajadagi himoya va kafolatlar taqdim etilishi talab etilgan. Bu esa investitsiya kirib kelayotgan mezbon mamlakatdan himoya obyekti hisoblanmish investitsiyaga nisbatan tegishli chora-tadbirlarni qo'llagan holda uning mulklarini saqlab qolish majburiyatini yuklaydi. Mazkur nizoda IPBning aksiyalar savdosini to'xtatib qo'yilishi hamda politsiya tomonidan tintuvni amalga oshirilishi qonuniy bo'lib, ikki harakat ham yetarli darajada himoya va kafolatlar bilan ta'minlash majburiyatini buzmoqda deb hisoblash uchun hech qanday asoslar mavjud emas.

Sud qaroriga sharh

Mazkur ish yapon kompaniyasi birinchi marta investitsion arbitrajga murojaat qilgan ish sifatida ham ahamiyatlidir.

Adolatli va xolis munosabatda bo'lish (Fair and Equitable Treatment) majburiyati. BIT hamda Mintaqaviy savdo kelishuvlarining (Bundan keyingi matnda (Regional Trade Agreement) RTA) investitsiya bilan bog'liq normalari, investitsiyani qabul qiluvchi shartnoma ishtirokchisi bo'lgan davlat va xorijiy investor investitsion mulkka qanday munosabatda bo'lishi lozimligi haqida bir qancha majburiyatlarni belgilab beradi. Ushbu majburiyatlardan adolatli va xolis munosabatda bo'lish majburiyati biz ko'rib chiqayotgan ishda nizoning asosiy masalasi hisoblanadi. Mazkur majburiyat ko'plab BIT hamda RTAlarda o'z aksini topishiga qaramay BIT va RTAlardagi adolatli va xolis munosabatda bo'lish mezoni hamda xalqaro odat huquqidagi chet elliklar bilan bog'liq bo'lgan xalqaro iqtisodiy munosabatlarda qo'llaniladigan minimum standartlar mezoni o'rtasidagi aloqadorlik ko'p hollarda muammoli masala sifatida qaraladi.

Ushbu ishda qarshi da'vo bilan chiqayotgan taraf BITda belgilangan adolatli va xolis munosabatda bo'lish mezoni xalqaro odat huquqidagi minimum standartlar mezonidan umuman farq qilmasligini ta'kidlaydi.

Biroq arbitraj ushbu BIT xalqaro odat huquqidagi minimum standartlar mezonini haqida aniq belgilamaganligi sababli BITda belgilangan himoya qiluvchi mezonni xalqaro odat huquqidagi minimum standartlardan farq qiluvchi o'ziga xos mezon sifatida talqin qiladi. Bundan tashqari, arbitraj sudi adolatli va xolis munosabatda bo'lish mezonini xalqaro odat huquqidagi minimum standartlar mezonidan ko'ra ko'proq himoya talab qilishi mumkin bo'lgan mezon ekanligini ta'kidlaydi.

Boshqa tarafdin ushbu ishda qo'llanilayotgan BITdan farqli ravishda xalqaro odat huquqidagi minimum standartlar mezonini o'z normalarida aniq ifodalab, u bilan mos keluvchi adolatli va xolis munosabatda bo'lish majburiyatini yuklovchi BIT va RTA lar ham mavjuddir. Misol sifatida, mintaqaviy shartnoma bo'lmish NAFTA ni keltirishimiz mumkin. Unda shartnoma ishtirokchisi bo'lgan davlatga boshqa ishtirokchi mamlakat investoriga nisbatan xalqaro huquqqa asoslangan holda munosabatda bo'lish majburiyati yuklanadi. Albatta, NAFTA da belgilangan adolatli va xolis munosabatda bo'lish mezonini to'g'risida ham u xalqaro odat huquqidagi minimum standartlar mezonini bilan mos keluvchi va undan farq qilmaydigan mezonmi yoki undan farq qiluvchi va undan ko'ra ko'proq himoyani talab etuvchi mezon ekanligi borasida bir qancha tortishuvlar bo'lgan. Shunda NAFTA ning Erkin savdo bo'yicha komissiyasi NAFTA dagi mezon xalqaro odat huquqidagi minimum standartlar mezonidan ko'ra ko'proq himoya talab etadigan mezon emas degan qarorini e'lon qildi va bu masalaga ma'lum bir darajada nuqta qo'ydi.

Adolatli va xolis munosabatda bo'lish majburiyati haqida so'z ketar ekan, ushbu majburiyat amalda qay darajadagi himoyani talab etishi to'g'risidagi bahs ham mavjud. Biz ko'rib chiqayotgan nizoni hal etgan arbitraj sudi ham boshqa arbitraj sudlari kabi "mantiqiy sababga asoslanmagan va adolatsiz, diskriminatsiya qiluvchi chora-tadbirlarni qo'llash orqali xorijiy investor oldinga qo'ygan maqsad va manfaatlariga putur yetkazish adolatli va xolis munosabatda bo'lish mezonini buzishdir" deb hisobladi. Shu bilan birgalikda, arbitraj sudi yana bir masalaga e'tiborini qaratdi. Uning xulosasiga ko'ra mazkur nizoni hal etishda qo'llanilayotgan BIT ning umumiy maqsadlaridan kelib chiqib, xorijiy investor manfaatlarinigina hisobga olib unga haddan ortiq himoya taqdim etishdan tiyilish hamda adolatli va xolis munosabatda bo'lish majburiyatini buzganlik holatini tahlil qilishda mezb on mamlakat manfaatlarini ham hisobga olish adolatdan bo'ladi. Albatta, ko'plab BIT lar mazkur nizoda qo'llanilayotgan BIT kabi keng doiradagi maqsadlarni o'zida mujassam etganligi bois, mazkur arbitraj sudining xulosalarini pretsedent sifatida

kelgusi ishlarda ham qo'llash mumkin. Ammo yana bir narsani unutmaslik lozimki, har bir BITda adolatli va xolis munosabatda bo'lish majburiyatining mazmuni uning amalda qanday holatlarda tatbiq etilishi bilan ham farqlanadi.

Mezbon mamlakatning boshqa majburiyatlari. Investitsiyaga nisbatan taqdim etiladigan huquqiy himoya mezonlaridan bo'lgan adolatli va xolis munosabatda bo'lish majburiyatidan tashqari xalal berishni to'xtatish majburiyati hamda yetarli darajada himoya va kafolatlar taqdim etish majburiyati ham mavjud bo'lib, bularning ma'nosini to'laqonli ochib berish, hali hamon muammo bo'lib kelmoqda. Asosli sabablarsiz va kamsitivchi choralar qo'llagan holda halal berish va uni to'xtatish majburiyati haqida arbitraj sudi shunday fikr yuritadi. Bu majburiyat mazmun jihatidan adolatli va xolis munosabatda bo'lish mezonidan ko'p ham farq qilmaydi, biroq u noto'g'ri qo'llangan chora-tadbirlarning amalda yetkazadigan ta'siriga katta e'tibor qaratuvchi vosita ekanligini bildiradi. Shuningdek, mazkur arbitraj sudi, yetarli darajada himoya va kafolatlar taqdim etish majburiyati haqida, u majburiy kuch orqali, o'zgalarning noqonuniy aralashuvidan investitsiyaning moddiy tarkibiy qismini huquqiy himoya qilishni talab etuvchi majburiyatdir degan fikrni taqdim etadi. Albatta, arbitraj sudining yuqoridagi majburiyatlar borasida taqdim etgan xulosalari pretsedent sifatida foydalanish uchun yetarli bo'lsa-da, avval ta'kidlaganimizdek, BITlardagi normalar va belgilangan majburiyatlar bir-biridan mazmun jihatidan farq qiladi. Shu sababli ham ularni tahlil qilishga alohida yondashuv bilan qarash zarur.

Biz ushbu ish bo'yicha izohlarni taqdim etishda yana bir holatga e'tiborimizni qaratishimiz zarur deb topdik. Ushbu ishda arbitraj sudi Chexiya tomonidan qo'llangan chora-tadbirlarni tortib olish sifatida tan olmadi va Chexiya hech qanday kompensatsiya to'lamasligi haqida qaror chiqardi. Shuningdek, arbitraj sudi BITdagi "tortib olish" iborasining ma'nosi ekspropriatsiyaga to'g'ri kelishi va ularni farqlash shart emasligini ta'kidladi.

Protssessning yakuni. Arbitraj sudi, Chexiya Nomuraga to'lashi lozim bo'lgan kompensatsiya to'g'risida keyingi ikkinchi bosqichda qaror chiqarishini aytganiga qaramay 2006-yil 30-noyabrda Nomura va Chexiya o'rtasida yarashuv bitimi tuzildi va protsess o'z yakuniga yetdi. 2008-yil 10-iyunda Nomura Chexiya tomonidan kompaniyaga 2.800.000.000 chex kronasi to'langanligini rasmiy ravishda e'lon qildi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Hozirgi kunda O‘zbekistonda xorijiy investorlarni himoya qilish maqsadida qanday ishlar amalga oshirilmoqda?
2. O‘zbekiston ishtirokchisi bo‘lgan qanday BIT va MITlarni bilasiz?
3. O‘zbekiston ishtirokchisi bo‘lgan BIT hamda MITlarni toping va ularda “adolatli va xolis munosabatda bo‘lish majburiyati” mavjud yoki mavjud emasligiga e’tibor qarating.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Georgiyev. G.S., “The Award in Saluka Investments vs Czech Republic”, in Alvarez. G.A & Reisman. W.M. (eds), *The Reasons Requirement in International Investment Arbitration* (2008), p. 149.

XII. Xalqaro investitsiya huquqi. Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejimning mohiyati – Avgustin Maffezini ishi.

2000-yil 25-yanvar

(*Emilio Augustin Maffezini v. The Kingdom of Spain*
(ICSID Case No. ARB/97/7. 25.01.2000))

(A.Xakimov)

Nizoning vujudga kelishi. 1989-yilda argentinalik investor Mr. Maffezini 70% hissaga ega bo'lgan holda Ispaniya bilan hamkorlikda Ispaniya hududida kimyoviy mahsulotlar (EAMSA) ishlab chiqarishni yo'lga qo'yadi. Kompaniyaning qolgan 30% kapitali Ispaniya moliyaviy tashkiloti bo'lmish SODIGAGA tegishli edi. Shu vaqtdan boshlab ular birgalikda kimyoviy mahsulotlar ishlab chiqarish va ularni sotishda hamkorlik qila boshladi. 1992-yil kimyoviy zavod qurilishi va EAMSAning boshqa operatsiyalari kompaniyaning moliyaviy inqirozi tufayli to'xtatib qo'yiladi¹.

23-rasm. Ispaniya.

1997-yilning 18-iyulida Maffezini yuqoridagi inqirozga SODIGA tomonidan olib borilgan noto'g'ri operatsiyalar sabab bo'lganligini hamda SODIGAning amalga oshirgan harakatlari aslida Ispaniyaga tegishli ekanligini aytib, Argentina va Ispaniya o'rtasidagi BIT qoidalari buzilgan deb Investitsion nizolarlarni hal etish markazi (ICSID²)ga da'vo bilan murojaat qildi.

Maffezini Argentina va Ispaniya o'rtasidagi BITning 10-moddasiga asosan ICSIDga da'vo bilan chiqdi. Ushbu modda, shartnoma taraflari bo'lgan davlatlardan birining investori va ikkinchi shartnoma tarafi bo'lgan davlat o'rtasida nizo yuzaga kelgan paytda, nizo Xalqaro Arbitraj (ICSID yoki UNCITRAL)da ko'rib chiqilishini belgiladi. Biroq, xalqaro arbitrajga murojaat etishdan avvalgi shart sifatida, nizo bo'yicha mezbon mamlakat sudida ish ko'rib chiqilishi keltirilib, 18 oy ichida mezbon mamlakat sudi nizoga oid yakuniy qarorni chiqarmagan hollardagina investor xalqaro arbitraj sudiga murojaat qilishi mumkinligi qat'iy qoida

¹ *Emilio Augustin Maffezini v. The Kingdom of Spain* (ICSID Case No. ARB/97/7) para-3.

² ICSID – Investitsion nizolarni hal qilish markazi. 1966-yil Jahon Banki huzurida xalqaro investitsion nizolarni hal etish maqsadida tashkil etilgan. Bosh qarorgohi Vashingtonda joylashgan.

sifatida o'rnatilgan edi. Maffezini esa mezbon mamlakatning sudida ish ko'rilmadan avval ICSIDga da'vo arizasi bilan chiqqanligi bois Ispaniya ICSIDning mazkur ishga nisbatan yurisdiksiyasi mavjud emas degan qarshi da'vo bilan chiqadi. Ispaniyaning bunday da'vosiga nisbatan Maffezini quyidagilarni keltirib o'tadi: avvalo, ko'rib chiqilayotgan ishda qo'llanilishi lozim bo'lgan asosiy hujjat ikki davlat o'rtasidagi BITning 4-moddasi 2-qismi "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim"ni belgilab beradi. Ispaniya tomonidan uchinchi davlat bilan imzolangan, ya'ni, Ispaniya – Chili o'rtasidagi ikkitomonlama investitsion shartnomaning arbitraj kelishuvi to'g'risidagi moddasiga asoslangan holda nizoni ICSID ko'rib chiqish vakolatiga ega ekanligini va ish uning yurisdiksiyasiga topshirilishi lozimgini talab qildi. Demak, Ispaniya va Chili o'rtasidagi shartnomaning arbitraj kelishuviga ko'ra, investor to'g'ridan to'g'ri ICSIDga nizo bo'yicha da'vo bilan chiqishi belgilangan edi. Maffezini esa, aynan mana shu qoida uchinchi davlat investoriga undan ko'ra ko'proq imkoniyat yaratib berayotganligini vaj qildi. Shu sababli ham, Ispaniya va Argentina o'rtasida tuzilgan ikkitomonlama investitsion shartnomaning "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" to'g'risidagi moddasiga tayanib, Maffezini ham ichki sudlarga da'vo qilmasdan, to'g'ridan-to'g'ri ICSIDga chiqishi mumkinligini aytadi. Biroq Ispaniya Maffezinining ushbu da'vosiga qarshi Ispaniya va Argentina o'rtasidagi BITning "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" to'g'risidagi moddasi faqatgina moddiy norma bo'lib, u arbitraj kelishuvi kabi protsessual munosabatlarga nisbatan tatbiq etilmasligini keltiradi.

Ammo Xalqaro arbitraj ushbu nizo bo'yicha o'zining yurisdiksiyaga ega ekanligini belgiladi.

Sud qarorining ahamiyatga molik bandlari

1) "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim"ning yashiringanlik doirasi.

Aynan ushbu qoidaga o'xshash bo'lgan tamoyillar (*ejusdem general principles*) nuqtayi nazaridan, "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" qoidasi tatbiq etiladigan masalalar asosiy shartnomada belgilanib, ushbu masalalar boshqa bir uchinchi mamlakat bilan tuzilgan shartnomalarda nisbatan qulayroq qilib belgilangan bo'lsa, bunday qulayroq qoidalar asosiy shartnomadan foyda ko'rishi mumkin bo'lgan tarafga nisbatan ham tatbiq etiladi. Juda ham ko'plab ikki tomonlama investitsion shartnomalarda "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" qoidasi nizoni hal etishda qo'llaniladigan qoida sifatida aniq qilib belgilab qo'yadi. Boshqa

tomondan, shartnomadan kelib chiqadigan har qanday huquq yoki shartnomadan kelib chiqadigan har qanday munosabatga mazkur qoida tatbiq etilishini belgilab qo'yuvchi BITlar ham mavjud. Mazkur ishda qo'llanilayotgan Ispaniya–Argentina BITi ham aynan shunday shartnomalardan hisoblanadi.

Nizoni hal qilish uchun tatbiq etilayotgan BITda "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" qoidasi belgilanmagan yoki qanday holatda qo'llanilishi belgilanmagan bo'lsa-da, hozirgi kunning nizolari hal etish tizimi bu muammoning yechimini allaqachon topib bo'lgan. Bugungi kunda bu turdagi nizolari hal etuvchi sudlar investorning huquqlarini kuchli himoya etishga asosiy e'tiborni qaratadi va "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" qoidasi investor davlati va mezbon mamlakat o'rtasida tuzilgan BITda belgilanmagan bo'lmasa ham, boshqa bir uchinchi mamlakat va mezbon mamlakat o'rtasida tuzilgan BITda investorga nisbatan qulayroq rejim o'rnatilgan bo'lsa, aynan o'sha BIT qoidalarini tatbiq etishi mumkin bo'ladi (p 41-56).

2) "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" qoidasining chegarasi.

Biroq, "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim"ning funksiyalari ommaviy tartib nuqtayi nazaridan (public policy consideration) bir qancha darajada cheklanadi. Birinchidan, agarda davlat o'z ichki sud tizimidan

24-rasm. ICSIDda sud jarayoni.

foydalanishni nizoni hal etishda yordam sifatida taqdim etayotgan va bu arbitrajga murojaat qilishning bir sharti sifatida qo'yilayotgan bo'lsa, boshqa bir uchinchi davlat bilan tuzilgan BITni asos qilib bu qoidani aylanib o'tish mumkin emas. Ikkinchidan, davlat sudida nizoni hal etish yoki arbitrajda nizoni hal etish masalasini shartnoma tuzuvchi davlatlar

tanlaydilar va bu nizoni hal etish mexanizmi bo'yicha yakuniy kelishuvga erishilganini anglatadi. Uchinchidan, nizoning asosi bo'lgan BITda nizoni hal etuvchi arbitraj sifatida ICSID yoki boshqa bir arbitraj tanlangan bo'lsa, "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" qoidasiga tayanib, boshqa arbitrajda ishni ko'rib chiqish bo'yicha da'vo qilish mumkin emas. To'rtinchidan, shartnoma tarafi protsessual qoidalarni o'zida jamlagan va yuqori darajada tashkillashtirilgan arbitraj tizimi (masalan, NAFTA) bo'yicha kelishuvga erishgan bo'lsa, bu shartnoma tarafining aniq xohishi-irodasi namoyon etadi va bunday holatda ham "Eng ko'p qulaylik

tug‘diruvchi rejim” qoidasiga tayanib, nizoni hal etuvchi arbitraj o‘zgartirilishi mumkin emas. Albatta, mazkur holatlarda “Eng ko‘p qulaylik tug‘diruvchi rejim” vositasida qo‘lga kiritiladigan huquq va foydani o‘z manfaatini ko‘zlab shartnomaning maqsadiga zarar yetkazuvchi treaty shopping¹dan farqlash zarur (p 62-63).

Xulosa

Argentina–Ispaniya BITida belgilangan “Eng ko‘p qulaylik tug‘diruvchi rejim” qoidasini nizoni hal qiluvchi qoida sifatida talqin qilish mumkin. Shu sababli investor Chili–Ispaniya BITi unga nisbatan qulayroq rejim tug‘dirayotganligini vaj qilib, Ispaniya ichki sudlariga murojaat qilmasdan, bevosita xalqaro arbitrajga da’vo bilan chiqishi mumkin. Argentina–Ispaniya BITida belgilangan avvalo ichki sudlarda ishlarni ko‘rib chiqish bo‘yicha shartli qoidasi, ushbu shartli qoidaning kontekstidan ham, uning loyihasidan ham va boshqa huquqiy kelishuvlar yoki davlatning keyingi harakatlaridan ham ommaviy tartib bilan bog‘liqlikni o‘zida aks ettirmaydi. Shu boisdan, ICSID mazkur ishni o‘z yurisdiksiyasiga oladi (para 64).

Sud qaroriga sharh

1) Ishga doir qo‘shimcha faktlar. Avgustin Maffezini Argentina – Ispaniya o‘rtasidagi ikkitomonlama investitsion shartnomasining (BITning) buzilishi bo‘yicha Ispaniyaning ustidan ICSID Xalqaro arbitrajiga murojaat qilar ekan, uni shunday asoslaydi: SODIGA o‘z harakatlari orqali Ispaniya qirolligiga bo‘lgan ishonchini oqlash maqsadida mazkur loyihaning sarf-xarajatlari haqida noto‘g‘ri ma‘lumot berganlikda aybladi. Narxlar aslida baholanganidan ko‘ra yuqori darajada bo‘lganligini ma‘lum bo‘ldi².

Shuningdek, Maffezini ko‘rsatib o‘tdiki, 1991-yilning oxirida Maffazinining shaxsiy bank hisobidan 30 mln ispan pesetasi EAMSAGA vaqtincha qarz sifatida SODIGAning EAMSAdagi vakili buyrug‘i bilan noqonuniy o‘tkazib berilgan. Shunda tribunal ruxsatsiz amalga oshirilgan bank pul o‘tkazmasidan tashqari deyarli barcha da‘voni chetga surib qo‘ydi³.

¹ Treaty shopping – bu tomonlardan birining o‘z foydasi yo‘lida ikki o‘rtada imzolangan shartnomadan qochib, o‘z manfaati uchun qulay bo‘lgan boshqa bir shartnoma kelib chiqqan nizoga nisbatan qo‘llanilishini ko‘zlab harakatlanishi.

² *Emilio Augustin Maffezini v. The Kingdom of Spain* (ICSID Case No. ARB/97/7) para-16.

³ <http://isdsblog.com> *Emilio Augustin Maffezini v. The Kingdom of Spain* (ICSID Case No. ARB/97/7) case summary. (Ma‘lumot ko‘rilgan vaqt: 13.02.2018).

Arbitrajda ko'rsatilishicha, oxirgi vaziyat aslida Ispaniyaga yaxshi ayon edi. Bitimni saqlab qolish, da'vogarga adolatli munosabatda bo'lish uchun Ispaniya "BITdagi Ispaniyaning majburiyatlari"ni qat'iy belgilab qo'ygan. Mazkur bitim bekor qilinishining badali sifatida Sud Ispaniyaga Maffezinining bankdagi ko'rsatilgan pulini va kapitalidagi ulushni to'lashni buyuradi. Mazkur holat Sud bergan izohning juda ham qisqaligi va kompetssatsiya to'lovining rad etib bo'lmaydigan miqdoriga ko'ra hech qanday muhim ahamiyatli emas edi. Faqat investitsiyadagi ulush miqdori e'tiborni tortadi, chunki sud investor da'vogarning kapitalidagi ulushi qiymatidan turli ko'rsatkichda foydalangan¹.

Mazkur ishda da'vogarning da'vosidagi qo'shimcha dalillarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, Davogar Mr Maffezini, ICSID arbitrajida Argentina – Ispaniya BIT bitimi yuzasidan Ispaniyaga qarshi da'vo bilan chiqdi. Investorning fikriga ko'ra: ular boshlagan loyiha Ispaniya hukumatidan olingan subsidiya va EAMSA hamda SODIGAdan olingan qarz evaziga 1992-yilgacha tugatilishi kerak edi. Lekin, biroz boshqacha holat reallikda yuz berdi. Ya'ni

1) EAMSA Ispaniyadan yer sotib oldi va kimyoviy zavod qurishni boshladi. Biroq loyihaning xarajatlari o'sib borayotgani, EAMSAning moliyaviy qiyinchiliklari tufayli 1992-yil martida Maffezini zavod qurilishini to'xtatish va EAMSA ishchilarini tarqatib yuborishga buyruq berdi;

2) 1991-yil noyabrda Maffezinining shaxsiy bank hisobraqaminidan 30 mln pesetasi Maffezinining umumiy vakolat doirasida faoliyat yuritayotgan SODIGAning EAMSA'dagi vakilining buyrug'iga asoson bajarilganligi aniqlandi².

Shuningdek, mazkur ishni yana tahlil qiladigan bo'lsak, Maffezini 1997-yilda arbitraj e'tiborini SODIGAning to'lab bo'lmaydigan qarzlari masalasini hal qilishga qaratganiga guvoh bo'lamiz. Bunda u quyidagi da'volar bilan chiqadi:

1. SODIGA ijtimoiy tashkilot maqomiga egaligi sababli uning barcha harakatlari, jumladan noqonuniy pul o'tkazmalari ham Ispaniya hukumatiga ma'lum bo'lgan;

2. Loyiha SODIGAning noto'g'ri maslahati oqibatida muvafaqqiyatsizlikka ucharagani va unga ketadigan xarajatlar aslida baholanganidan ko'ra yuqori bo'lganligini vaj qilib ko'rsatadi;

¹ <http://isdsmblog.com> *Emilio Augustin Maffezini v. The Kingdom of Spain* (ICSID Case No. ARB/97/7) case summary. (Ma'lumot ko'rilgan vaqt: 13.02.2018)

² *Emilio Augustin Maffezini v. The Kingdom of Spain* (ICSID Case No. ARB/97/7) case summary. S Ripinsky with K Williams, *Damages in International Investment Law* (BIICL, 2008)

3. SODIGAning atrof-muhitga ta'sirini o'rganish bo'yicha tashkilotning xulosalari natijasida kelib chiqadigan qo'shimcha soliq va xarajatlar uchun ham javobgar bo'lishi kerakligini va SODIGA xulosa natijasi chiqishidan avval investitsiya kiritishiga bosim o'tkazganini ma'lum qiladi;

4. Maffezini 30 mln ispan pesetasini qarz sifatida EAMSAgaga o'tkazishga qarshi edi va bu noqonuniy deb topildi¹.

Mazkur ishda yana bir muhim jihat shundan iborat ediki, ushbu vaziyatda SODIGA barcha pullarni to'lashga majbur bo'lib, Maffezini esa bu da'vo qilingan zararni qoplashni xohlamas edi.

Ishni ko'rib chiqish jarayonida Sud hisobraqamdan 30 mln o'tkazilganidan tashqari barcha da'voni rad etadi. Chunki, mazkur pul o'tkazmasini Maffezini tasdiqlamaganligi ayon bo'ldi. SODIGAning EAMSAdagi vakili funksiyalari Ispaniya hukumatiga avvaldan ma'lum bo'lgan edi. Bu esa aslida bila turib investorning mulkiga daxl qilish edi. Shu sababli ham Sud mazkur holatni BITning Ispaniya tomonidan buzilishi deb baholadi va ishni Maffezinining foydasiga hal etdi².

2) "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" qoidasining mazmuni.

"Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" deganda, davlat biror-bir davlat yoki uning fuqarolariga, tovarlariga nisbatan uchinchi bir davlat yoki uning fuqarolari, tovarlariga nisbatan taqdim etadigan qulayliklardan kam bo'lmagan qulayliklar taqdim etishi tushuniladi. "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" qoidalari azaldan dengiz savdolari to'g'risidagi konvensiyalarda mavjud bo'lgan va ular davlatlarga boshqa davlatlar va ularning fuqarolariga "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim"ni taqdim etish majburiyatini yuklagan. "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" qoidasi davlatlarga aniq belgilangan standartlar asosida qulayliklar taqdim etuvchi majburiyat hisoblanmish "adolatli va xolis munosabatda bo'lish" qoidasidan farq qiladi. Chunki bunda uchinchi mamlakatga taqdim etiladigan qulaylikka qarab shartnoma sheriklaridan bo'lgan davlatga nisbatan taqdim etiladigan qulayliklarning darajasi ham o'zgaradi. Masalan, A davlati B davlati bilan ikkitomonlama investitsion shartnoma imzolab, uning investorlariga ma'lum bir qulayliklarni taqdim etadi. Keyinroq, A davlati C davlati bilan ham huddi shunday ikkitomonlama investitsion shartnoma imzolaydi va uning investorlariga ham bir qancha

¹ *Emilio Augustin Maffezini v. The Kingdom of Spain* (ICSID Case No. ARB/97/7) case summary. S Ripinsky with K Williams, *Damages in International Investment Law* (BIICL, 2008) page-2.

² italaw.com/documents/Maffezini-Award. *Emilio Augustin Maffezini v. The Kingdom of Spain* (ICSID Case No. ARB/97/7) para 94-100.

qulayliklar taqdim etadi. Agarda, A davlatning C davlatga va uning fuqarolariga nisbatan taqdim etgan qulayliklari B davlatga hamda uning fuqarolariga taqdim etgan qulayliklaridan ko'proq deb topilsa, A davlat B davlat hamda uning fuqarolariga ham huddi shunday qulayliklarni yaratib berishi lozim. Demak, bunday vaziyatda A davlat hamda C davlat investori o'rtasida nizo chiqqan taqdirda, A va C davlat o'rtasidagi shartnoma asosiy shartnoma sifatida nizoni hal etish uchun tatbiq etiladigan bo'lsa (basic treaty), A va B davlat o'rtasidagi shartnoma esa uchinchi taraf shartnomasi (third-party treaty) sifatida nizoga tatbiq etiladi. Bundan xulosa qilish mumkinki, bir davlatga va uning fuqarolariga taqdim etilgan "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim", boshqa bir davlat va uning fuqarolariga taqdim etilgan "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim"dan ham qulayroq bo'lsa, aynan qulayroq rejim nizoni hal etishda qo'llaniladi va bu shartnoma qoidalarini yanada takomillashib borishiga zamin yaratadi. Bundan tashqari, ma'lum bir davlat tomonidan bu rejimga amal qilinishi ko'plab xorijiy mamlakatlar investorlariga nisbatan tenglikni saqlashga yordam beradi hamda o'zaro savdo, investitsion munosabatlarda mustaqillik va raqobatni ta'minlab beradi.

3) Nizoni hal qilishga qaratilgan qoidalar va "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim".

1) Mazkur ishda asosiy muammo bo'layotgan masala "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" qoidasiga asosan qulaylik yaratib berish chegarasini aniqlash hisoblanadi. Investitsion shartnomada o'rnatilgan "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" qoidasi investorning iqtisodiy faoliyatining amaliy jabhalarida unga qulayliklar yaratishini ko'zda tutuvchi konsession shartnoma mavjud bo'lgan bo'lsa-da, investor davlatlar o'rtasida tuzilgan BITlarni qo'llash mumkin bo'lgan protseduraga duch kelmaguncha ushbu qoidani nizoni hal etish uchun qo'llash mumkinligini aniqlab bilmagan deb aytishimiz mumkin.

Ushbu ish bo'yicha qabul qilingan qarorning 1-qismiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" qoidasi investorga nisbatan faqatgina protsessual jabhalarda tatbiq etilishi ta'kidlangan. Demak, qarorda, avvalo, "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" qoidasining qo'llanilish doirasiga aloqador bo'lgan bir turdagi tamoyilga tayanilgan. Bu yerda bir turdagi tamoyil deganda, asosiy shartnomaning "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" qoidasiga aloqador bo'lgan holatlar va ular bilan bir xil kategoriyaga kiruvchi holatlarni o'z ichiga oluvchi "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim"ning obyektini bo'lgan tamoyil nazarda tutilmoqda. Shunday qilib, ushbu ishda, asosiy shartnoma

hisoblangan Argentina – Ispaniya BITida belgilangan “Eng ko‘p qulaylik tug‘diruvchi rejim” qoidasi nizoni hal etish protsesiga aloqador deb aniq belgilanmagan bo‘lsada, shartnomadan kelib chiqadigan barcha munosabatlarga tatbiq etiladi hamda investor foydalana oladigan nizoni hal etish protsesi investorni himoya qilish bilan uzviy bog‘langanligi sababli “Eng ko‘p qulaylik tug‘diruvchi rejim” qoidasi nizoni hal etish protsesini ham qamrab oladi deb topilgan.

Ushbu ish bo‘yicha chiqarilgan qarorning 2-qismida “Eng ko‘p qulaylik tug‘diruvchi rejim”ning tayyorlanish bosqichiga e‘tibor qaratildi. Biz ko‘rib chiqayotgan rejim ommaviy chora-tadbirlarni qo‘llash bilan bog‘liq holatlarda cheklansa-da, ushbu holatda Ispaniya boshqa davlatlar bilan tuzilgan BITlarida arbitrajga murojaat qilishdan avval ichki sudlardan o‘tish lozimligi to‘g‘risidagi qoidani belgilanmagan bo‘lib, bu ichki sudlardan o‘tish shartining ommaviy chora-tadbirlar va manfaat bilan aloqada emasligini anglatishi belgilandi. Demak, mazkur vaziyatda “Eng ko‘p qulaylik tug‘diruvchi rejim” qoidasi ommaviy chora-tadbirlar va manfaat bilan bog‘liq bo‘lmay, hech qanday cheklanishlarga duch kelmas ekan.

2) Ushbu ish bo‘yicha chiqarilgan qaror, “Eng ko‘p qulaylik tug‘diruvchi rejim” qoidasining qo‘llanilish doirasi nizoni hal qilish protsesiga ham taalluqli ekanligini tan olinganligini anglatar edi. Shu sababli ham keyinchalik Siemens (ICSID Case No. ARB/02/8) ishida asosiy shartnomada belgilangan “Eng ko‘p qulaylik tug‘diruvchi rejim” qoidasi uchinchi taraf shartnomasiga asoslangan holatda asosiy shartnomada belgilangan ichki sudlardan o‘tish sharti bekor qilinishi mumkinligi to‘g‘risidagi qaror qabul qilinadi. Biroq Salini (ICSID Case No. ARB/02/13) ishida ichki sudlarga murojaat qilish shartidan tashqari arbitraj kelishuvlari ham mavjudligi va bunday arbitraj kelishuvlari mavjud bo‘lgan paytda asosiy shartnomadagi “Eng ko‘p qulaylik tug‘diruvchi rejim” qoidasiga tayanib investorga qulayroq bo‘lgan uchinchi davlat shartnomasidagi arbitraj kelishuvi qoidalari tatbiq etilmasligi rad etilgan. Shunday qilib, sud amaliyoti ichki sudlarga murojaat qilish shartini “Eng ko‘p qulaylik tug‘diruvchi rejim” qoidasi vositasida inkor qilish mumkinligini tan olish bilan birgalikda, bu shartdan tashqari shartnomalarda belgilanadigan arbitraj kelishuvlarini “Eng ko‘p qulaylik tug‘diruvchi rejim” qoidasiga asosan inkor qilib bo‘lmasligini ko‘rsatib berdi.

Shunga qaramasdan RosInvest ishida (SCC Case No. Arb V079/2005) asosiy shartnomada arbitraj bo‘yicha belgilangan qoidalarni cheklagan holda, Eng ko‘p qulaylik tug‘diruvchi rejim qoidasiga tayanib, investor uchun qulayroq rejimni taqdim etadigan nizoni hal qilish protsesini uchinchi taraf shartnomasini tatbiq etish mumkinligini tan oldi. Bu bilan sud yuqoridagi kabi

arbitraj kelishuvi hamda ichki sudlardan o'tish shartini bir-biridan farqlamadi. Shuningdek, ushbu ish bo'yicha chiqarilgan qaror kabi Bercschader ishida (SCC Case No. 080/2004) ham asosiy shartnomada belgilangan "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" qoidasini barcha holatlarda qo'llash mumkinligini ta'kidlash bilan birgalikda, nizoni hal etishda tatbiq etiladigan uchinchi taraf shartnomasi qoidalariga asoslanish tan olinmadi. Bir so'z bilan aytganda, mazkur ishda ko'rib chiqilayotgan asosiy muammo bo'yicha sud amaliyotida ham yakdil qarash mavjud emas. Qo'shimcha sifatida yana shuni aytish mumkinki, Salini hamda Berschader ishlarida asosiy shartnoma imzolanayotgan paytdagi shartnoma taraflari bo'lgan davlatlarning xohish-irodalari asosiy o'ringa qo'yilgan bo'lsa, RosInvestda "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" qoidasini muhimroq o'ringa qo'yuvchi talqinni ko'rishimiz mumkin. Bundan kelib chiqadiki, talqin qilish jarayonida ham yagona qarash mavjud emas ekan.

Xalqaro investitsiya huquqining alohida shakllantirilishi

Shunday qilib, "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" qoidasining qo'llanilish doirasi investitsion shartnomalarga qarab farq qilganligi bois ularni talqin qilishda yakdillik mavjud emas. Bunday holat investorlar tomonidan ham mezbon mamlakatlar tomonidan ham oldindan bashorat qilish yoki taxmin qilish imkoniyatini yo'qqa chiqarayotganligi tanqid qilib kelinmoqda. Ammo har bir BITda "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" qoidasining qo'llanilish doirasining farqlanishi va ularni alohidalashtirish, BIT va MITlarni o'zining asosiy obykti sifatida ko'ruvchi Xalqaro investitsiya huquqining zaruriy belgisi sifatida ham ko'rilishi mumkin.

Yana bir holatga e'tibor qaratishimiz lozimki, rejim qoidasi bilan bir xil kategoriyaga kiruvchi modda ham, uning so'zlar ketma-ketligi, konteksti, yaratilish tarixiga qarab bir-biridan farq qiladi. Shuningdek, investitsion shartnomalarni talqin qiluvchi arbitraj sudlari ham har bir ish uchun alohida ad hoc sudlari tashkil etib yagona talqin etish tizimini yo'lga qo'yuvchi tashkilot emas. Xalqaro investitsiya huquqi bunday o'zgacha xususiyatlarga ega ekanligini hisobga oladigan bo'lsak, "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim" qoidasining qo'llanilish doirasi ham turli darajada ekanligini anglab olish qiyin emas. Bundan kelib chiqib, shuni aytishimiz mumkinki, rejim qoidasi bo'yicha yagona ta'rif berish murakkab va u moddaning tuzilishi, konteksti hamda yaratilish tarixiga qarab turlicha ta'riflanishi mumkin.

Kompensatsiya to'lovi. Endi esa mazkur ishda investorning mulk huquqi buzilganligi davlatga qanchaga tushganligini ko'rib o'tadigan bo'lsak, sud kompensatsiyaning asosiy qiymati sifatida 30 mln ispan pesetasini to'lanadigan badal puli deb belgilaydi.

Shuningdek, sud ishni ko'rishda va davlatga belgilanadigan jarimani aniqlashda investitsiyadagi ulush borasida ham o'zining xulosalarini chiqaradi. Sud Maffezinining investitsiyadagi ulushini qaytarib berilishini 1992-yil 4-fevraldan deb belgiladi. Arbitraj ulushlarni hisoblab chiqib mazkur muddatgacha Maffezinining depozit hisobiga yillik investitsiya to'lovi foizlari mos ravishda tushirilgan deb topdi. Ulushning qiymati esa ESP 27, 641, 265 mlnga baholandi. Shuningdek, arbitraj belgilangan muddatdan o'tib ketgani uchun to'lanadigan qo'shimcha foizlarni maksimal 60 kun ichida bajarilishi lozim deb topdi va (har bir kechiktirilgan) kuniga esa 6% etib belgiladi¹.

Mazkur ishni tahlil qilgan holda aytishimiz mumkinki, agarda mamlakat investorning mulkiga doir ishlarda ehtiyotkorlikka amal qilmasa, kattagina kompensatsiya to'lashiga to'g'ri kelar ekan. Bundan tashqari, ushbu ishda ko'rishimiz mumkinki, pul o'tkazish aslida xususiy huquqqa taalluqli masala bo'lishiga qaramay investor o'z mulk huquqining buzilishini diskriminatsiyaga bog'lab ICSIDga chiqmoqda.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. O'zbekiston Respublikasi tomonidan qaysi davlatlar bilan ikkitomonlama investitsion shartnomalar tuzilgan?
2. O'zbekiston Respublikasi va xorijiy investorlar o'rtasida yuz bergan qanday nizolarni bilasiz?
3. Sizningcha, "Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim"i bo'yicha yagona tushuncha va ta'rif ishlab chiqilishi kerakmi?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Guido Santiago Tawil "Most favoured nation clauses and jurisdictional clauses in investment treaty arbitration" in *International investment law for the 21st century: Essays in Honour of Christoph Schreuer* (Christina Binder et al. eds. 2009), pp. 9-41.

2. Stephan W. Schill, "Most favoured nation clauses as a Basis of Jurisdiction in investment treaty arbitraiton: Arbitral jurisprudence at a crossroads" in *Journal of World Investment & Trade* Vol. 10 (2009), pp. 189 – 225.

¹ italaw.com/documents/Maffezini-Award. *Emilio Augustin Maffezini v. The Kingdom of Spain* (ICSID Case No. ARB/97/7) para 95.

XIII. Xalqaro jinoyat huquqi va inson huquqlari. Jinoyat sodir etgan shaxslarning topshirilishi va o'lim jazosiga oid Soering ishi

(Soering Case, Judgement, ECHR, Series A, No.161, p.1)

(A.Umirdinov)

Faktlar xulosasi. Germaniya fuqarosi bo'lgan 18 yoshli Yens Soering (Jens Soering) 1985-yil mart oyida Amerika Qo'shma Shtatlari (bundan keyin AQSH)ning Virjiniya shtatida ishqiy aloqalari bo'lgan qizning otanasini o'ldirib, qochib ketayotib Angliyada 1986-yil aprel oyida firibgarlik gumoni bilan qo'lga olinadi. Tekshirish davomida AQSHdagi qotillik yuzasidan gumonlanuvchi ekanligi ham aniqlanadi. Shundan so'ng Virjiniya shtati sudi Soeringga nisbatan qotillik jinoyati uchun ish qo'zg'atganligi sababli AQSH va Angliya o'rtasidagi ekstraditsiya qilishga oid bitimga muvofiq kerakli protseduralar boshlanadi. Angliya o'lim jazosini bekor qilgani uchun AQSHdagi o'z elchixonasi orqali ayblanuvchiga o'lim jazosini bermaslikka oid diplomatik kafolatni talab qiladi. AQSH prokuraturasi esa Angliya tomonining talabini sudyaga yetkazishga va'da bersa ham, ayblanuvchiga nisbatan o'lim jazosini so'ramoqchi ekanligini ma'lum qiladi. Shundan keyin Yens Soeringning asl mamlakati hisoblangan Germaniya tomonidan ham ayblanuvchini o'zlariga topshirish talabi yetkazilsa-da, Angliya birinchi bo'lib ekstraditsiya talabini qo'ygan AQSHga Soeringni jo'natish jarayonlarini davom ettiradi. Bundan norozi bo'lgan Soering agar AQSHga ekstraditsiya qilinadigan bo'lsa, o'lim jazosi mavjud bo'lgan Virjiniya sudida o'zining sud qilinishini kutish muddati, undan keyin o'lim jazosining qo'llanilishini kutish muddati kabi holatlar bilan yuzma-yuz kelishini vaj ko'rsatib, bunday holatlar Yevropa inson huquqlari konvensiyasi(bundan keyin, Konvensiya)ning 3-moddasidagi qiynoqqa solinish yoki g'ayriinsoniy muomala ko'rishga teng bo'lganligi uchun Konvensiyaga zid deya Yevropa Inson Huquqlari Komissiyasiga (bundan keyin, Komissiya) murojaat qiladi.

Komissiya esa Sooringning AQSHga ekstraditsiyasi Konvensiyaning 13-moddasi (samarali himoyani olish huquqi) ga xilof bo'lsada, 3-(qiynoqqa solinish va g'ayriinsoniy muomalaning taqiqlanishi) va 6-moddalariga (adolatli sud qilinish huquqi) xilof emasligi to'g'risidagi fikrini e'lon qiladi. Shundan so'ng ushbu ish bo'yicha Yevropa inson huquqlari Sudiga murojaat qilinadi.

Sud qaroridan

1. Jinoyatchining ekstraditsiyasi bo'yicha Konvensiyaning 3-moddasining tatbiq etilishi.

Ushbu ishdagi eng munozarali huquqiy nuqta – bu ekstraditsiya qilishni talab etayotgan davlat (bu ishda, AQSH)dagi huquqiy oqibat yoki u yerdagi jinoiy javobgarlik natijasida ekstraditsiya qiladigan davlat (bu ishda Angliya)ning yurisdiksiyasidan tashqarida inson huquqlari buzilishi yuzaga kelishi ehtimoli bo'lsa, Konvensiyaning 3-moddasiga ko'ra ekstraditsiya taqiqlanadimi yoki yo'qmi degan savoldir¹. Konvensiya

¹ Konvensiya 3-moddasi quyidagicha belgilaydi:

Статья 3 Запрещение пыток

Никто не должен подвергаться ни пыткам, ни бесчеловечному или унижающему достоинство обращению или наказанию.

o'zining 1-moddasiga ko'ra, unga a'zo davlatlarga o'zlarining hududlaridagi, ya'ni yurisdiksiyalari ostidagi insonlarga Konvensiya belgilovchi huquq va erkinliklarni ta'minlashni talab etadi.

Konvensiya esa jismoniy shaxsni himoya qiluvchi ushbu xalqaro hujjatni uning obykti va maqsadiga muvofiq beriladigan himoya samarali va amaliy bo'lishini inobatga olgan holda sharh qilinishi lozim. Sudning latent tarzidagi Konvensiya buzilishining bor yoki yo'qligi yuzasidan qaror qabul qilishi noodatiy holdir. Biroq agar Konvensiyaga a'zo davlatning ekstraditsiya talabi bajo keltirishi uni talab qilgan davlatda ayblanuvchining qiynoqqa solinishi, g'ayriinsoniy muomala ko'rish yoki o'lim jazosiga hukm etilishi bo'yicha ishonarli dalillar mavjud bo'lgan holatlarda Konvensiya a'zosi bo'lgan davlatning xatti-harakatini olgan majburiyatlari bo'yicha muammoli vaziyatni yuzaga keltirishi mumkin. Bunda ekstraditsiyani amalga oshirib ayblanuvchini Konvensiya taqiqlagan qiynoqlarga solinishiga sabab bo'lgan a'zo davlat (Angliya) bo'yicha Konvensiya to'g'ridan to'g'ri javobgarlikni keltirib chiqaradi.

2. Sooring ishidagi alohida holatlar bo'yicha 3-moddaning tatbiq etilishi muammosi

Bu masalada agar murojaat qiluvchi – Sooring Virjiniya shtati sudida o'lim jazosiga hukm qilinishi ehtimoli tasdiqlanadigan bo'lsagina, ushbu Sud ishning holati bo'yicha o'lim jazosining qo'llanilishini kutish holati 3-moddaga zid keladigan muomala ekanligini ko'rib chiqishi lozim.

O'lim jazosiga tortilishi ehtimoli borligi yoki yo'qligi haqida fikr yuritish paytida AQSH prokuraturasi xatti-harakatidan turli tuman holatlar ayon bo'ladi. Ayblanuvchining Virjiniya shtati sudi tomonidan aybdor deb topilishi holati bo'yicha Angliya allaqachon diplomatik kanallarni ishga solib, AQSH prokuraturasi orqali tegishli sudyadan o'lim jazosiga hukm qilmaslikni iltimos qilgan. Prokuratura esa ushbu iltimos "sudyaga yetkazish"ga oid va'da bergan. Biroq ushbu va'da orqali o'lim jazosi berilishining to'liq oldi olinganicha yo'q. Chunki, AQSH prokuraturasi o'ziga berilgan vakolatlardan foydalangan holda, dalillarni tekshirib o'lim jazosini talab qilmoqda. Bunday holatda ishni tekshirayotgan davlat organi, ya'ni prokuraturaning qaysarlik bilan o'z pozitsiyasini qo'riqlashi shuni ko'rsatadiki, ayblanuvchi Virjiniya shtati sudida o'limga hukm qilinib, "o'limni kutish holati"ga to'g'ri kelmaydi degan qaror qabul qilish uchun asoslar mavjud emas.

3. “O‘lim jazosining qo‘llanilishini kutish holati” va 3-modda taqiqlovchi g‘ayriinsoniy (g‘ayriinsoniy, insoniylikka xilof) muomala

3.1 Umumiy tahlil

Shafqatsiz xatti-harakatlar Konvensiyaning 3-moddasiga zid kelganligi uchun aybdorga yetkazilishi lozim bo‘lgan azob eng oz darajada bo‘lishi lozim. Azobning eng oz darajasini esa muomala yoki jazoning xarakteri, holati, ijro usuli va yoinki jazolanuvchining jinsi, yoshi va sog‘liq holatidan kelib chiqib belgilash kerak. Bu yerda badanga yetkaziladigan og‘riqnigina emas, balki jinoiy jazo ijro etilgunga qadar uzoq muddat kutiladigan bo‘lsa, o‘limga hukm etilgan insonni qiynaydigan kutish kabi ruhiy azobni ham e‘tiborga olish kerak¹. O‘lim jazosi – jazo sifatida 3-moddadagi qiynoqning taqiqlanishi masalasi doirasiga kirishi yoki kirmasligi Konvensiyaning sharhlash qoidalariga muvofiq aniqlanishi zarur. Aslida o‘lim jazosi Konvensiya bo‘yicha ruxsat etilgan bo‘lib, uning 3-moddasi oliy jazoni taqiqlamagan. Biroq o‘lim jazosiga doir hukm 3-modda bo‘yicha umuman muammo tug‘dirmaydi deb bo‘lmaydi. Misol uchun, o‘lim jazosining berilishi, ijro usuli, jazo e‘lon qilingan aybdorning shaxsiy holati, jinoyat va jazo o‘rtasidagi muvozanat, jazo ijrosini kutish davridagi ushlab turilishi holati kabilar bunday jazoni olgan shaxsga nisbatan Konvensiyaning 3-moddasi ta‘minlagan huquqlardan mahrum etilishiga olib kelishi mumkin. Virjiniya shtatidagi sud jarayonlari tugaganidan keyingi holatlar aybdor uchun qay darajada foydali va manfaatli bo‘lsa ham, jazoning tatbiq etilishini uzoq muddat kutish paytidagi doimiy ruhiy azob va o‘lim sharpasi bilan olishish kabi ruhiy holatlarga chidash talab etiladi.

3.2 Sooring ishidagi alohida holatlar va haqiqiy xavfning mavjudligi

Bunday holatda o‘lim jazosining ijro etilishi uchun uzoq muddat kutish va uning orasida doimiy ruhiy azob, shuningdek Sooringning shaxsiy holati, ayniqsa, yoshi va ruhiy holatini e‘tiborga olinsa, uni AQSHga topshirish 3-moddada o‘rnatilgan jazo darajasini oshib o‘tuvchi munosabatga yo‘liqishining haqiqiy ehtimolini tug‘diradi. Ushbu ishdagi jinoyatchining ekstraditsiyasining asosli maqsadiga boshqa usullar orqali erishish mumkinmi, yo‘qmi masalasi ham ko‘rib chiqiladi. Shu sababli ham murojaat qiluvchini AQSHga ekstraditsiya qilish qarori agar ijro etilsa, Konvensiyaning 3-moddasiga zid keladi.

¹ Virjiniya shtatida 1995-yilgacha o‘limga hukm qilinganlar elektr toki bilan o‘ldirilgan. Faqat 1995-yildan boshlabgina o‘ldiriladigan ukol qilish usuli joriy etilgan. Hozirda esa hukm qilinganlar ushbu ikki usuldan birini tanlash huquqiga ega. Ammo, 1989-yilda shubhu ish korilayotgan paytda faqat elektr bilangina o‘lim jazosi ijro etilgan. Sud ham shubhasiz bunga e‘tibor qaratgan.

1) Xalqaro huquqda ekstraditsiya

Jinoyatchilarning ekstraditsiyasi, odatda, xalqaro shartnomalar bo'yicha yoki agar shunday shartnoma mavjud bo'lmasa, xalqaro aloqalardagi o'zaro xalqaro hurmat (*international comity*) qoidasi bo'yicha talab qilgan davlatga jinoyatchining talab etilgan davlat tomonidan topshirilishi deganidir va bunday amaliyot uzoq tarixga ega. Albatta, shartnoma mavjud bo'lmagan holatda talab etilsa-da, ushbu talabga javob berish yoki bermaslik jinoyatchi turgan davlatning xohishiga bog'liq bo'ladi. Bunday ishlarda davlatlar o'zarolik (*reciprocity*) prinsipi bo'yicha jinoyatchi (yoki ayblanuvchi)ni ikkinchi tomonga ekstraditsiya qiladi. Bundan tashqari, ekstraditsiya qilish taqiqlangan holatlar ham mavjud bo'lib, siyosiy jinoyatlar uchun qochib kelganlarni ushlab topshirmaslik qoidasi xalqaro huquqning umumiy prinsipi sifatida e'tirof etilgan (misol uchun, ASQH – Yaponiya o'rtasidagi ekstraditsiya qilishga oid bitimning 4-moddasi). Qo'shimcha ravishda, ekstraditsiya qilinayotgan shaxs sodir etgan jinoyat ikkala davlatda ham jinoyat sifatida ko'rilishi, topshirilishi talab etilayotgan jinoyat yuzasidagina javobgarlikka tortilishi, topshirilishini talab etayotgan davlatning sud organlari tomonidan ko'rib chiqilishi natijasida topshirish yoki topshirmaslik bo'yicha qaror chiqariladi.

Kontinental huquq tizimidagi ko'pgina davlatlarda esa o'z fuqarosini topshirmaslik qoidasiga amal qilinadi. Havo kemalarini noqonuniy egallashga oid konvensiya (7-modda) va Qiynoqqa solinishning taqiqlanishiga oid konvensiya (5-modda 2-qism)da, jinoyatchilarning topshirilishi, agar topshirilmasa, o'z mamlakatida javobgarlikka tortilishi prinsipi (*aut dedere aut judicare – yo topshir yoki sud qil*) ko'zda tutilgan.

Ushbu ish yuzasidan chiqarilgan qarorning ahamiyati shundan iboratki, ayblanuvchiga o'lim jazosi berilishi muqarrar holatlarda o'lim jazosining tatbiq etilishini kutish holatiga tushib, qiynoq, g'ayriinsoniy muomalani taqiqlovchi Yevropa inson huquqlari Konvensiyasining 3-moddasiga zid kelishiga qaror qilishidir. Ushbu qaror sababidan ekstraditsiya qilmaslik sabablarining kengayishi uchun mantiqiy asos yuzaga keldi. 1990-yildagi BMTning ekstraditsiyaga oid Namunaviy bitimida jinoyatchini topshirishni talab etayotgan davlatda o'lim jazosi tatbiq etiladigan bo'lsa, talab qilinayotgan davlat ushbu talabni rad etishi mumkinligi o'rnatilgan (4-modda). 2003-yilda AQSH va Yevropa Ittifoqi o'rtasida tuzilgan shu nomdagi shartnomaning 13-moddasi ham yuqoridagi kabi qoidani

o'ratgan. O'zbekiston ham bir necha davlatlar bilan shunday shartnomalarni imzolagan. Shuningdek, bunday shartnoma 2018-yil may oyida Turkiya va O'zbekiston o'rtasida ham imzolangan bo'lib, u 2018-yil 2-iyul kuni ratifikatsiya qilingan va uning moddalarida ham shunday normalar ko'zda tutilgan.

2) Ekstraditsiya qilinishi talab qilayotgan davlatda inson huquqlarining buzilishi holati taxmin qilinadigan holatlarda ekstraditsiyaning ta'qiqlanishi.

Konvensiyaning 3-moddasida ko'zda tutilgan qiynoqqa tutilish yoki g'ayriinsoniy muomala ko'rish holatlarida ekstraditsiya qilmaslik qoidasi nafaqat jinoyatchilar yoki ayblanuvchilar uchun, balki chet elliklarning majburiy tashqariga chiqarish paytida ham amalga oshiriladi. Bunda agar mamlakatdan chiqarilayotgan shaxs jo'natilayotgan davlatda inson huquqlarining poymol etilishiga duch keladigan holatlarga ham tatbiq etiladi. Amaliyotda ham Yevropa inson huquqlari Sudi shu ishdan keyin majburan orqaga qaytarilayotgan inson jo'natilayotgan mamlakatda qiynoqlarga uchrashi ehtimoli bo'lsa, uning qaytarilishini taqiqlashga doir qoidani rivojlantirib kelmoqda. Misol uchun Sud, inson huquqlarining himoyalanih holati o'ta yomon bo'lgan vaziyatda (Ahmed v. Austria, 1997), sikh separatistining vatanida qiynoqqa uchrashi va g'ayriinsoniy muomala qilinishi ehtimoli bo'lgan holatda (Chahal v. the United Kingdom, 1997), OITS kasalligiga chalingan xastaning tibbiy muolaja darajasi past bo'lgan o'z mamlakatiga jo'natish (D v. the United Kingdom, 1997) masalasi ham Konvensiyaning 3-moddasiga zid kelishi ta'kidlab o'tilgan.

3) BMT Qiynoqlarning taqiqlanishiga oid Konvensiyaning 3-moddasi bilan bog'liq majburiyat

BMTning yuqoridagi Konvensiyasi 3-moddasi ham qiynoqqa solinishi ehtimoli bo'lgan davlatga ekstraditsiya qilish, chiqarib yuborish yoki qaytarib berish kabi holatlarni taqiqlagan. BMTning ushbu muhim xalqaro hujjatga a'zo bo'lib kirgan yurtimizning ham xalqaro huquq normalariga qat'iy rioya etishi va shunga ko'ra ichki huquq tizimimizning rivojlantirilishi dunyo hamjamiyati tomonidan inson huquqlari toptalmaydigan davlat sifatida tan olinishiga olib keladi. Misol uchun, BMTning ushbu Konvensiyasiga a'zo bo'lgan Yaponiya davlati "Mamlakatga kirib-chiqish va qochoqlik statusini berish"ga oid qonunining 53-moddasi 3-bandi 2-qismida majburan qaytarib yuborish bo'yicha yuboriladigan shaxs boradigan joyida qiynoqqa uchrashi va g'ayriinsoniy muomala ko'rish ehtimoli bo'lgan davlatni istisno qilgan.

4) Terrorist bo'lgan ayblanuvchining ekstraditsiyasi masalasi

Sooring ishida jinoyat sodir etilgan paytdagi ayblanuvchining yoshi, fuqaroligi va ruhiy holati kabi alohida holatlar ham e'tiborga olingan bo'lsa-da, shunday alohida holatlar yo'q bo'lgan vaziyatda ham, qiynoqqa uchrashi xavfi bo'lgan paytda o'sha shaxsni qaytarib bermaslik majburiyati bor yoki yo'qligi masalasi mavjud. Ayniqsa, terroristik harakatlar ko'payib borayotgan shu yillarda davlatning xavfsizligi nomi ostida terrorchilik harakati bo'yicha ayblanayotgan shaxsni qiynoqqa tutish xavfi mavjud bo'lgan davlatga topshirish mumkinmi? Ushbu masala yuzasidan, misol uchun, qochoqlar bo'yicha konvensiya garchi zulm ko'rish mumkin bo'lgan davlatga fuqaroni qaytarmaslik borasidagi norma belgilagan bo'lsa-da, Konvensiyaning 33-modda 2-bandida o'sha davlatning tinchligi uchun xavfliligi yoki o'ta og'ir jinoyat bo'yicha aybdor ekanligini isbotlovchi sud hukmi chiqarilgan bo'lib (topshirishni talab etayotgan), davlat aholisi uchun xavfli bo'lgan holatlarda topshirmaslikka oid bo'lgan qoidani istisno tarzda tatbiq etmaslik mumkin. Boshqacha aytganda, mamlakat tinchligi va ommaviy tartibni saqlash sababidan inson huquqlari bo'yicha ijobiy holatda bolmagan davlatlarga ham ekstraditsiya qilish ehtimoli borligi ayon bo'ladi.

Keyingi yillarda davlat xavfsizligini bahona qilgan holda chet el fuqarolarini davlatdan tashqariga haydash yoki o'z davlatiga qaytarish holatlari "terrorga qarshi kurash" shiori ostida o'tayotgani sir emas. Lekin, Yevropa inson huquqlari Sudi *Saadi v. Italy* ishida (2008-yil, 28-fevral kunidagi qaror bilan) Yevropa inson huquqlari Konvensiyasining 3-moddasida berilgan himoya doirasi qochoqlar bo'yicha konvensiya ta'minlaydigan himoya doirasidan ham kengligini, shuningdek qiynoqqa solinish, g'ayriinsoniy muomala qilishning taqiqlanishi esa mutlaq huquqlar ekanligini talqin qilgan holda, terrorism bo'yicha gumonlangan shaxsni Tunisga surgun qilib qaytarishni Konvensiyaning 3-moddasiga zid deb topdi.

Boshqa tomondan esa AQSH huquq tizimida "tekshirmaslik qoidasi" mavjud bo'lib, jinoyatchilarning topshirilishi, qaytarib yuborilishi yoki ko'chirilishi natijasida narigi davlatda ularga nisbatan qiynoq yoki g'ayriinsoniy munosabatda bo'lish masalasini ko'rib chiqmaydi. Qo'shimcha tarzda Kanada Oliy Sudi *Suresh v. Canada* (2002-yil) ishida shaxsning o'z vataniga majburiy qaytarilishi o'sha yerda uning qiynoqqa tutilish holatlari yuz beradigan bo'lsa ham, bunday qaytarish alohida holatlarda asosli chora bo'lish ehtimoli mavjud degan qaror chiqarib, ushbu muammoni yanada olovlantirdi. Shunday qilib, Yevropa inson

huquqlari Sudi kabi kishilarning ekstraditsiyasi yoki majburan qaytarilishi natijasida qiynoqlarga tutilish holatlari mavjudligi uchun bunday choralarning ko'rilmassligiga oid qarorlar chiqarib kelishgan bo'lsa, boshqa tomondan AQSH kabi terrorizm bilan yuzma-yuz kurashayotgan davlatlarda davlat xavfsizligi uchun bunday cheklovlarni tatbiq etmaslik holatlari ham yo'q emas.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Hozirgi kunga kelib, nima uchun ko'plab mamlakatlarda, o'lim jazosi bekor qilinmoqda? Buning sabablari nimada, deb o'ylaysiz?
2. O'zbekistondan qochishga ulgurgan va O'zbekistonga qaytarilsa, o'limga duchor bo'lishi mumkinligi haqida chet el sudlariga da'vo qilayotgan o'zbekistonlik jinoyatchilar O'zbekistonga qaytariladi deb o'ylaysizmi va bunga misollar keltira olasizmi?
3. O'zbekiston Respublikasi jinoyatchilarni ushlab berish va ularni topshirish bilan bog'liq qanday xalqaro konvensiya va shartnomalar ishtirokchisi hisoblanadi.
4. Xalqaro Sud amaliyotida shaxslarni ushlab berish va ekstraditsiya qilish bilan bog'liq qanday sud ishlaridan xabardorsiz va ular qanday yakun topgan?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Lillich, Richard B. (January 1991). "The Soering Case". *The American Journal of International Law*. 85 (1): 128–149.

XIV. O‘zbekiston Respublikasi xalqaro huquqning teng huquqli subyekti sifatida. O‘zbekiston va Oxus Gold ishi 2015-yil 17-dekabr
(Oxus Gold Plc v The Republic of Uzbekistan, UNCITRAL 2010 Rules 17 December, 2015).

(A.Umirdinov)

1. Nizoning yuzaga kelishi

Oxus Gold 2000-yilda Angliyada tashkil etigan mas’uliyati cheklangan xususiy korxonaga bo‘lib, Markaziy Osiyoda yer osti madanlarini izlash, qazib olish va qayta ishlash bilan shug‘ullanadi. Ushbu korxonaning Oxus Resources Corporation (bundan keyin ORC deya qisqartiriladi), Oxus Mining Limited, Marakand Minerals Limited va Khandiza Services Limited, Amantaytau Golfields AO (bundan keyin AGF deya qisqartiriladi) kabi sho‘ba korxonalari bo‘lgan.

26-rasm. Oxus Gold tovar belgisi.

Oxus Gold, O‘zbekistondagi faoliyatini 1997-yilda boshlagan. Uning konchilik sohasidagi ishlari o‘zining ikki sho‘ba korxonasi, ORC va Maraqand orqali amalga oshirilgan. Oxus Gold O‘zbekistonning ikki hududida o‘zining tadbirkorlik ishlarini olib borgan: ular AGF va Xondiza loyihalari bo‘lgan. Ushbu nizo aynan yuqoridagi ikki loyiha ustida kelib chiqqan.

Xondiza loyihasi O‘zbekistonning janubi-sharqiy qismida joylashgan Xondiza hududidagi foydali qazilmalarni kovlab olish bo‘yicha ishlab chiqilgan (Rasmga qarang). Ushbu kon, klassik volkanogenik sulfid koni bo‘lib, katta miqdorda mis, qo‘rg‘oshin, oltin, kumush va ruh konlarini o‘z ichiga oladi. Xondiza koni Sovet Ittifoqi davrida 1970-yillarida topilgan. Biroq undan keyin u o‘zlashtirilmay tashlab qo‘yilgan. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, ushbu konlarni xorijiy sarmoya orqali o‘zlashtirishni maqsad qiladi va 1996-yilda ORC bilan ushbu konlarni o‘zlashtirish bo‘yicha shartnoma imzolaydi. Ushbu shartnomaga muvofiq, O‘zbekiston tomoni investorga Sovet Ittifoqi paytidan boshlab shu kungacha to‘plangan Xondizadagi konlarga oid barcha ma’lumotlar bilan tanishib chiqish imkoniyatini yaratib beradi.

AGF loyihasi esa Amantaytau oltin konlarining AGF tomonidan o‘zlashtirish va boshqarilishiga oid loyiha bo‘lgan. Ushbu oltin konlari dunyodagi eng yirik oltin zaxiralaridan biri va O‘zbekistondagi eng yirik

oltin qazib olish makonlaridan biri bo'lib, Tyanshan tog'ining Qizilqum sahrosidagi 192 kilometrga cho'zilgan qismi hisoblanadi (Rasmga qarang). Ushbu konlar Amantaytau Sentralni, Amantaytau Severni, Uzunbuloq, Visokovolti konlarini o'z ichiga oladi. Yuqorida tilga olingan konlarni o'zlashtirish uchun 1993-yilda AGF qo'shma korxonasi tuzilib, 1994-yildagi Vazirlar Mahkamasi qarori bilan xorijiy investorga konlarni o'zlashtirish, soliq va buxgalteriya ishlari yuzasidan huquqlar va imtiyozlar taqdim etiladi.

Biroq har ikki loyiha bo'yicha ham keyinchalik nizo yuzaga keladi. Avvalambor, Xondiza loyihasi bo'yicha taraflar loyihani o'rganish shartnomasi (Primary Exploration Agreement)ni tuzishadi va ushbu shartnoma uch bosqichda Xondiza loyihasini ijobiy amalga oshirishni ko'zda tutuvchi shartnoma deya e'tirof etiladi. Birinchi bosqich, dastlabki texnik-iqtisodiy o'rganish (Preliminary Feasibility Study) bo'lib, taraflar unda konlarda, haqiqatan ham, yetarlicha ma'danlar borligini topishlari lozim bo'lgan. Ushbu birinchi bosqich, ikki tarafning ham qayd etishicha, muvaffaqiyatli amalga oshgan. Ikkinchi bosqich esa yuqoridagi texnik-iqtisodiy o'rganish ijobiy yakunlansa, 50/50 ulushga asoslangan holda taraflar qo'shma korxonaga bo'yicha shartnoma tuzib, chet eldan Xondiza loyihasini moliyalashtirishni ko'zlagan. Uchinchi bosqich esa konlarni o'zlashtirishdan iborat edi. Biroq 2 va 3-bosqichda, belgilangan ishlarni amalga oshirish davomida taraflarda turlicha qarashlar paydo bo'ladi. Garchi investor hali biror marta ishlatilmagan O'zbekiston Respublikasining Konsessiya to'grisidagi qonun (1995-yil) asosida konsessiya shartnomasi tuzishni taklif etsa-da, uning yetarli darajadagi ishlash mexanizmi yaratilmaganligi sababli uzoq muzokaralardan so'ng taraflar qo'shma korxonaga bitimi modeliga o'tishadi. Buning asosiy sababi esa da'vogarning konsessiya to'lovi bo'yicha O'zbekiston tomoniga kamroq haq to'lash bo'yicha bildirgan taklifidir. Tabiiy ravishda hukumat bunga ko'nmaydi. Aynan shu muammo yana qo'shma korxonaga bo'yicha shartnomada ham ko'tariladi. O'zbekistonning konchilik ishiga aloqador hukumat idoralarining qayta-qayta noroziliklariga qaramay angliyalik investor qo'shma korxonaga bo'yicha shartnomadagi o'z ulushini kamaytirishni istamaydi. Bu esa, oxir-oqibat Xondiza loyihasi o'zlashtirish uchun Olmaliq tog'-kon kombinatiga berilishiga sabab bo'ladi.

Amantaytau Goldfields loyihasini esa angliyalik investorlar bilan O'zbekiston tarafining anchagina muvaffaqiyatli amalga oshgan birgalikdagi ishi sifatida baholasa bo'ladi. Taraflar 2004-yil boshidan boshlab Navoiy viloyatida oltin qazib olishni boshlashadi va 2006-yilgacha katta miqdorda oltin chet elga eksport ham qilinadi. Biroq 2006-yil 1-may kuni Vazirlar Mahkamasi qarori bilan o'sha paytdagi

chet el investitsiyalari uchun soliq imtiyozlari bekor qilinadi. AGF uchun esa qo'shimcha auditorlik tekshiruvi o'tkazilib, go'yoki unda 225 million AQSH dollariga teng soliq, bojxona va chet el valyutasi ayirboshlashga doir qonunbuzarliklar aniqlanadi. Bundan tashqari, AGF bir necha bor o'zining konchilik sohasidagi litsenziyalarini yangilashga oid qiyinchiliklarga duch keladi, buning ustiga 2009-yilda yana bir bor soliq qonunchiligi o'zgaradi. Taraflar o'rtasidagi muammo yuqoridagilar bilan tugamaydi. Investor ham dividendlarni taqsimlash shartnomasiga muvofiq Moliya vazirligiga nisbatan o'zining 11 million AQSh dollariga yaqin to'lov shartnomasini bajarmaydi. Shundan so'ng investorga nisbatan sud jarayoni boshlanib, 2011-yildan boshlab AGFning chet ellik boshqaruvchilari O'zbekistonni tark etishadi, boshqa muhim lavozimda ishlaydigan mahalliy mutaxassislarning ba'zilar esa qamoqqa olinadi. 2012-yilga kelib esa korxonaga nisbatan tashqi boshqaruvchi tayinlanadi. Natijada, Oxus O'zbekiston Respublikasiga nisbatan UNCITRAL qoidalariga muvofiq 2011-yilda Parijda ish qo'zgatadi.

27-rasm. O'zbekistondan Xitoyga cho'zilgan Tyanshan oltin kamari.

O'zbekiston tomonidan Vazirlar mahkamasi, Moliya vazirligi kabi davlat organlari javobgar sifatida ishga aloqador davlat korxonalari sifatida esa Navoiy tog'-kon metallurgiya kombinati va Olmaliq tog'-kon metallurgiya kombinatlari tilga olingan. O'zbekistonni *White & Case* xalqaro advokatlik byurosining advokatlar jamoasi himoya qilgan.

2. Nizolashuvchi tomonlarning da'volari.

Xorijiy investorning da'volari. Xorijiy investorning da'vosiga ko'ra, birinchidan, uning Navoiy viloyatidagi Amantaytau Goldfields qo'shma korxonasi va Surxondaryo viloyatidagi Xondiza konlaridagi investitsiyalari O'zbekiston hukumati tomonidan noqonuniy ekspropriatsiya qilingan. Ikkinchidan, O'zbekiston tomoni Buyuk Britaniya va O'zbekiston o'rtasidagi ikki tomonlama investitsiyalarni himoyalashga doir bitimni¹ buzgan, ya'ni

¹ O'zbekiston Respublikasi Hukumati bilan Buyuk Britaniya va Shimoliy Irlandiya Birlashgan Qirolligi hukumati o'rtasida sarmoyalarni o'zaro rag'batlantirish va himoya qilish to'g'risidagi Bitim, London, 1993 yil 24-Noyabr.

investorga adolatli va xolis munosabatda bo'lmagan, investorni yetarlicha himoya bilan ta'minlamagan. Shu sababli investor O'zbekiston hukumatidan o'ziga yetkazilgan jami bo'lib 1 milliard 250 million AQSH dollarini kompensatsiya sifatida to'lashni talab etadi.

O'zbekistonning da'volari. Javobgar esa bularning barchasini rad etadi. Javobgar arbitraj hakamlaridan da'vogarning da'volarini to'la hajmda rad etishni va davogarga nisbatan javobgarning qarshi da'vosini qanoatlantirishni so'raydi. O'zbekiston tarafi, shuningdek da'vogarning da'volariga qarshi o'z himoyasi bilan bog'liq barcha xarajatlarning qoplab berilishini ham so'raydi.

3. Arbitraj qarori

2012-yil avgust oyidagi ish bo'yicha yurisdiksiya masalasiga oid birinchi qarorda arbitraj hakamlari ushbu ishda o'zlarining yurisdiksiyasi mavjud ekanligini takidlashgan va ish ko'rishni davom ettirishgan. Ammo yurisdiksiyaga doir qaror uchinchi shaxslar uchun e'lon qilinmagan. Uch yil o'tib esa UNCITRAL qoidalari bo'yicha tashkil qilingan xalqaro arbitraj Oxus Gold kompaniyasining O'zbekistonga qarshi qo'zg'atgan ishi yuzasidan 2015-yil 17-dekabr kuni o'zining uzil-kesil qarorini e'lon qildi. Oxus tomonidan qanoatlantirilishi so'ralgan da'volarning faqatgina bir qismigina qanoatlantirilgan. Hakamlar investorning deyarli barcha da'volarini rad etgan bo'lsa-da, AGFga taqdim etilgan soliq imtiyozlarining O'zbekiston tomonidan muddatidan avval tugatilishi Buyuk Britaniya va O'zbekiston o'rtasidagi investitsiya bitimiga zid kelishini ta'kidlab, javobgarning da'vogarga nisbatan 10.3 million AQSH dollari yetkazilgan zararni qoplash uchun berishi bo'yicha qaror qildi¹.

4. Arbitraj qaroridan

4.1. Xondiza loyihasi bo'yicha Oxus Gold da'vosi

Shartnomani muzokara qilish huquqi ekspropriatsiyaning obyekti hisoblanadimi?

Da'vogarning birinchi da'vosi Xondiza loyihasiga oid bo'lib, unga ko'ra investorda konsessiya shartnomasiga asoslangan holda ushbu Xondiza loyihasini amalga oshirish huquqi mavjud bo'lgan. Biroq O'zbekiston tomoni, avvalo, Oxus ulushini 50%ga tushirgan holda, investorni 50/50 shaklda davlat korxonasi bilan qo'shma korxonaga qurishga, keyinchalik esa Xondiza loyihasi bo'yicha konlarni o'zlashtirish va qazib olish huquqini investordan olib, davlat korxonasiga topshirgan. Natijada davlat xorijiy investorda mavjud bo'lgan huquqni tortib olgan.

¹ Arbitrajning ingliz tilida chiqarilgan qarorining 397 betdan iborat to'liq matni bilan quyidagi internet adresida tanishish mumkin: https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw7238_2.pdf

Hakamlar o'z tahlilini, avvalambor, Xondiza loyihasiga nisbatan Oxusda mavjud bo'lgan huquqning xususiyatlarini aniqlashdan boshladi. Hakamlar Oxusning fikriga qo'shilmagan holda Oxusning O'zbekiston tomoni bilan tuzgan shartnomalari (misol uchun, 1996-yildagi foydali konlarni topish shartnomasi va undan keyin chiqarilgan hukumat qarorlari) Oxusga mutlaq huquqlar (unconditional rights)ni taqdim etmagan. Balki o'sha shartnoma va hukumat qarorlari O'zbekiston tomoni bilan rasmiy ravishdagi yakuniy shartnoma imzolash muddatigacha bo'lgan muzokaralar o'tkazilishini nazarda tutgan.

Shuningdek, konlarni qidirib topish shartnomasining o'zgartirilishi tegishli davlat korxonasining boshqa tomon bilan qo'shma korxonaga tuzish huquqidan mahrum etmaydi. Oxusning huquqlari esa mutlaq huquqlar bo'lmagan. Qo'shimcha ravishda keltirib o'tish mumkinki, Oxus ushbu muammo hal etilishi jarayonida qo'shma korxonaga tuzish yoki konsessiya shartnomasiga kirish bo'yicha bir necha bor o'z fikrini o'zgartirgan.

Xulosa qilib aytganda, javobgar Xondiza loyihasini konsessiya shartnomasi (concession agreement) orqali rivojlantirish bo'yicha davogarga mutloq huquq (exclusive right)ni kafolatlamagan. Balki da'vogar faqat Xondiza konini O'zbekiston tomoni bilan birgalikda, o'zaro maqbul sharoitda, birinchi navbatda, O'zbekiston Respublikasi Hukumati bilan kelishgan holda 50/50 qo'shma korxonaga tashkil etish uchun rasmiy, eksklyuziv va yaxshi niyatli muzokaralar o'tkazish huquqiga ega bo'lgan xolos. Shuning uchun ham Oxusning o'sha paytdagi huquqlari ekspropriatsiyaning obyektiga hisoblanadigan huquqlar bo'lmagan (was not a property right that was susceptible of expropriation).

4.1.2. Muzokaralarning ijobiy natijalari bo'yicha "asosli umid".

Investor ushbu muzokaralar olib borilishi va ularning salbiy natijalari adolatli va xolis munosabatda bo'lish rejimi (fair and equitable treatment)ni buzganligini ta'kidladi. Buning huquqiy asosi sifatida Britaniya va O'zbekiston o'rtasida tuzilgan Ikki tomonlama investitsion shartnomaning 2-moddasi 2-qismidagi adolatli va xolis munosabatda bo'lish rejimining buzilganligini keltirdi¹. Shu paytgacha turli arbitraj qarorlarida ushbu

¹ Britaniya va O'zbekiston o'rtasida tuzilgan investitsiya bitimining 2-moddasi 2-qismida shunday deyilgan: "Har bir Ahdlashuvchi Tomondan fuqarolar yoki shirkatlarning sarmoyalari ikkinchi Ahdlashuvchi Tomon hududida adolat va teng huquqlilik munosabati va to'liq himoya va xavfsizlik ta'minlanadi. Ahdlashuvchi Tomondan hech biri hech qachon o'z hududida ikkinchi Ahdlashuvchi Tomon fuqarolari yoki shirkatlari sarmoyalari boshqarish, ta'minlash, foydalanish, daromad olish yoki unumli sarf qilishga nisbatan asossiz yohud kamsituvchi tadbirlarni qo'llamaydi. Har bir Ahdlashuvchi Tomon ikkinchi Ahdlashuvchi Tomon fuqarolari yoki shirkatlari sarmoyalari nisbatan qabul qilinishi mumkin bo'lgan har qanday majburiyatni bajaradi".

Mualliflar sharhi: garchi Britaniya va O'zbekiston o'rtasidagi investitsiya bitimida yuqoridagidek, "adolatli va xolis munosabatda bo'lish so'zi ingliz tilidagi "fair and equitable agreement"ga ekvivalent tarzida ishlatilsa ham yurtimizning keyingi yillardagi boshqa davlatlar bilan tuzgan huddi shunday bitimlarida "adolatli va teng huquqli rejim" iborasi ishlatilmoqda.

rejimning mohiyati bo'yicha bir-qancha talqinlar mavjud bo'lib, ularda, investorlarning o'zlari investitsiya kiritgan davlatdagi hukumatlar yoki tegishli organlar tomonidan chiqarilgan qarorlar yoki berilgan va'dalarga nisbatan asosli umidlari (legitimate expectation) ham yuqoridagi rejimning tarkibiy qismiga kiradi degan qarashi mavjud. Oxusning uzoq muddat davom etgan muzokaralarga nisbatan asosli umidi mavjud bo'lib, ohir-oqibat O'zbekiston tomonining ushbu muzokaralarni muvaffaqiyatsiz tugatishi – Oxusning mulkiy huquqlari yo'qotilishiga olib keldi.

O'zbekiston tomoni esa muzokaralarning muvaffaqiyatsiz tugashida Oxusning o'z aybi borligini ta'kidlaydi. Chunki investorning nomantiquiy takliflari va hukumat tomonidan iltimos qilingan muammoli masalalarni bartaraf etishdan bosh tortganligi yakuniy bitimning ikki tomon o'rtasida muvaffaqiyatli tarzda tuzilishiga asosiy to'siq bo'ldi.

Ushbu da'vo bo'yicha qaror qabul qilishda hakamlar, birinchi navbatda, adolatli va xolis munosabatda bo'lish rejimi belgilab qo'yilgan moddaning ma'nosini "uzoq vaqt davomida tahlil qilish" kerak emasligini ta'kidlashdi. Biroq, ushbu moddaning qo'llanilish doirasi qanday bo'lishidan qat'i nazar, arbitraj asosli umid qilishning adolatli va xolis munosabatda bo'lish rejimi qoidasining eng muhim normativ elementi ekanligini bildirdi.

Bu masala bo'yicha hakamlarning fikrlarini ko'rib chiqadigan bo'lsak, Oxus muzokaralar natijasida muayyan natijaga erisha olmagan. Tomonlar faqat "o'zaro maqbul" kelishuvni talab qilishgan. O'zbekiston Oxusning konsessiyaga oid shartnoma bo'yicha taklifini rad qilgan bo'lsa-da, buni asossiz qilmagan, faqat balandroq konsessiya to'lovi talab qilgan xolos. Bundan tashqari, konsessiyalar bo'yicha O'zbekistonning huquqiy tizimi yaxshi rivojlanmagan bo'lib, agar investorning taklifi amalga oshiriladigan bo'lsa, unda O'zbekiston tomonining konsessiyalar bo'yicha qo'shimcha yangi huquqiy asosni ishlab chiqishi talab etilardi. Bu masala bo'yicha esa investor mezbbon davlatning shunday huquqiy asosni o'ziga taqdim etishini kutishga oid huquqi mavjud bo'lishi mumkin emas. Boshqa tomondan, O'zbekiston hukumati, haqiqatdan ham, loyihaning iqtisodiy manfaatli bo'lishiga ko'zi yetmaganligi yoki undan tashvishga tushganligi sababli konsessiya shartnomasiga muqobil tarzda taklif etilgan qo'shma korxonalar tashkil etish fikrini rad etishi davlat uchun oqilona qaror bo'lgan.

Hukumatning muzokaralar paytida tutgan o'rni haqida esa hakamlar bu borada ham adolatli va xolis munosabatda bo'lish rejimining buzilish holati mavjud emasligini aytdi. Arbitraj hay'ati ba'zi hukumat organlari Oxusning takliflarini qo'llab-quvvatlaganini, boshqa organlarning esa

loyihalar bo'yicha faqatgina fikr-mulohazalar bildirganligini va muzokaralar davom ettirilganda investorning konchilikka oid huquqlarini kengaytirishga rozi bo'lganini qayd etdi. Taklif etilgan izoh va fikr-mulohazalarda ba'zi bir "samarasizlik" va "noqulayliklar" mavjud bo'lishi mumkin bo'lsa-da, hakamlar bu hech qanday adolatli va xolis munosabatda bo'lish rejimining buzilishiga olib kelmasligini keltirib o'tdi. Oxus da'vo qilganidek, Xondiza loyihasining Oxus bilan emas, balki davlat korxonasi bilan o'zlashtirilishi "keskin (abrupt)" qabul qilingan qaror bo'lmagan. Aksincha, Oxusning ushbu qaror qabul qilinmasligi uchun ikki oy davomida qattiq turib kurashganligi shuni ko'rsatadiki, investorda yetarlicha vaqt bo'lgan. Shu sababli ham muzokaralarning ijobiy tarzda tugamaganligi bo'yicha adolatli va xolis munosabatda bo'lish rejimi bo'yicha O'zbekiston tomoni xalqaro investitsiyaga oid bitimga zid harakat qilgan deb aytib bo'lmaydi.

4.1.3. Shartnoma buzganlik uchun kompensatsiyaning to'lanishi

Xondiza bilan bog'liq so'nggi masala muzokaralar muvaffaqiyatsiz yakunlangach, investorning geologik izlashlar olib borish bo'yicha shartnomasi shartlariga binoan sarflangan xarajatlarini qoplashga qaratilgan. Bu o'rinda ushbu ishning huquqiy asosi Britaniya va O'zbekiston o'rtasidagi ikki tomonlama investitsion shartnoma ekanligini ta'kidlab o'tish lozim. Shunday ekan agar investor va davlat o'rtasida tuzilgan shartnomaning buzilishi ikki davlat o'rtasida tuzilgan shartnomaning ham buzilishiga sabab bo'lsagina, hakamlar investor ko'rgan zararlarni qoplash bo'yicha qaror chiqarishlari mumkin edi. Biroq ushbu ishda ikki davlat o'rtasida tuzilgan bitimning buzilishi bo'lmaganligi, boshqacha so'z bilan aytganda, geologik izlashlarni olib borish bo'yicha shartnomaning buzilishi investitsiya bo'yicha ikki davlat o'rtasidagi shartnomaning buzilishi darajasida bo'lmaganligi uchun mezbon davlat investorga hech qanday kompensatsiya to'lamaydi degan qarorga kelindi.

Oxus Goldning Amantaytau Goldfields (AGF) bo'yicha da'vosi

Xondiza loyihasi bo'yicha da'volar bilan bir qatorda Oxus O'zbekistonning AGF loyihasiga munosabati bo'yicha ham ko'plab da'volarni o'rtaga tashladi. Ularga ko'ra Oxusning oltinlarni chet elga sotilishi yuzasidan davlatga qo'shimcha miqdorda mablag' to'lashi talab qilingan, xususan, Oxusga nisbatan mahalliy sudlarda o'tkazilgan sud jarayonlari natijasida 10,8 million AQSH dollari miqdorida maxsus dividendlarni to'lashiga to'g'ri kelgan. Shuningdek, AGF bo'yicha da'volar litsenziyani bekor qilish, soliq rejimini o'zgartirish, kumushni mahalliy darajada tozalash talablari, investor faoliyatiga aralashish tarzidagi tekshiruvlar va AGF xodimlarining ustidan jinoiy tekshiruvlarning boshlanishi hamda korxonani tugatish ishlari bilan bog'liq bo'lgan.

4.2.1. Soliq tizimi o'zgarishi va adolatli va xolis munosabatda bo'lish rejimining buzilishi

O'zbekistonning Oxusga tatbiq etiladigan soliq rejimining o'zgartirilishi ham arbitraj tomonidan alohida ko'rib chiqilishi lozim edi. 2006-yilda davlat AGFga berilgan daromad solig'i bo'yicha imtiyozni bekor qilgan, 2009-yilda esa qo'shimcha qiymat solig'i (bundan keyin QQS)ga oid imtiyoz bekor qilingan. Albatta, davlatlar o'z qonunlarini o'zgartirish bo'yicha vakolatlarini mutlaq ekanligini va bu ularning suvereniteti bilan bog'liq ekanligini e'tirof etish lozim bo'lsada, xususan, bir nechta hukumat qaror va farmonlarida Oxusga soliq tizimining ma'lum bir muddat davomida qo'llanilmasligiga oid imtiyoz taqdim etilganligi (stabilization clause) ayon bo'ldi. Oxus sarmoya kiritishda turli xil soliq imtiyozlariga tayanib ish ko'rgan va shu nuqtayi nazardan soliq tizimidagi barqarorlik shartlari O'zbekiston tomonidan hurmat qilinishi lozim edi.

O'zbekiston ushbu imtiyozlarni Oxusning qonunlarni bajarishi va samarali faoliyat ko'rsatishi sharti sifatida taqdim etganligini ro'kach qilib, Oxusning qonuniy majburiyatlarini bajarmaganligi soliq imtiyozlarining unga nisbatan tatbiq etilmasligi uchun asos bo'lishini aytdi. Bundan tashqari, davlat paxta sanoatini himoya qilish maqsadida ushbu sohaga QQS imtiyozlarini berish uchun tog'-kon sanoati uchun QQSni o'zgartirishni talab qilishiga to'g'ri kelganini bildirdi. Biroq arbitraj hakamlari O'zbekiston tomonidan Oxusning noto'g'ri xatti-harakati sababidan unga berilgan imtiyozlarni bekor qilganlik to'g'risida keltirilgan dalillarni asosli deb topmadi, shu sababli, bu dalillar shubha ostida qolib ketdi. Bundan tashqari, hakamlar, bir sohadagi imtiyozlarni olib tashlash orqali ularni boshqasiga o'tkazish o'rtasida hech qanday bog'liqlik yo'q deb hisobladi. Yuqoridagi sabablarga ko'ra, arbitraj, 2006 va 2009-yildagi soliq imtiyozlarining to'xtatilishi davlat tomonidan investorga taqdim etilgan soliq tizimining barqarorligiga oid investorning asosli umidlari (legitimate expectations)ni puchga chiqargan va bu bilan adolatli va xolis munosabatda bo'lish rejimini buzganligini ko'rsatdi.

4.3. Javobgar (O'zbekiston)ning qarshi da'volari bo'yicha arbitraj yurisdiksiyasi

O'zbekiston arbitrajga ko'rib chiqilayotgan ish bo'yicha qarshi da'vo arizasi kiritib, AGF loyihasida qonunbuzarlik va firibgarlik yo'li bilan Oxusning asossiz boyiganligi sababli 117 million AQSH dollariga yaqin miqdorda kompensatsiya to'lashni talab qilish bilan birga, maxsus dividendlar bo'yicha qarzlarni qaytarishni ham so'radi.

Biroq Arbitraj uning yurisdiksiyasi faqat mezbon davlatning majburiyatiga taalluqli nizolarni qamrab olganligi hamda O'zbekiston va Buyuk Britaniya o'rtasidagi investitsiyalarni himoya qilish va rag'batlantirish shartnomasining 8-modda 1-qismiga ko'ra O'zbekistonning qarshi da'vosi bo'yicha o'z yurisdiksiyasini rad etdi. Bu bilan Arbitraj Oxus Goldning O'zbekistonga nisbatan qarshi qo'zg'atgan arbitraj nizosini boshqa shunday nizolardan farqli ekanligini qayd etdi. Buning sababi sifatida boshqa investor va davlatlar o'rtasida yuz bergan xalqaro investitsiya nizolarida o'sha nizolarga nisbatan qo'llanilgan ikki tomonlama investitsion shartnomalarning yurisdiksiyaga oid bandlari anchagina keng yurisdiksiya qoidalarini o'zida mujassam etib, Britaniya – O'zbekiston bitimi esa nisbatan tor yurisdiksiya qoidasini belgilaganligini keltirib o'tdi. Ma'lumot o'rnida shuni aytish joizki, yuqoridagi bitimning 8-modda 1-qismida tomonlar quyidagi qoidani o'rnatishgan edi:

“Bir Ahdlashuvchi tomon fuqarosi yoki shirkati va boshqa Ahdlashuvchi tomon o'rtasida oxirgisining ushbu bitimdagi avvalgi sarmoyalarga nisbatan o'zaro kelishuv orqali hal etilmagan nizolariga tegishli majburiyatlari fuqaroning yoki shirkatning xohishiga binoan, da'vo ochish haqidagi yozma bildirishidan uch oy o'tganidan keyin xalqaro hakamlar sudiga oshiriladi”.

Shunga qaramay, arbitraj hakamlari Saluka va Chexiya Respublikasi, Paushok va Mo'g'uliston ishlariga havola qilgan holda investorning da'vosiga qarshi “yaqin aloqaga ega” bo'lgan da'volarni ko'rib chiqish mumkinligini ta'kidlaydi. Bunday da'volarda faqatgina “javobgarning ichki qonunlari” bilan bog'liq masalalar emas, balki investorning xalqaro majburiyatlarini buzganligini isbot qilish kerakligini keltirib o'tadi.

Ko'rib chiqayotgan ushbu ishimizda esa qarshi da'vo asosi bo'lgan va O'zbekiston ichki qonunchiligi bilan qamrab olingan investorlarning noto'g'ri xatti-harakatlari to'g'risidagi umumiy talablari asosiy da'voga “yaqin aloqa”da emas deb hisoblanildi. Dividendlar kelishuvining buzilishi, haqiqatan ham, investor qo'zg'atgan da'voga nisbatan yaqin aloqani ko'rsatganligiga qaramay, hakamlar bu masalani hal qila olmadi. Buning sababi sifatida, oltin qazib olish to'g'risidagi shartnomaning dividendlarni bo'lib olish bo'yicha masalalari va ulardan kelib chiqadigan nizolar yuzasidan O'zbekiston sudlariga yurisdiksiya taqdim etilgan bo'lib, ish o'sha yerda ko'rib chiqilishi lozim degan xulosaga kelindi.

4.4. Xarajatlar, kompensatsiya va uning foizi

Kompensatsiya to'lovi bo'yicha arbitraj yillik LIBOR+2% qoidasi bo'yicha foizlarning 2004-yildan 2010-yilgacha hisoblanishiga qaror qildi. Xarajatlarni qoplashda esa “xarajatlar voqelikni ta'qib etadi” (costs follow

the event) degan qoidaga tayangan holda mazkur qoidani tatbiq etishga qaror qildi. Ushbu qoida bo'yicha kim zarar yetkazgan bo'lsa, o'sha taraf xarajatlarni o'z yelkasiga olishi zarur bo'lardi. Biroq ushbu ishda hech qaysi bir taraf to'laligicha g'alaba qozonmaganligini e'tiborga olib, arbitraj hakamlari har bir tarafni o'z yuridik xarajatlarini¹ o'zlari qoplashlari lozimligini ta'kidladi. Arbitraj uchun sarflangan xarajatlarni¹ esa taraflarga teng ravishda taqsimladi.

5. Arbitraj sudi qaroriga sharh

Yuqoridagi muhim huquqiy masalalar yuzasidan quyida bir qancha sharhlarni keltirib o'tamiz.

5.1. Davlatlarning qarshi da'vo qo'zg'atishi

Oxus Gold va O'zbekiston ishi bo'yicha arbitraj qarori mezbon davlatlar va investorlar uchun turli xil ta'sir ko'rsatadi. Bunday holat arbitraj hakamlarining investitsiya bitimlari moddalarini, ayniqsa, ular faqatgina mezbon davlat tomonidan sodir etilgan qonunbuzarliklarni nazarda tutgan bo'lsa, tor shaklda sharhlanayotganligini yaqqol namoyon qiladi. Bunday sharhlash, albatta, investor nuqtayi nazaridan anchagina foydali.

Mezbon davlatlar nuqtayi nazaridan esa agar arbitraj a'zolari bo'lgan hakamlar yaqin aloqaga ega da'volar bo'yicha tahlil qilishni yanada rivojlantirib, qaysi holatlarda bunday da'volarning rad etilishini aniqlaganda edi, bu holat investorning noqonuniy xatti-harakatlaridan aziyat chekkan mezbon davlatlar uchun ham amaliy yechimlarni taqdim etardi. Aks holda e'tiboringizdagi nizo bo'yicha chiqarilgan qaror kabi investorning tovon puli miqdorini kamaytirish uchun mezbon davlat tomonidan amalga oshirilgan yana bir muvaffaqiyatsiz urinishdan o'zgasi bo'lmay qoladi.

Oxus Gold va O'zbekiston ishi yurtimizning bundan keyin xorijiy davlatlar bilan tuzadigan yoki allaqachon tuzilib, endi yangilash davri yaqinlashayotgan investitsiyalarni himoyalash va rag'batlantirishga oid

¹ Qo'shimcha ma'lumotlar: nizolashuvchi taraflar tomonidan yollangan yuridik firma advokatlariga to'langan summa nazarda tutilmoqda. *Oxus Gold* ishida da'vogari jami bo'lib 9 million 550 ming AQSH dollari miqdorida yuridik xizmatlar uchun xarajat qilganligini da'vo qildi. O'zbekiston hukumati esa 15 million 670 ming AQSH dollari va 29 ming yevro miqdorida yuridik xizmatlar uchun sarflanganligini ta'kidlagan. (Raqamlar yaxlitlangan).

¹ Sharh: ushbu nizoni ko'rib bergan arbitraj hay'ati, uning kotibiyati va arbitraj eshituvi o'tkazilgan joy xarajatlari nazarda tutilmoda. Hakamlarga ko'ra, jami bo'lib 2 million 300 ming AQSH dollari harajat bo'lgan. Bundan kelib chiqadiki, har bir taraf 1 million 150 ming AQSH dollaridan to'lashgan (Raqamlar yaxlitlangan).

shartnomalari moddalarini yana bir bor jiddiy ravishda, yurtimiz manfaatlarini nuqtayi nazaridan qayta ko'rib chiqishga undaydi. Chunki Oxus Gold ishi kabi ba'zan xorijiy investorlarning mezbon davlat oldidagi majburiyatlarini bajarmasliklari yoki bo'lmasa, mezbon davlat fuqarolariga katta va keng ko'lamdagi zarar yetkazilishining asosiy sababchilariga aylanishlari ehtimoli bor. Bunday ishlar asosan investorlarning tabiatga zarar keltiradigan sohalardagi faoliyatlarida yaqqol ko'rinadi. Agar investor tomonidan mezbon hukumatga yoki o'sha davlat xalqiga katta zarar yetsa, zararni qoplashning bir yo'li mezbon davlat hududida joylashgan xorijiy investor mol-mulklarini davlat ixtiyoriga o'tkazish hisoblanadi. Biroq zarar keng ko'lamli bo'lsa, unda xorijiy investorning mezbon davlat ichidagi mulklari zararni to'liq qoplashga kifoya qilmasligi aniq. Shunday vaziyatlarda, xalqaro hakamlik sudlarida qarshi da'vo qo'zg'ata olish katta ahamiyatga ega. *Oxus Gold va O'zbekiston* ishidagi unchalik ham ijobiy bo'lmagan tajribaga asoslangan holda yurtimizning mavjud va bundan keyin yangi tuzilishi kutilayotgan investitsiya shartnomalari vatanimiz manfaatlaridan kelib chiqqan holda tuzilishi va qayta ko'rib chiqilishi shartdir.

5.2. Investitsiya qilishdan oldingi xarajatlar (pre-investment costs) va investor himoyasi masalasi

Xondiza loyihasi bo'yicha muzokaralar davomida investor anchagina katta harajat qilganligi aniq, ammo investorning say-harakatlari oxir-oqibat rasmiy ravishdagi shartnoma (xoh konsessiya, xoh qo'shma korxonalar tuzish bo'yicha bo'lsin) tuzilishi bilan yakun topmadi. Navbatdagi savol esa shartnoma tuzish muddatigacha bo'lgan vaqt mobaynida investor sarflaydigan xarajatlar – investitsiya deb tan olinishi lozimmi, degan masala yuzaga chiqadi. Agar javob ijobiy bo'lsa unda mezbon davlat investorning qilgan xarajatlarini qoplab berishi lozim bo'ladi. Agar javob salbiy bo'lsa, unda ko'pgina loyihalarda investorlarning kattagina xarajat qilishlari (joyni, bozorni o'rganish, qo'shimcha mutaxassislar chaqirish kabi) qiyinlashib ketadi.

Bu savol ko'pgina munozaralarga sabab bo'lgan va bo'lmoqda ham. Aniq bir yechimning yo'qligi ortida esa ushbu nizolar kelib chiqqan paytda huquqiy asos sifatida qo'llaniladigan Ikki tomonlama investitsiya shartnomalarining mutlaq ko'pchiligida "investitsiyalardan oldingi xarajatlar" (pre-investment costs) yuzasidan aniq bir qoidaning o'rnatilmaganligidadir. Shu sababli xalqaro arbitraj amaliyotini qisqacha ko'zdan kechirishda foyda bor deb o'ylaymiz. Ilk shunday ishlardan biri *Mihaly International va Shri Lanka* (2002) ishidir. AQSH va Shri Lanka

o'rtasidagi investitsiya bitimiga asoslanib qo'zgatilgan ushbu investitsiya nizosida da'vogar bo'lmish investor Shri Lanka tomoniga taklif etgan energiya ishlab chiqarish loyihasining ishlab chiqilishi uchun ketgan xarajatlarni qoplab berishni talab qilgan. Biroq arbitraj hakamlari uning talabini rad etishgan. Chunki, Shri Lanka hukumati shartnoma ijrosi boshlanmaguniga qadar rasmiy ravishda investor bilan shartnomaga kirmaganligini dalil sifatida keltirgan va u asosli dalil sifatida qabul qilingan. *PSEG va Turkiya (2004)* ishida Turkiya hukumati energiya ishlab chiqarish loyihasini amalga oshirish bo'yicha konsessiya shartnomasini uning ijrosi boshlanmasidan avval bekor qilganligi nizoga sabab bolgan. Garchi bu ishda Turkiya hukumati konsessiya shartnomasida hali muzokara etib tugallanmagan moddalar borligini da'vo qilsa-da, hakamlar muzokara qilib tugallangan shartnoma bndlari bo'yicha sarflangan xarajatlar uchun davlatning javobgar ekanligi bo'yicha qaror chiqarishgan. Natijada Turkiya 9 million AQSH dollari miqdorida kompensatsiya to'lashga majbur bo'lgan.

Oxus Gold ishida ham garchi investor tomonidan ba'zi xarajatlar qilingan bo'lsa-da, O'zbekiston tomoni bilan investorning rasmiy va tugal ko'rinishidagi shartnomaviy munosabatga kirishganligini aytish qiyin. Biroq Xondiza loyihasi bo'yicha muzokaralarning uzoq davom etishi, hukumatning ushbu shirkatga nisbatan tabiiy ma'danlarni izlash bo'yicha vakolat beruvchi qaror chiqarishi, shartnoma shakllari bo'yicha aniq takliflarning bildirilishi va Oxusdan boshqa ushbu loyihani o'zlashtirishga da'vogarlarning yo'qligi ham investorning ma'lum darajada asosli shaklda hukumat bilan shartnomaviy munosabatlarga kirishish umidini uyg'otganligini ham rad etmaslik lozim. Ushbu huquqiy muammo yuzasidan aytish mumkinki, 2018-yil 1-avgust kuni prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning yurtimizda "Investitsiya muhitini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni 1-bandidagi quyidagi band ichki va chet ellik xorijiy investorlarning huquqlarini yanada himoyalash va barqaror huquqiy muhitni ta'minalsh uchun juda muhim deb hisoblaymiz. Chunki, quyidagi bandlarda ma'muriy huquq sohasining butun dunyo bo'ylab tan olingan muhim qoidasi qayd etilgan: u ham bo'lsa, insofli inson (yoki shirkat)ning davlat idoralari xatti-harakatiga ishonib qilgan ishi, investitsiyasi yoki boshqa harakati davlat tomonidan himoyalanaadi va ko'rgan zararlari qoplanadi. Demak, yangi o'rnatilgan qoida quyidagicha:

– insofli faoliyat yuritgan investor va tadbirkorlik subyektiga davlat organi (mansabdor shaxs) tomonidan ularga nisbatan qabul qilingan ma'muriy hujjatning qonuniy kuchiga ishonishi sababli kelib chiqqan

mulkiy zararining o'rni qoplanadi, agarda ushbu hujjatning qonuniy kuchiga ishonib mol-mulkdan foydalangan, bitim tuzgan yoki taqdim etilgan afzallik va ustunliklardan boshqacha tarzda foydalangan hamda mazkur hujjat keyinchalik haqiqiy emas deb topilgan yoki bekor qilingan bo'lsa;

– davlat organi (mansabdor shaxs)ning ma'muriy hujjatini bekor qilish yoki o'zgartirish masalasi, agar u insofli investor va tadbirkorlik subyektlarining qonuniy manfaatlariga daxldor bo'lsa, sud tartibida ko'rib chiqiladi, uning saqlab qolinishi jamoat manfaatlariga tahdid solayotgan hollar bundan mustasno.

5.3. Soliq tizimining muzlatilishi va mahalliy qonun tizimining barqarorligi

Oxus Gold va O'zbekiston ishi bo'yicha eng so'nggi sharhlanishi lozim bo'lgan masala – bu davlat tomonidan tartibga solinadigan ma'lum bir soha yuzasidan investorga ma'lum bir muddatga berilgan huquqiy barqarorlik va'dasi yoki shartnomaning insofli ijrosi tushuniladi. Ingliz tilida *stabilization clause* yoki *stabilization agreement* deb yuritiladigan va investorlarni mezbon davlatga investitsiya qilishga chorlaydigan ushbu usul dunyoning juda ko'plab davlatlari tomonidan hozirgi kunda ham keng qo'llaniladi. O'zbekiston Respublikasining hukumat qarorlari va Prezident farmonlarida, shuningdek 1998-yil aprel oyida qabul qilingan investorlar huquqlari himoyasiga oid qonunda ham shunga o'xshash qoidalar mavjud. Asosan 5 yil, 10 yil yoki 25 yil kabi uzoq muddat davomida soliq to'lovlarining o'zgarishidan qolishini kafolatlovchi bunday huquqiy va'dalar ba'zi bir mamlakatlarda bojxona, mehnat va hatto tabiatni muhofaza qilish qoidalariga nisbatan ham tatbiq etiladi. Asosiy maqsad bitta – chet ellik investorning ko'ngil xotirjamligini va u o'z foydasini oldindan hisoblagan holda mezbon mamlakatga investitsiya kiritishini ta'minlashdir.

Investitsiya nizolarida arbitraj sudlari ko'plab ishlarda yuqorida keltirib o'tilgan qoidaning huquqiy kuchiga yetarli baho bergan holda va'dasini buzgan mezbon davlatlarga nisbatan katta kompensatsiyalar solishgan. Misol uchun, *Paushok va Mo'g'uliston*, *El Paso va Argentina*, *Perenco va Ekvador* kabi investitsiya nizolarida investitsiyaga tatbiq etiladigan huquq tizimining barqarorligiga oid mezbon davlati va'dasi albatta, o'sha davlat idoralari tomonidan bajarilishi lozimligi qayd etilgan.

E'tiboringizdagi *Oxus Gold va O'zbekiston* ishi ham investorga hukumat qarorlari orqali soliq imtiyozlari taqdim etilgan va aynan ushbu soliq imtiyozlarining bir tomonlama o'zgartirilishi yurtimizga 11 million

AQSH dollariga tushgan. Bu ish shuni ko'rsatadiki, nafaqat keng miqyosda soliq imtiyozlari berilishi, balki ular bo'yicha barqaror va izchil siyosatning yuritilishi, huquq tizimining keskin o'zgarishlardan xoliligi ham o'sha mamlakatning investitsiya jihatidan jozibadorligini belgilaydi. Eng qizig'i, Oxus ishidagi investorning vatani bo'lgan Angliya o'zining konstitutsiyaviy tizimini bahona qilgan holda investorlarga bunday va'dalarni bermaydi. Shunga qaramasdan ushbu davlatga chet ellik investitsiyalarning milliardlab dollarlik oqimi hech to'xtamaydi. Xulosa qilib aytganda, *Oxus Gold* va *O'zbekiston* investitsiya nizosi yurtimiz mustaqillikka erishgandan buyon yuz bergan eng katta chet el investitsiyasi ishtirokidagi nizolardan biri bo'lib, uning chuqur o'rganilishi nafaqat xalqaro huquq, balki ma'muriy huquq, konchilik huquqi va shartnomalar huquqi kabi soha mutaxassislari uchun ham katta foydalari borligiga ishonamiz. Umid qilamizki, ushbu sharh yozilayotgan 2018-yil oktabr oyidagi vaqt bilan yurtimizga qarshi davom etayotgan *Kim* va *O'zbekiston* (sement ishlab chiqarish), *Güneş Tekstil* va *O'zbekiston* (savdo va xizmat ko'rsatish), *Federal Elektrik Yatirim* va *O'zbekiston* (gaz yetkazib berish), *Bursel Tekstil* va *O'zbekiston* (paxtani qayta ishlash) kabi xorijiy investorlar ishtirokidagi xalqaro arbitraj ishlarida ham Oxus Gold ishi jarayonida orttirgan tajribamiz qo'l keladi degan umiddamiz.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. O'zbekiston va Oxus Gold ishi bo'yicha arbitraj tomonidan chiqarilgan qaror borasidagi fikrlaringizni bildiring va u borasida guruhdagi boshqa talabalar bilan munozara qiling.

2. Investorning asosli umidini hisobga olib ichki soliq qonunchiligiga o'zgartirish kirita olmaslik davlat suverenitetining buzilishiga olib kelishi mumkinmi?

3. Investitsiya kiritishdan oldingi xarajatlarning qoplanishi bo'yicha qanday fikrdasiz? Fikrlaringizni o'zingizni davlat yoki investor o'rniga qo'yib bayon qiling.

STATUTE OF THE INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE

TABLE OF CONTENTS

CHAPTER I: ORGANIZATION OF THE COURT (Articles 2 – 33)

CHAPTER II: COMPETENCE OF THE COURT (Articles 34 – 38)

CHAPTER III: PROCEDURE (Articles 39 – 64)

CHAPTER IV: ADVISORY OPINIONS (Articles 65 – 68)

CHAPTER V: AMENDMENT (Articles 69 & 70)

Article 1

The International Court of Justice established by the Charter of the United Nations as the principal judicial organ of the United Nations shall be constituted and shall function in accordance with the provisions of the present Statute.

CHAPTER I. ORGANIZATION OF THE COURT

Article 2

The Court shall be composed of a body of independent judges, elected regardless of their nationality from among persons of high moral character, who possess the qualifications required in their respective countries for appointment to the highest judicial offices, or are jurisconsults of recognized competence in international law.

Article 3

1. The Court shall consist of fifteen members, no two of whom may be nationals of the same state.

2. A person who for the purposes of membership in the Court could be regarded as a national of more than one state shall be deemed to be a national of the one in which he ordinarily exercises civil and political rights.

Article 4

1. The members of the Court shall be elected by the General Assembly and by the Security Council from a list of persons nominated by the national groups in the Permanent Court of Arbitration, in accordance with the following provisions.

2. In the case of Members of the United Nations not represented in the Permanent Court of Arbitration, candidates shall be nominated by national groups appointed for this purpose by their governments under the same

conditions as those prescribed for members of the Permanent Court of Arbitration by Article 44 of the Convention of The Hague of 1907 for the pacific settlement of international disputes.

3. The conditions under which a state which is a party to the present Statute but is not a Member of the United Nations may participate in electing the members of the Court shall, in the absence of a special agreement, be laid down by the General Assembly upon recommendation of the Security Council.

Article 5

1. At least three months before the date of the election, the Secretary-General of the United Nations shall address a written request to the members of the Permanent Court of Arbitration belonging to the states which are parties to the present Statute, and to the members of the national groups appointed under Article 4, paragraph 2, inviting them to undertake, within a given time, by national groups, the nomination of persons in a position to accept the duties of a member of the Court.

2. No group may nominate more than four persons, not more than two of whom shall be of their own nationality. In no case may the number of candidates nominated by a group be more than double the number of seats to be filled.

Article 6

Before making these nominations, each national group is recommended to consult its highest court of justice, its legal faculties and schools of law, and its national academies and national sections of international academies devoted to the study of law.

Article 7

1. The Secretary-General shall prepare a list in alphabetical order of all the persons thus nominated. Save as provided in Article 12, paragraph 2, these shall be the only persons eligible.

2. The Secretary-General shall submit this list to the General Assembly and to the Security Council.

Article 8

The General Assembly and the Security Council shall proceed independently of one another to elect the members of the Court.

Article 9

At every election, the electors shall bear in mind not only that the persons to be elected should individually possess the qualifications required, but also that in the body as a whole the representation of the main forms of civilization and of the principal legal systems of the world should be assured.

Article 10

1. Those candidates who obtain an absolute majority of votes in the General Assembly and in the Security Council shall be considered as elected.

2. Any vote of the Security Council, whether for the election of judges or for the appointment of members of the conference envisaged in Article 12, shall be taken without any distinction between permanent and non-permanent members of the Security Council.

3. In the event of more than one national of the same state obtaining an absolute majority of the votes both of the General Assembly and of the Security Council, the eldest of these only shall be considered as elected.

Article 11

If, after the first meeting held for the purpose of the election, one or more seats remain to be filled, a second and, if necessary, a third meeting shall take place.

Article 12

1. If, after the third meeting, one or more seats still remain unfilled, a joint conference consisting of six members, three appointed by the General Assembly and three by the Security Council, may be formed at any time at the request of either the General Assembly or the Security Council, for the purpose of choosing by the vote of an absolute majority one name for each seat still vacant, to submit to the General Assembly and the Security Council for their respective acceptance.

2. If the joint conference is unanimously agreed upon any person who fulfills the required conditions, he may be included in its list, even though he was not included in the list of nominations referred to in Article 7.

3. If the joint conference is satisfied that it will not be successful in procuring an election, those members of the Court who have already been elected shall, within a period to be fixed by the Security Council, proceed to fill the vacant seats by selection from among those candidates who have obtained votes either in the General Assembly or in the Security Council.

4. In the event of a y of votes among the judges, the eldest judge shall have a casting vote.n equalit

Article 13

1. The members of the Court shall be elected for nine years and may be re-elected; provided, however, that of the judges elected at the first election, the terms of five judges shall expire at the end of three years and the terms of five more judges shall expire at the end of six years.

2. The judges whose terms are to expire at the end of the above-mentioned initial periods of three and six years shall be chosen by lot to be drawn by the Secretary-General immediately after the first election has been completed.

3. The members of the Court shall continue to discharge their duties until their places have been filled. Though replaced, they shall finish any cases which they may have begun.

4. In the case of the resignation of a member of the Court, the resignation shall be addressed to the President of the Court for transmission to the Secretary-General. This last notification makes the place vacant.

Article 14

Vacancies shall be filled by the same method as that laid down for the first election, subject to the following provision: the Secretary-General shall, within one month of the occurrence of the vacancy, proceed to issue the invitations provided for in Article 5, and the date of the election shall be fixed by the Security Council.

Article 15

A member of the Court elected to replace a member whose term of office has not expired shall hold office for the remainder of his predecessor's term.

Article 16

1. No member of the Court may exercise any political or administrative function, or engage in any other occupation of a professional nature.

2. Any doubt on this point shall be settled by the decision of the Court.

Article 17

1. No member of the Court may act as agent, counsel, or advocate in any case.

2. No member may participate in the decision of any case in which he has previously taken part as agent, counsel, or advocate for one of the parties, or as a member of a national or international court, or of a commission of enquiry, or in any other capacity.

3. Any doubt on this point shall be settled by the decision of the Court.

Article 18

1. No member of the Court can be dismissed unless, in the unanimous opinion of the other members, he has ceased to fulfill the required conditions.

2. Formal notification thereof shall be made to the Secretary-General by the Registrar.

3. This notification makes the place vacant.

Article 19

The members of the Court, when engaged on the business of the Court, shall enjoy diplomatic privileges and immunities.

Article 20

Every member of the Court shall, before taking up his duties, make a solemn declaration in open court that he will exercise his powers impartially and conscientiously.

Article 21

1. The Court shall elect its President and Vice-President for three years; they may be re-elected.

2. The Court shall appoint its Registrar and may provide for the appointment of such other officers as may be necessary.

Article 22

1. The seat of the Court shall be established at The Hague. This, however, shall not prevent the Court from sitting and exercising its functions elsewhere whenever the Court considers it desirable.

2. The President and the Registrar shall reside at the seat of the Court.

Article 23

1. The Court shall remain permanently in session, except during the judicial vacations, the dates and duration of which shall be fixed by the Court.

2. Members of the Court are entitled to periodic leave, the dates and duration of which shall be fixed by the Court, having in mind the distance between The Hague and the home of each judge.

3. Members of the Court shall be bound, unless they are on leave or prevented from attending by illness or other serious reasons duly explained to the President, to hold themselves permanently at the disposal of the Court.

Article 24

1. If, for some special reason, a member of the Court considers that he should not take part in the decision of a particular case, he shall so inform the President.

2. If the President considers that for some special reason one of the members of the Court should not sit in a particular case, he shall give him notice accordingly.

3. If in any such case the member of the Court and the President disagree, the matter shall be settled by the decision of the Court.

Article 25

1. The full Court shall sit except when it is expressly provided otherwise in the present Statute.

2. Subject to the condition that the number of judges available to constitute the Court is not thereby reduced below eleven, the Rules of the Court may provide for allowing one or more judges, according to circumstances and in rotation, to be dispensed from sitting.

3. A quorum of nine judges shall suffice to constitute the Court.

Article 26

1. The Court may from time to time form one or more chambers, composed of three or more judges as the Court may determine, for dealing with particular categories of cases; for example, labour cases and cases relating to transit and communications.

2. The Court may at any time form a chamber for dealing with a particular case. The number of judges to constitute such a chamber shall be determined by the Court with the approval of the parties.

3. Cases shall be heard and determined by the chambers provided for in this article if the parties so request.

Article 27

A judgment given by any of the chambers provided for in Articles 26 and 29 shall be considered as rendered by the Court.

Article 28

The chambers provided for in Articles 26 and 29 may, with the consent of the parties, sit and exercise their functions elsewhere than at The Hague.

Article 29

With a view to the speedy dispatch of business, the Court shall form annually a chamber composed of five judges which, at the request of the parties, may hear and determine cases by summary procedure. In addition, two judges shall be selected for the purpose of replacing judges who find it impossible to sit.

Article 30

1. The Court shall frame rules for carrying out its functions. In particular, it shall lay down rules of procedure.

2. The Rules of the Court may provide for assessors to sit with the Court or with any of its chambers, without the right to vote.

Article 31

1. Judges of the nationality of each of the parties shall retain their right to sit in the case before the Court.

2. If the Court includes upon the Bench a judge of the nationality of one of the parties, any other party may choose a person to sit as judge. Such person shall be chosen preferably from among those persons who have been nominated as candidates as provided in Articles 4 and 5.

3. If the Court includes upon the Bench no judge of the nationality of the parties, each of these parties may proceed to choose a judge as provided in paragraph 2 of this Article.

4. The provisions of this Article shall apply to the case of Articles 26 and 29. In such cases, the President shall request one or, if necessary, two of the members of the Court forming the chamber to give place to the members of the Court of the nationality of the parties concerned, and, failing such, or if they are unable to be present, to the judges specially chosen by the parties.

5. Should there be several parties in the same interest, they shall, for the purpose of the preceding provisions, be reckoned as one party only. Any doubt upon this point shall be settled by the decision of the Court.

6. Judges chosen as laid down in paragraphs 2, 3, and 4 of this Article shall fulfill the conditions required by Articles 2, 17 (paragraph 2), 20, and 24 of the present Statute. They shall take part in the decision on terms of complete equality with their colleagues.

Article 32

1. Each member of the Court shall receive an annual salary.

2. The President shall receive a special annual allowance.

3. The Vice-President shall receive a special allowance for every day on which he acts as President.

4. The judges chosen under Article 31, other than members of the Court, shall receive compensation for each day on which they exercise their functions.

5. These salaries, allowances, and compensation shall be fixed by the General Assembly. They may not be decreased during the term of office.

6. The salary of the Registrar shall be fixed by the General Assembly on the proposal of the Court.

7. Regulations made by the General Assembly shall fix the conditions under which retirement pensions may be given to members of the Court and to the Registrar, and the conditions under which members of the Court and the Registrar shall have their travelling expenses refunded.

8. The above salaries, allowances, and compensation shall be free of all taxation.

Article 33

The expenses of the Court shall be borne by the United Nations in such a manner as shall be decided by the General Assembly.

CHAPTER II. COMPETENCE OF THE COURT

Article 34

1. Only states may be parties in cases before the Court.

2. The Court, subject to and in conformity with its Rules, may request of public international organizations information relevant to cases before it, and shall receive such information presented by such organizations on their own initiative.

3. Whenever the construction of the constituent instrument of a public international organization or of an international convention adopted thereunder is in question in a case before the Court, the Registrar shall so notify the public international organization concerned and shall communicate to it copies of all the written proceedings.

Article 35

1. The Court shall be open to the states parties to the present Statute.

2. The conditions under which the Court shall be open to other states shall, subject to the special provisions contained in treaties in force, be laid down by the Security Council, but in no case shall such conditions place the parties in a position of inequality before the Court.

3. When a state which is not a Member of the United Nations is a party to a case, the Court shall fix the amount which that party is to contribute towards the expenses of the Court. This provision shall not apply if such state is bearing a share of the expenses of the Court

Article 36

1. The jurisdiction of the Court comprises all cases which the parties refer to it and all matters specially provided for in the Charter of the United Nations or in treaties and conventions in force.

2. The states parties to the present Statute may at any time declare that they recognize as compulsory ipso facto and without special agreement, in relation to any other state accepting the same obligation, the jurisdiction of the Court in all legal disputes concerning:

- a) the interpretation of a treaty;
- b) any question of international law;
- c) the existence of any fact which, if established, would constitute a breach of an international obligation;
- d) the nature or extent of the reparation to be made for the breach of an international obligation.

3. The declarations referred to above may be made unconditionally or on condition of reciprocity on the part of several or certain states, or for a certain time.

4. Such declarations shall be deposited with the Secretary-General of the United Nations, who shall transmit copies thereof to the parties to the Statute and to the Registrar of the Court.

5. Declarations made under Article 36 of the Statute of the Permanent Court of International Justice and which are still in force shall be deemed, as between the parties to the present Statute, to be acceptances of the compulsory jurisdiction of the International Court of Justice for the period which they still have to run and in accordance with their terms.

6. In the event of a dispute as to whether the Court has jurisdiction, the matter shall be settled by the decision of the Court.

Article 37

Whenever a treaty or convention in force provides for reference of a matter to a tribunal to have been instituted by the League of Nations, or to the Permanent Court of International Justice, the matter shall, as between the parties to the present Statute, be referred to the International Court of Justice.

Article 38

1. The Court, whose function is to decide in accordance with international law such disputes as are submitted to it, shall apply:

a) international conventions, whether general or particular, establishing rules expressly recognized by the contesting states;

b) international custom, as evidence of a general practice accepted as law;

c) the general principles of law recognized by civilized nations;

d) subject to the provisions of Article 59, judicial decisions and the teachings of the most highly qualified publicists of the various nations, as subsidiary means for the determination of rules of law.

2. This provision shall not prejudice the power of the Court to decide a case *ex aequo et bono*, if the parties agree thereto.

CHAPTER III. PROCEDURE

Article 39

1. The official languages of the Court shall be French and English. If the parties agree that the case shall be conducted in French, the judgment shall be delivered in French. If the parties agree that the case shall be conducted in English, the judgment shall be delivered in English.

2. In the absence of an agreement as to which language shall be employed, each party may, in the pleadings, use the language which it prefers; the decision of the Court shall be given in French and English. In this case the Court shall at the same time determine which of the two texts shall be considered as authoritative.

3. The Court shall, at the request of any party, authorize a language other than French or English to be used by that party.

Article 40

1. Cases are brought before the Court, as the case may be, either by the notification of the special agreement or by a written application addressed to the Registrar. In either case the subject of the dispute and the parties shall be indicated.

2. The Registrar shall forthwith communicate the application to all concerned.

3. He shall also notify the Members of the United Nations through the Secretary-General, and also any other states entitled to appear before the Court.

Article 41

1. The Court shall have the power to indicate, if it considers that circumstances so require, any provisional measures which ought to be taken to preserve the respective rights of either party.

2. Pending the final decision, notice of the measures suggested shall forthwith be given to the parties and to the Security Council.

Article 42

1. The parties shall be represented by agents.

2. They may have the assistance of counsel or advocates before the Court.

3. The agents, counsel, and advocates of parties before the Court shall enjoy the privileges and immunities necessary to the independent exercise of their duties.

Article 43

1. The procedure shall consist of two parts: written and oral.

2. The written proceedings shall consist of the communication to the Court and to the parties of memorials, counter-memorials and, if necessary, replies; also all papers and documents in support.

3. These communications shall be made through the Registrar, in the order and within the time fixed by the Court.

4. A certified copy of every document produced by one party shall be communicated to the other party.

5. The oral proceedings shall consist of the hearing by the Court of witnesses, experts, agents, counsel, and advocates.

Article 44

1. For the service of all notices upon persons other than the agents, counsel, and advocates, the Court shall apply direct to the government of the state upon whose territory the notice has to be served.

2. The same provision shall apply whenever steps are to be taken to procure evidence on the spot.

Article 45

The hearing shall be under the control of the President or, if he is unable to preside, of the Vice-President; if neither is able to preside, the senior judge present shall preside.

Article 46

The hearing in Court shall be public, unless the Court shall decide otherwise, or unless the parties demand that the public be not admitted.

Article 47

1. Minutes shall be made at each hearing and signed by the Registrar and the President.

2. These minutes alone shall be authentic.

Article 48

The Court shall make orders for the conduct of the case, shall decide the form and time in which each party must conclude its arguments, and make all arrangements connected with the taking of evidence.

Article 49

The Court may, even before the hearing begins, call upon the agents to produce any document or to supply any explanations. Formal note shall be taken of any refusal.

Article 50

The Court may, at any time, entrust any individual, body, bureau, commission, or other organization that it may select, with the task of carrying out an enquiry or giving an expert opinion.

Article 51

During the hearing any relevant questions are to be put to the witnesses and experts under the conditions laid down by the Court in the rules of procedure referred to in Article 30.

Article 52

After the Court has received the proofs and evidence within the time specified for the purpose, it may refuse to accept any further oral or written evidence that one party may desire to present unless the other side consents.

Article 53

1. Whenever one of the parties does not appear before the Court, or fails to defend its case, the other party may call upon the Court to decide in favour of its claim.

2. The Court must, before doing so, satisfy itself, not only that it has jurisdiction in accordance with Articles 36 and 37, but also that the claim is well founded in fact and law.

Article 54

1. When, subject to the control of the Court, the agents, counsel, and advocates have completed their presentation of the case, the President shall declare the hearing closed.

2. The Court shall withdraw to consider the judgment.

3. The deliberations of the Court shall take place in private and remain secret.

Article 55

1. All questions shall be decided by a majority of the judges present.

2. In the event of an equality of votes, the President or the judge who acts in his place shall have a casting vote.

Article 56

1. The judgment shall state the reasons on which it is based.

2. It shall contain the names of the judges who have taken part in the decision.

Article 57

If the judgment does not represent in whole or in part the unanimous opinion of the judges, any judge shall be entitled to deliver a separate opinion.

Article 58

The judgment shall be signed by the President and by the Registrar. It shall be read in open court, due notice having been given to the agents.

Article 59

The decision of the Court has no binding force except between the parties and in respect of that particular case.

Article 60

The judgment is final and without appeal. In the event of dispute as to the meaning or scope of the judgment, the Court shall construe it upon the request of any party.

Article 61

1. An application for revision of a judgment may be made only when it is based upon the discovery of some fact of such a nature as to be a decisive factor, which fact was, when the judgment was given, unknown to the Court and also to the party claiming revision, always provided that such ignorance was not due to negligence.

2. The proceedings for revision shall be opened by a judgment of the Court expressly recording the existence of the new fact, recognizing that it has such a character as to lay the case open to revision, and declaring the application admissible on this ground.

3. The Court may require previous compliance with the terms of the judgment before it admits proceedings in revision.

4. The application for revision must be made at latest within six months of the discovery of the new fact.

5. No application for revision may be made after the lapse of ten years from the date of the judgment.

Article 62

1. Should a state consider that it has an interest of a legal nature which may be affected by the decision in the case, it may submit a request to the Court to be permitted to intervene.

2. It shall be for the Court to decide upon this request.

Article 63

1. Whenever the construction of a convention to which states other than those concerned in the case are parties is in question, the Registrar shall notify all such states forthwith.

2. Every state so notified has the right to intervene in the proceedings; but if it uses this right, the construction given by the judgment will be equally binding upon it.

Article 64

Unless otherwise decided by the Court, each party shall bear its own costs.

CHAPTER IV. ADVISORY OPINIONS

Article 65

1. The Court may give an advisory opinion on any legal question at the request of whatever body may be authorized by or in accordance with the Charter of the United Nations to make such a request.

2. Questions upon which the advisory opinion of the Court is asked shall be laid before the Court by means of a written request containing an exact statement of the question upon which an opinion is required, and accompanied by all documents likely to throw light upon the question.

Article 66

1. The Registrar shall forthwith give notice of the request for an advisory opinion to all states entitled to appear before the Court.

2. The Registrar shall also, by means of a special and direct communication, notify any state entitled to appear before the Court or international organization considered by the Court, or, should it not be sitting, by the President, as likely to be able to furnish information on the question, that the Court will be prepared to receive, within a time-limit to be fixed by the President, written statements, or to hear, at a public sitting to be held for the purpose, oral statements relating to the question.

3. Should any such state entitled to appear before the Court have failed to receive the special communication referred to in paragraph 2 of this Article, such state may express a desire to submit a written statement or to be heard; and the Court will decide.

4. States and organizations having presented written or oral statements or both shall be permitted to comment on the statements made by other states or organizations in the form, to the extent, and within the time-limits which the Court, or, should it not be sitting, the President, shall decide in each particular case. Accordingly, the Registrar shall in due time communicate any such written statements to states and organizations having submitted similar statements.

Article 67

The Court shall deliver its advisory opinions in open court, notice having been given to the Secretary-General and to the representatives of Members of the United Nations, of other states and of international organizations immediately concerned.

Article 68

In the exercise of its advisory functions the Court shall further be guided by the provisions of the present Statute which apply in contentious cases to the extent to which it recognizes them to be applicable.

CHAPTER V. AMENDMENT

Article 69

Amendments to the present Statute shall be effected by the same procedure as is provided by the Charter of the United Nations for amendments to that Charter, subject however to any provisions which the General Assembly upon recommendation of the Security Council may adopt concerning the participation of states which are parties to the present Statute but are not Members of the United Nations.

Article 70

The Court shall have power to propose such amendments to the present Statute as it may deem necessary, through written communications to the Secretary-General, for consideration in conformity with the provisions of Article 69.

O'zbekiston Respublikasining ba'zi xalqaro shartnomalari

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUKUMATI BILAN BUYUK BRITANIYA VA SHIMOLIY IRLANDIYA BIRLASHGAN QIROLLIGI HUKUMATI O'RTASIDA BITIM

SARMOYALARNI O'ZARO RAG'BATLANTIRISH VA HIMOYA QILISH TO'G'RSIDA

1993-yil 24-noyabr, London
(1993-yil 24-noyabrdan kuchga kirgan)

O'zbekiston Respublikasi Hukumati va Buyuk Britaniya va Shimoliy Irlandiya Birlashgan Qirolligi Hukumati

bir Davlat fuqarolarining va shirkatlarining ikkinchi Davlat hududida katta sarmoyalari uchun qulay shart-sharoit yaratishini istab,

xalqaro kyelishuvga muvofiq bunday sarmoyalarni o'zaro rag'batlantirish va himoya qilish shaxsiy tadbirkorlik tashabbusini rag'batlantirishga va har ikki mamlakatning gullab-yashnashiga ko'maklashishini tan olib,

quyidagilar to'g'risida kelishib oldilar:

1-modda **Tavsiflar**

Ushbu Bitim maqsadlari uchun:

a) «Sarmoyalar» atamasi mulkning barcha xillarini,shu jumladan istisno bo'lmagan:

(I) ko'chirib bo'ladigan va ko'chmas mulk, uning barcha huquqlari bilan ya'ni ipoteka singari qarz uchun mulkni ushlab turish yoki garov huquqi;

(II) aksionerlik shirkatlarning aksiyalari, kapitali, obligatsiyalari yoki shirkatlarda ishtirok qilishning har qanday boshqa shakllari;

(III) pullik talab yoki moliyaviy qiymatga ega har qanday faoliyatga kontrakt doirasidagi talab;

(IV) intellektual mulk huquqi, «gudvil», texnologik jarayonlar va «nou-xau»;

(V) qonunga muvofiq yoki kontraktga asosan berilgan ishli konsessiyalar, jumladan tabiiy boyliklarni izlab topish, ishlov berish, qazib olish va ulardan foydalanish konsessiyalarini qo'shgan holda;

Sarmoyalarnayotgan mulk shaklining o'zgartirilishi, uning sarmoya xususiyatini o'zgartirmaydi va «sarmoya» atamasi ushbu Bitim kuchga kirishidan oldin ham, undan keyin ham, amalga oshirilgan barcha sarmoyalarni qamrab oladi.

b) «daromadlar» atamasi sarmoyadan olingan pul miqdorini anglatadi, ammo istisno tariqasida emas, xususan foyda, foizlar sarmoyadan olingan daromadlar, gonorarlar va xizmatlar uchun to'lovlarni anglatadi;

v) «fuqarolar» atamasi quyidagilarni anglatadi:

(I) O'zbekiston Respublikasiga nisbatan: O'zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasi fuqarosi maqomini olgan jismoniy shaxslar;

(II) Birlashgan Qirollikka nisbatan: Birlashgan Qirollikda amaldagi qonunchilikka ko'ra Birlashgan Qirollik fuqarosi maqomini olgan jismoniy shaxslar;

g) «shirkat» atamasi quyidagilarni anglatadi:

(I) O'zbekiston Respublikasiga nisbatan: O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan va investitsiyani amalga oshirish huquqi bo'lgan, yuridik shaxslar, jumladan firmalar, korporatsiyalar, tijoriy uyushmalar va amaldagi qonunchilik asosida tasdiqlangan yoki tuzilgan boshqa tashkilotlar;

(II) Birlashgan Qirollikka nisbatan: Birlashgan Qirollikning har qanday qismida yoki 12-moddaning nizomlariga muvofiq, ushbu Bitim ta'siri o'tadigan Birlashgan Qirollikning har qanday hududida amaldagi qonunlarga binoan tuzilgan korporatsiyalar, firmalar va uyushmalar;

d) «hudud» atamasi quyidagilarni anglatadi:

(I) O'zbekiston Respublikasiga nisbatan: Xalqaro huquqqa asoslanib, o'z suveren yoki yurisdiksiyasidagi huquqlarini amalga oshirishi mumkin bo'lgan O'zbekiston Respublikasi hududi.

(II) Birlashgan Qirollikka nisbatan: Buyuk Britaniya va Shimoliy Irlandiyani, shu hisobda Birlashgan Qirollikning hududiy suvlari va ostidagi yerlar, u ilgari yoki kyelgusida Birlashgan Qirollikning milliy qonunchiligi bilan belgilangan hududi sifatida hamda xalqaro qonunga muvofiq dengiz lojasi yoki zaminiga va tabiiy zaxiralariga va 12-moddaning ko'rsatmasiga muvofiq ushbu Bitim ta'sir qiladigan har qanday hududga nisbatan o'zining suveren huquqlarini yuritadi.

2-modda

Sarmoyalarni rag'batlantirish va himoya qilish

1. Har bir Ahdlashuvchi Tomon o'z hududida ikkinchi bir Ahdlashuvchi Tomonga fuqarolar va shirkatlarga sarmoya joylashtirish uchun qulay sharoitlar yaratadi, rag'batlantiradi va qonun bergan o'zining huquqlariga muvofiq bunday kapital qo'yimalarga yo'l beradi.

2. Har bir Ahdlashuvchi Tomondan fuqarolar yoki shirkatlarning sarmoyalariga ikkinchi Ahdlashuvchi Tomon hududida adolat va teng huquqlilik munosabati va to'liq himoya va xavfsizlik ta'minlanadi. Ahdlashuvchi Tomondan hech biri hech qachon o'z hududida ikkinchi Ahdlashuvchi Tomon fuqarolari yoki shirkatlari sarmoyalarini boshqarish, ta'minlash, foydalanish, daromad olish yoki unumli sarf qilishga nisbatan asossiz yoxud kamsituvchi tadbirlarni qo'llamaydi. Har bir Ahdlashuvchi Tomon ikkinchi Ahdlashuvchi Tomon fuqarolari yoki shirkatlari sarmoyalariga nisbatan qabul qilinishi mumkin bo'lgan har qanday majburiyatni bajaradi.

3-modda

Milliy tartibot va mumkin qadar qulaylik byerish tartibotining qoidalari

1. Ahdlashuvchi Tomonlardan hyech biri o'z hududida ikkinchi Ahdlashuvchi Tomonning fuqarolari yoki shirkatlarining sarmoyalari va daromadlariga o'zining fuqarolari yoki shirkatlari sarmoyalariga yoxud daromadlariga nisbatan, har qanday uchinchi mamlakat fuqarolari yoki shirkatlarining sarmoyalari va daromadlariga byerilgan eng qulay sharoitli tartibotdan kam bo'lmagan tartibot taqdim etmaydi.

2. Ahdlashuvchi Tomonlardan hech biri ikkinchi Ahdlashuvchi Tomon fuqarolari yoki shirkatlari sarmoyalarini boshqarish, ta'minlash, foydalanish, daromad olish yoki unumli sarf qilishga nisbatan o'zining fuqarolari yoki shirkatlari yoxud har qanday uchinchi mamlakat fuqarolari yoki shirkatlari uchun yaratilgan qulay sharoitli tartibotdan kam bo'lmaganini taqdim etmaydi.

3. Bu hisobda ikkilanishning oldini olish uchun yuqorida 1 va 2-bandlarda bayon etilgan tartibot ushbu Bitimning 1 – 11-moddasigacha tatbiq etilishi tasdiqlanadi.

4-modda

Zarar o'rnini to'ldirish

1. Bir Ahdlashuvchi Tomon fuqarolari yoki shirkatlarining sarmoyalari boshqa Ahdlashuvchi Tomonning hududida joylashganda, ikkinchi Ahdlashuvchi Tomon hududida sodir bulayotgan urush yoxud boshqa qurolli to'qnashuv, inqilob, favqulodda vaziyat, qo'zg'olon, g'alayon va to'polon oqibatida sarmoyalar zararlansa, u ikkinchi Ahdlashuvchi Tomon tarafidan restitutsiya, kompensatsiya o'rnini to'ldirish yoki boshqa to'lovlar bilan eng qulay tartibotda qoplansa, u

ushbu Ahdlashuvchi Tomonning o'z fuqarolari yoki shirkatlariga yoxud har qanday uchinchi mamlakat fuqarolari yoki shirkatlariga taqdim etilayotgan tartibotdan kam bo'lmaydi. Bunday to'lovlar erkin o'tkaziladi.

2. Ushbu moddaning 1-bandi mazmunini o'zgartirmasdan Ahdlashuvchi Tomonlardan birining fuqarolari va shirkatlari 1-bandda sanab o'tilgan har qanday vaziyatda ikkinchi Ahdlashuvchi Tomonning hududida quyidagicha zarar ko'rsalar:

a) ularga tegishli mulkni boshqa Tomon kuchlari yoki hokimiyat tomonidan musodara qilinganda, yoki

b) ularga tegishli mulk boshqa Tomon kuchlari yoki hokimiyati tomonidan vayron etilsa, hamda bu hol bosqinchilik harakatini ko'zlab yoki vaziyat taqozosi bilan sodir etilmagan bo'lsa, unda ular restitutsiya qilinadi, yoxud shunga aynan o'xshashi bilan o'rni to'ldiriladi. So'nggi to'lovlar erkin o'tkaziladi.

5-modda

Majburiy tarzda tortib olish

1. Har qanday Ahdlashuvchi Tomon fuqarolari yoki shirkatlarining sarmoyalari milliylashtirilmaydi va majburiy tarzda tortib olinmaydi yoki majburiy tarzda tortib olish oqibatlariga o'xshash choralarga duchor qilinmaydi, (bundan keyin «majburiy tarzda tortib olish» deb nomlanadi) yoki boshqa Ahdlashuvchi Tomon hududida ushbu Tomonning ichki zaruriyati bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy maqsadlaridan bo'lak hollarda, o'z vaqtida kamsitmaslik asosida aynan bir xil va samarali o'rni to'ldirishga loyiq bo'ladi. Bunday kompensatsiya majburiy tortib olingan yoki majburiy tortib olishdan byevosita oldin, yoxud kelajakdagi majburiy tortib olish oshkor bo'lishidan oldin joylashgan sarmoyaning haqiqiy qiymatiga mos keladi va to'lov sanasigacha normal tijoriy kurs bo'yicha foizlarni o'z ichiga oladi, to'xtovlarsiz, samarali amalga oshiriladigan va erkin o'tkaziladigan bo'ladi. Majburiy tarzda tortib olishdan zarar ko'rgan fuqarolar yoki shirkatlar, majburiy tarzda tortib olishni o'tkazayotgan Ahdlashuvchi Tomonning qonunlariga binoan, shu tomonning sud yoki boshqa mustaqil hokimiyati tegishli ko'rib chiqilishiga huquqlari bo'lib, ularning ishlari va sarmoyalarining qiymatlari ushbu band bilan belgilangan tegishli qoidalarga muvofiq baholanadi.

2. Ahdlashuvchi Tomon o'z hududining har qanday qismida qonunlarga binoan tuzilib amal qilayotgan shirkatning sarmoyalarini majburiy tarzda tortib olsa, va ushbu shirkatning aksiyalariga boshqa Ahdlashuvchi Tomonning fuqarolari yoki shirkatlari ega bo'lsa, shunday fuqarolar yoki shirkatlarga nisbatan mazkur moddaning 1-bandi o'z vaqtida aynan bir xil va samarali to'ldirishlar haqidagi qoidalarni kuchga kiritadi.

6-modda

Sarmoyalar va daromadlarning o'z o'rniga qaytishi

Ahdlashuvchi Tomonlarning har biri boshqa Ahdlashuvchi Tomon fuqarolari yoki shirkatlari sarmoyalariga munosabatda bo'lishda ularning sarmoyalarining va daromadlarining erkin o'tkazilishini kafolatlaydi. O'tkazishlar sarmoyalar qaysi valyutada amalga oshirilsa, yoki sarmoya kirituvchi va tegishli Ahdlashuvchi Tomon o'rtasidagi kelishuvga muvofiq, har qanday boshqa erkin muomaladagi valyutada amalga oshiriladi. O'tkazishlar, agar sarmoya qiluvchi rozi bo'lmasa, o'tkazish sanasida amalda bo'lgan almashuv kursi bo'yicha, almashuv qoidalariga muvofiq amalga oshiriladi.

7-modda

Istisnolar

Ushbu Bitimning qoidalari, har qaysi Ahdlashuvchi Tomoni yoki har qanday uchinchi davlat fuqarolari va shirkatlariga berilgan eng qulay sharoitli tartibotga nisbatan kam bo'lmagan tartibot berilganda, birorta ham Ahdlashuvchi Tomon fuqarolari va shirkatlarini boshqa Tomonga har qanday afzallik yoki yengillik tartibotini tatbiq etishga majbur etmaydi, chunonchi:

a) Ahdlashuvchi Tomondan istagan biri har qanday mavjud yoki kelajakda yaratiladigan bojxona ittifoqi yoxud shunga o'xshash xalqaro kelishuv a'zosi bo'la olishi yoxud,

b) Soliq solish shartlariga to'liq yoki asosan tegishli har qanday xalqaro kelishuv yoki shartnoma yoxud ichki qonunchilik bilan bog'liq soliq solish shartlarining to'liq yoki asosan tegishlisi bo'lganda.

8-modda

Sarmoya qiluvchi va qabul qiluvchi davlat o'rtasidagi nizolarni hal qilish

1. Bir Ahdlashuvchi Tomon fuqarosi yoki shirkati va boshqa Ahdlashuvchi Tomon o'rtasida oxirgisining ushbu Bitimdagi avvalgi sarmoyalarga nisbatan o'zaro kelishuv orqali hal etilmagan nizolariga tegishli majburiyatlari fuqaroning yoki shirkatning xohishiga binoan, da'vo ochish haqidagi yozma bildirishdan uch oy o'tgandan keyin xalqaro hakamlar sudiga oshiriladi.

2. Da'vo xalqaro hakamlar sudiga oshirilayotgan paytda fuqaro yoki shirkat va javobgar Ahdlashuvchi Tomon da'vo bo'yicha o'z da'volarini yoxud:

a) Sarmoya nizolarini hal qilish bo'yicha Xalqaro Markazga (1965-yil 18-martda Vashington shahrida imzolash uchun ochiq bo'lgan Davlatlar va boshqa Davlatning fuqarolari o'rtasidagi sarmoya nizolarini hal etish to'g'risidagi Konvyensiya qoidalarini qo'llash mumkin bo'lgan joyda, va Ma'muriy Yarashtirish to'g'risidagi Qo'shimcha Nizom, Hakamlik sudi va Nazorat komissiyasi to'g'risidagi nizomlarni tan olib); yoxud,

b) Xalqaro Savdo Palatasining Hakamlar sudiga; yoxud

c) Tomonlarning kelishuviga muvofiq saylangan sud, xalqaro hakamga yoki ad hoc hakamlik tribunaliga, maxsus bitim bilan tayinlangan yoki tashkil bo'lgan Birlashgan Millatlar Tashkilotining xalqaro savdo huquqi komissiyasining Hakamlik reglamentiga muvofiq murojaat qila oladi.

Agar da'vo haqida yozma bildirilgan kundan uch oy o'tgandan so'ng, ishni hal etishda yuqorida qayd etilgan taomillardan birortasi bo'yicha kelishuvga erishilmasa, da'vo u yoki bu tomon fuqarosi yoki shirkatning yozma iltimosiga binoan, bahslashuvchi tomon sifatida da'vo berilgan paytda amaldagi xalqaro savdo huquqining Hakamlik reglamentiga muvofiq Birlashgan Millatlar Tashkiloti komissiyasining Hakamlik sudiga topshiriladi. Tomonlar bu qoidalarni o'zgartirish istagini yozma ravishda bildirib murojaat qilishlari mumkin.

9-modda

Ahdlashuvchi Tomonlar o'rtasidagi nizolar

1. Ushbu Bitimni sharhlash yoki qo'llash masalasida Ahdlashuvchi Tomonlar o'rtasida paydo bo'lgan nizolar, imkoniyati boricha diplomatik yo'llar bilan tartibga solinishi lozim.

2. Agar Ahdlashuvchi Tomonlar o'rtasidagi nizoni bunday yo'l bilan hal etib bo'lmasa, xohlagan Tomonning iltimosiga ko'ra, ish tomonlarning o'zaro kelishuviga muvofiq saylangan hakamlik sudiga oshiriladi.

3. Bunday hakamlik sudi har alohida vaziyat uchun quyidagi yo'l bilan tashkil etiladi: Hakamlik sudi haqida arznoma olingan kundan boshlab ikki oy mobaynida har bir Ahdlashuvchi Tomon bittadan sud a'zosini tayinlaydi. Sudning bu ikki a'zosi uchinchi mamlakatning fuqarosini saylaydilar, u ikki Ahdlashuvchi Tomonning roziligi bilan sud raisi qilib tayinlanadi. Sud raisi sudning boshqa ikki a'zosi tayinlangan kundan ikki oy ichida tayinlanishi shart.

4. Agar ushbu moddaning uchinchi bandida keltirilgan tayinlashlar o'z vaqtida amalga oshirilmasa, Ahdlashuvchi Tomonlarning har biri, Xalqaro Sud Prezidentining ko'zda tutilgan boshqa shartnomalari bo'lmagan

taqdirda, yuqorida keltirilgan tayinlashlarni amalga oshirish uchun taklif qilishlari mumkin. Agar Prezident Ahdlashuvchi Tomonlardan birining fuqarosi bo'lsa yoki qaysidir boshqa sabablarga ko'ra, yuqoridagi ishni olib bora olmasa, unda zarur tayinlashlarni amalga oshirish uchun Vitse-Prezident taklif qilinadi. Agar Vitse-Prezident Ahdlashuvchi Tomonlardan birining fuqarosi bo'lsa yoki qaysidir sabablarga ko'ra qayd qilingan ishni bajara olmasa, uni bajarish uchun mavqei bo'yicha Vitse-Prezidentdan keyin turgan va Ahdlashuvchi Tomonlardan biron-birining fuqarosi bo'lmasa taklif etiladi.

5. Tomonlarning o'zaro kelishuviga muvofiq saylangan hakamlik sudi ko'pchilik ovoz bilan o'z qarorini qabul qiladi. Bunday qaror har qaysi Ahdlashuvchi Tomon uchun majburiydir. Har bir Ahdlashuvchi Tomon o'zining sud a'zosiga doir barcha xarajatlarni o'zi qoplaydi; va hakamlik ishida o'zining vakolatlantirilganligi bo'yicha, ishni muhokama qilish davrida sud raisiga sarflanadigan xarajatlarni va qolgan xarajatlarni tomonlar teng qismda ko'taradilar. Shunday bo'lsa ham, sud xarajatlarining katta qismini to'lashni Ahdlashuvchi Tomonlarning biriga topshirish haqida hukm chiqarish va bu hukm har ikki Ahdlashuvchi Tomon uchun majburiy xususiyatga ega bo'lishi mumkin. Ishni ko'rib chiqish tartibini tomonlarning o'zaro kelishuviga muvofiq saylangan hakamlik sudining o'zi byelgilaydi.

10-modda

Subrogatsiya

1. Agar Ahdlashuvchi Tomonlardan biri yoki uning tayinlangan vakili («Birinci Ahdlashuvchi Tomon») boshqa Ahdlashuvchi Tomonning («ikkinchi Ahdlashuvchi Tomon») hududida sarmoyalarga nisbatan to'lovlarni qoplashni amalga oshirgan hollarda ikkinchi Ahdlashuvchi Tomon quyidagilarni tan oladi:

a) Qonun yoki qonuniy muomalalar bo'yicha mablag' sarflovchining va tovon olayotgan tomonning barcha huquqlari birinchi Ahdlashuvchi Tomonga o'tishini, va

b) Birinchi Ahdlashuvchi Tomon ham tovon olayotgan Tomon singari, subrogatsiya qoidasiga muvofiq, bunday huquqlarni amalga oshirishi mumkin, hamda shunday talablar q o'yishi mumkin.

2. Birinchi Ahdlashuvchi Tomon barcha vaziyatlarda quyidagilarga nisbatan shu kabi tartibot huquqini qo'lga kiritadi:

a) shunday o'tkazishga muvofiq o'zi talab qilayotgan huquq va talablarni va

b) shunday huquq va talablar natijasida olingan har qanday to'lovlarni, shuningdek tovon olayotgan Tomon singari, ushbu Bitim bo'yicha sarmoya va u bilan bog'liq daromadlarga nisbatan tovon olish huquqiga ega.

3. Birinchi Ahdlashuvchi Tomonning olayotgan huquq va talablari bo'yicha erkin muomalada bo'lmagan valyutadagi olayotgan har qanday to'lovlari birinchi Ahdlashuvchi Tomonga ikkinchi Ahdlashuvchi Tomon hududida paydo bo'ladigan xarajatlarni qoplash uchun mumkin bo'lishi kerak.

11-modda

Boshqa qoidalarni qo'llash

Agar Ahdlashuvchi Tomonlardan birining qonunchiligidagi qoidalari yoki majburiyatlari joriy xalqaro qonunchilik yoki Ahdlashuvchi Tomonlar o'rtasida ushbu Bitimga qushimcha sifatida qabul etilgan umumiy yoxud maxsus qoidalarni tashkil qilsa, bu esa ushbu Bitim asosida berilgan tartibotga ko'ra, boshqa Ahdlashuvchi Tomonning fuqarolari yoki shirkatlarining sarmoyalarga yanada qulayroq tartibotni bersa, bunday qoidalar o'ta qulayligi bilan ushbu Bitimdan afzalroq bo'ladi.

12-modda

Hududiy tarqalishi

Mazkur Bitim qoidalari ushbu Bitim imzolanishi vaqtida yoki undan kyeyin xohlagan Xalqaro munosabatlar uchun javobgarligi Birlashgan Qirollik Hukumati zimmasida bo'lgan hududlarga tarqaladi va u Ahdlashuvchi Tomonlar o'rtasida notalar bilan almashish tarzida shartlanishi mumkin.

13-modda

Kuchga kirish

Ushbu Bitim imzolangan kuni kuchga kiradi.

14-modda

Faoliyat muddati va uning tugashi

Ushbu Bitim o'n yil muddatda o'z kuchida qoladi. Bundan kyeyin Ahdlashuvchi Tomonlardan biri boshqa Ahdlashuvchi Tomonga uning to'xtatilishi to'g'risida yozma xabar bergan kundan boshlab o'n ikki oy muddat o'tguncha Bitim o'z kuchida qoladi. Ushbu Bitim kuchda bo'lgan sarmoyalarga nisbatan, uning qoidalari Bitim harakati to'xtatilgan kundan keyin ham yigirma yil muddat ichida o'z kuchida qolib, umumiy xalqaro huquq qoidalarining qo'llanishiga muvofiq taxminlarsiz xizmat ko'rsatadi.

Quyidagilarni tasdiqlab, o'z hukumatlaridan tegishlicha vakolatlanganlar ushbu Bitimni imzoladilar.

London shahrida, 1993-yil 24-noyabrda, ikki asl nusxada, har biri o'zbek va ingliz tillarida tuzildi, har ikkala matn ham bir xil kuchga ega.

(imzolar)

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUKUMATI VA ISROIL DAVLATI
HUKUMATI O‘RTASIDA**

BITIM

**INVESTITSIYALARNI RAG‘BATLANTIRISH VA O‘ZARO
HIMOYA QILISH TO‘G‘RISIDA**

1994-yil 4 iyul, Toshkent
(1997-yil 18-fevraldan kuchga kirdi)

O‘zbekiston Respublikasi Hukumati va Isroil Davlati Hukumati, bundan buyon «Ahdlashuvchi Tomonlar» deb yuritiladi,

Har ikkala mamlakat uchun o‘zaro manfaatli bo‘lgan iqtisodiy hamkorlikni jadallashtirishni nazarda tutgan holda,

Bir Davlat inyestorlarining ikkinchi Davlat hududidagi yirik investitsiyalari uchun qulay sharoit yaratish maqsadini ko‘zlagan holda,

Mazkur Bitim asosida investitsiyalarni rag‘batlantirish va o‘zaro himoya qilish har ikkala Davlatning o‘ziga xos ishchanlik tashabbusi va ravnaq topishi uchun muhim omil bo‘lib xizmat qilishini e‘tirof etgan holda,

quyidagilar xususida kelishib oldilar:

1-modda

Ta‘riflar

Ushbu Bitim maqsadlariga erishish uchun:

1. «Investitsiya» atamasi barcha turdagi aktivlarni o‘z ichiga oladi va quyidagilarni ham qo‘shib hisoblagan holda hududida investitsiyalar amalga oshirilgan Ahdlashuvchi Tomonning qonun va qoidalariga muvofiq tarzda qo‘llaniladi:

a) qo‘zg‘aluvchi va qo‘zg‘almas mulk, bunday mulkka hamda barcha turdagi mulkka nisbatan har qanday egalik huquqlari;

b) aksiyalar, obligatsiyalarga ega bo‘lish va kompaniyalarda ishtirok etishning boshqa turlari natijasida olingan huquqlar;

v) pul talabnomalari, kompaniyaning xizmat munosabatlari va boshqa ulushlari hamda moliyaviy qiymatga ega bo‘lgan har qanday faoliyatga tegishli huquqlarga oid talablar;

g) intellektual mulk, texnologik jarayonlar va nou-xau sohasidagi huquqlar;

d) qonun yoki kontraktga muvofiq ravishda berilgan huquqlar, tabiiy resurslarni topish, ishlab chiqarish, qazib olish va ulardan foydalanish huquqlarini o‘z ichiga oluvchi ishchan konsessiyalar.

2. Hududida investitsiyalar amalga oshirilgan Ahdlashuvchi Tomonning qonunlari va qoidalariga muvofiq investitsiyalangan va qayta investitsiyalangan aktivlar shaklining o'zgarishi ularning investitsiya sifatida ushbu Bitimda qayd etilgan mohiyati xarakteriga ta'sir ko'rsatmaydi.

3. "Investor" atamasi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilgan investitsiyalarga nisbatan:

a) Isroil Davlati fuqarosi hisoblanuvchi, bir vaqtning o'zida O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lmagan;

b) O'zbekiston Respublikasining fuqarolari yoki doimiy yashovchilari Tomonidan bevosita yoki bilvosita ravishda nazorat qilinmaydigan kompaniyalar, shu jumladan, Isroil Davlatining amaldagi qonunchiligiga muvofiq tarzda ro'yxatdan o'tkazilgan yoki tuzilgan korporasiyalar, firmalar va assosiatsiyalar.

Isroil Davlatida amalga oshirilgan investitsiyalarga nisbatan:

a) O'zbekiston Respublikasi fuqarosi hisoblanib, bir vaqtning o'zida Isroil Davlatining fuqarosi yoki doimiy yashovchisi bo'lmagan jismoniy shaxslar;

b) Isroil Davlatining fuqarolari yoki doimiy yashovchilari Tomonidan bevosita yoki bilvosita ravishda nazorat qilinmaydigan kompaniyalar, shu jumladan, O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligiga muvofiq ro'yxatdan o'tkazilgan yoki tuzilgan korporasiyalar, firmalar va assosiatsiyalar.

4. "Daromadlar" atamasi investitsiyadan, shu jumladan, investitsiyalar, daromadlar, investitsiyalarni to'laligicha yoki qisman tugatishdan olingan summalar, foizlar, mulk qiymatining o'sishi, royalti va xizmat turlari uchun to'lovlardan olingan daromadlar summalarini o'z ichiga oladi.

5. "Hudud" atamasi Ahdlashuvchi har bir tomonga nisbatan ana shu Ahdlashuvchi Tomonning hududini, shu jumladan, hududiy suv, kontinental shelf va Ahdlashuvchi Tomonlar o'zlarining suveren huquqlarini amalga oshirishlari mumkin bo'lgan yoki xalqaro huquqqa muvofiq uning yurisdiksiyasida bo'lgan va eksklyuziv iqtisodiy zonalarni bildiradi.

2-modda

Investitsiyalarni rag'batlantirish va himoyalash

1. Ahdlashuvchi Tomonlardan har biri o'z davlati hududida boshqa Ahdlashuvchi Tomon investorlarining investitsiyalarini rag'batlantiradi va ularni amalga oshirish uchun barcha qulay sharoitlarni yaratadi hamda o'ziga qonun tomonidan berilgan huquqlarga muvofiq ravishda shunday sarmoyalar kiritishga yo'l qo'yadi.

2. Har bir Ahdlashuvchi Tomonning investitorlari amalga oshiradigan investitsiyalari uchun ikkinchi Ahdlashuvchi Tomon hududida adolatli va bir xil rejim, to'liq himoya va xavfsizlik ta'minlanadi. Ahdlashuvchi

Tomonlarning hech qaysisi o'z hududida boshqa Ahdlashuvchi Tomonning menejment, xizmatlar ko'rsatish, investorlarning investitsiyalarini qo'llash va joylashtirish, ulardan foydalanish borasida asossiz yoki ularni kamsituvchi choralar qo'llanishiga yo'l qo'ymaydi.

3-modda

Milliy rejim va mumkin qadar qulayliklar yaratish rejimi qoidalari

1. Ahdlashuvchi Tomonlarning har biri o'z hududida ikkinchi Ahdlashuvchi Tomon investorlarining investitsiyalari yoki daromadlari uchun o'z inyestorlarining investitsiyalari yoki daromadlari uchun yoki istalgan uchinchi Davlat investorlarining investitsiyalari yoki daromadlari uchun yaratilganidan ko'ra ziyodroq imkoniyatlar, qulay shart-sharoitlar yaratib beradi.

2. Har bir Ahdlashuvchi Tomon boshqa Ahdlashuvchi Tomonning investorlari uchun menejment, xizmatlar ko'rsatish, ularning investitsiyalaridan foydalanish, ularni qo'llash va joylashtirish borasida o'z investorlari yoki istalgan uchinchi davlat investorlari uchun yaratilganidan ko'ra yanada qulayroq bo'lgan rejim yaratib beradi.

4-modda

Zararlar uchun tovon to'lash

1. Ahdlashuvchi Tomonlardan birining investori investitsiyalariga boshqa Ahdlashuvchi tomon hududida sodir bo'lgan urush yoki boshqa qurolli to'qnashuvlar, inqilob, favqulodda holatlar, isyon, qo'zg'olon, fuqarolar o'rtasidagi tartibsizliklar yoki shunga o'xshash boshqa voqealar oqibatida yetkazilgan zararlarni qoplash ana shu Ahdlashuvchi Tomonga boshqa Ahdlashuvchi Tomon o'z investorlari yoki istalgan uchinchi Davlat investorlari uchun yaratilganidan ko'ra yanada qulayroq rejimda restitutsiyalar, tovon to'lash yoki zararlarni qoplash tarzida amalga oshiriladi. Bunday to'lovlar erkin ravishda o'tkaziladi.

2. Ushbu moddaning 1-bandiga xolis munosabatda bo'lgan holda Ahdlashuvchi Tomonlardan birining investorlariga boshqa Ahdlashuvchi Tomon hududida yuqorida sanab o'tilgan vaziyatlardan birortasi oqibatida, ya'ni:

a) ularning mulki boshqa Tomonning kuchi yoki hukmronligi natijasida rekvizitsiya qilingan holda, yoki

b) ularning mulki bosqinchilik xatti-harakati sodir etilganligi tufayli yoki vaziyat taqozosi bilan yuz bermagan holatlarda boshqa Tomonning kuchi yoki hukmronligi natijasida vayron etilgan holda yetkazilgan zarar uchun restitutsiya yoki aynan shunday tovon to'lovlari to'lanadi.

5-modda

Ekspropriasiya

1. Ahdlashuvchi Tomonlardan har ikkalasi investorlarining investitsiyalari, ana shu Ahdlashuvchi Tomonning ichki zaruriyatlari bilan bog'liq bo'lgan jamoat maqsadlaridan mustasno bo'lgan hollarda, natsionalizatsiya qilinmaydi, ekspropriatsiya qilinmaydi yoki ularga nisbatan tabiatan shunga o'xshash tadbirlar qo'llanilmaydi, yoxud boshqa Ahdlashuvchi Tomon hududida ekspropriatsiya (bundan buyon «ekspropriatsiya» deb yuritiladi), kamsitmaslik asosida ular uchun tez orada, aynan va foydali tovon to'lanadi. Bunday tovon to'lash bevosita ekspropriatsiya qilingunga qadar yoki bundan avval qanday hol yuz berganligiga bog'liq ravishda zaruriy ekspropriatsiya barchaga ovoza qilingan vaqtda, ekspropriatsiya qilingan investitsiyalarning bozor narxiga muvofiq ravishda ana shu to'lovlar kunigacha Ahdlashuvchi Tomon taqdim etgan stavka bo'yicha o'tkazilgan foizlarni o'z ichiga oladi hamda erkin ravishda istalgan joyga o'tkaziladi. Ekspropriatsiyadan ziyon ko'rgan investorlar Ahdlashuvchi Tomon qonunlariga ko'ra ana shu Ahdlashuvchi Tomonning sud yoki boshqa tegishli organlari tomonidan ularning ishi tezda ko'rib chiqilishini va mazkur bandda belgilangan prinsiplarga muvofiq ravishda ularning investitsiyalari qiymatiga baho berilishini talab qilish huquqiga ega.

2. Ahdlashuvchi Tomon o'z hududida amalda bo'lgan qonunlarga ko'ra ro'yxatdan o'tkazilgan yoki tashkil etilgan kompaniyaning aktivlari va Ahdlashuvchi Tomonning investorlari ega bo'lgan aksiyalari 1, 3-moddaning mohiyati doirasida ekspropriatsiya qilinganda yoki boshqa Ahdlashuvchi Tomon investorlari boshqa mulkiy huquqlarga ega bo'lgan hollarda mazkur moddaning shunday aksiyalari yoki boshqa mulkiy huquqlarga ega bo'lgan boshqa Ahdlashuvchi Tomon investorining investitsiyalariga nisbatan tezda, aynan va foydali tovon to'lash to'g'risidagi 1-bandi qoidalari kuchga kiradi.

6-modda

Investitsiyalar va daromadlarni repatriatsiya qilish

1. Har bir Ahdlashuvchi Tomon boshqa Ahdlashuvchi Tomon investorlarining investitsiyalari borasida investor o'zining barcha soliq majburiyatlariga rioya qilgan va valyuta tartibotlari qoidalarida belgilab berilgan barcha talablarni bajargan hollardagina ularning investitsiyalari va daromadlarini erkin ravishda o'tkazishga nisbatan joriy investitsiyalari amalga oshirilgan kunda kuchga ega bo'lgan barcha huquq va imtiyozlar

uchun kafolat beradi. Pul o'tkazish ortiqcha kechikishsiz sarmoya dastlab investitsiyalangan muomaladagi valyutada yoki investor va tegishli Ahdlashuvchi Tomon o'rtasidagi kelishuvga binoan erkin muomaladagi boshqa valyutada amalga oshiriladi. Agar investor bilan boshqa tarzda kelishilmagan bo'lsa, pul o'tkazilayotgan vaqtdagi mavjud valyuta almashtirish kursi bo'yicha pul o'tkazish mumkin.

2. Ahdlashuvchi Tomonlardan birining valyuta kursi qoidalariga o'zgarishlar kiritilgan holda, ana shu Ahdlashuvchi Tomon bunday o'zgarishlar o'z hududida amalga oshirilgan investitsiyalarga ziyon yetkazmasligi xususida kafolat beradi.

7-modda

Istisnolar

Mazkur Bitimning istalgan Ahdlashuvchi Tomon yoki istalgan uchinchi Davlat investorlari uchun yaratilajak eng qulay rejim xususidagi qoidalari Ahdlashuvchi Tomonlarning hech birini boshqa Ahdlashuvchi Tomon investorlariga nisbatan quyidagilar bilan bog'liq ravishda ko'zda tutilgan afzal rejim, ustunlik yoki imtiyozlarni qo'llashga majbur etmaydi:

a) to'laligicha yoki qisman soliq solishning shartlariga tegishli bo'lgan har qanday xalqaro bitim yoki shartnoma yoxud to'laligicha yoki qisman soliq solish shartlariga oid ichki qonunchilik;

b) mavjud bo'lgan va kelgusida tuziladigan har qanday bojxona uyushmasi, erkin savdo zonasi to'g'risidagi bitim yoki istalgan Ahdlashuvchi Tomon a'zosi hisoblangan yoki a'zosi bo'lishi mumkin bo'lgan bir xil xalqaro bitim;

v) Isroil Davlati 1992 yilning yanvarigacha Tomonlaridan biri bo'lib kelgan Bitimning «Investitsiya» (1-modda, 1-band) va «reinvestitsiya» (1-modda, 2-band) ta'riflari hamda 6-modda qoidalari.

8-modda

Ahdlashuvchi Tomon va boshqa Ahdlashuvchi Tomon investori o'rtasidagi nizolar

1. Ahdlashuvchi Tomon va boshqa Ahdlashuvchi Tomon o'rtasida ikkinchi Tomonning birinchi Tomon hududidagi investitsiyalariga nisbatan yuzaga kelgan har qanday huquqiy nizolarni imzolash uchun 1965-yil 18-martda Vashingtonda ochilgan Davlatlar va boshqa Davlatlar fuqarolari o'rtasidagi investitsion nizolarni hal etish to'g'risidagi Konvensiyaga muvofiq maxsus Bitim yoki arbitraj yo'li bilan hal etish uchun mazkur Bitim har bir Ahdlashuvchi Tomonga Investitsion nizolarni hal etuvchi Xalqaro Markaz (bundan buyon «Markaz» deb yuritiladi)ga murojaat qilish majburiyatini yuklaydi.

2. Ahdlashuvchi Tomonlardan birining hududida amaldagi qonunchilikka muvofiq ravishda tashkil etilgan yoki ro'yxatdan o'tkazilgan va bunday nizolar paydo bo'lgunga qadar aksiyalarning ko'pchiligi fuqarolarga yoki Boshqa Ahdlashuvchi Tomonning kompaniyalariga tegishli bo'lgan kompaniyalarga Konvensiyaning 25(2)(b)-moddasiga muvofiq Konvensiya maqsadida boshqa Ahdlashuvchi Tomonning kompaniyasi sifatida qaraladi.

3. Agar shunday nizolar paydo bo'lsa va o'zaro kelishuv yoki nizo paydo bo'lganligi to'g'risida xabar berilgan kundan boshlab uch oy mobaynida o'zga tarzda hal etilmasa, ziyon ko'rgan investor Markazning Bosh kotibiga Konvensiyaning 28 yoki 36-moddalariga muvofiq shu xususda iltimos bilan murojaat etgan holda ishni arbitraj yo'li bilan ko'rib chiqilishini tashkil etishi mumkin.

Nizolardagi ikkinchi tomon bo'lib hisoblanuvchi investor kontrakt sug'urtasiga muvofiq ko'rilgan zararlarning bir qismi yoki to'la hajmidagi tovon to'lovlarini olishi uchun nizolarda birinchi tomon bo'lib hisoblanuvchi Ahdlashuvchi Tomon ish ko'rilayotgan jarayonning hech bir bosqichida yoki qaror chiqarilayotganda e'tirozlar bildirmaydi.

4. Quyidagi hollarda hech bir Ahdlashuvchi Tomon ko'rib chiqish uchun Markazga topshirilgan nizolarni hal etish ishiga diplomatik kanallar orqali ta'sir ko'rsata olmaydi, bordiyu:

a) Markazning Bosh kotibi yoki kelishtiruvchi komissiya yoki ular tomonidan tuzilgan hakamlik sudi nizo Markaz yurisdiksiyasidan tashqari deb qaror qilsa;

b) boshqa Ahdlashuvchi Tomon hakamlik sudi tomonidan chiqarilgan har qanday qarorni bajarmagan hollarda.

9-modda

Ahdlashuvchi Tomonlar o'rtasidagi nizolar

1. Ahdlashuvchi Tomonlar o'rtasidagi ushbu Bitimni talqin qilish yoki qo'llash borasidagi nizolar imkoniyatga ko'ra, shu jumladan, agar har ikkala Ahdlashuvchi Tomon ham ana shu har ikkala Ahdlashuvchi Tomonlarning vakillaridan tashkil topgan Ikki tomonlama Komissiyaga murojaat etish imkoniyatiga ega bo'lishni istasalar diplomatik kanallar orqali muvofiqlashtirilishi lozim.

2. Agar Ahdlashuvchi Tomonlar o'rtasidagi nizolar ular paydo bo'lganligi to'g'risida xabar berilgan kundan boshlab olti oy mobaynida bunday yo'l bilan hal etilmasa, istalgan Tomonning iltimosiga ko'ra ish hakamlik sudiga topshiriladi.

3. Bunday hakamlik sudi har bir konkret ish uchun quyidagi tartibda tuziladi: arbitraj to'g'risida iltimosnoma olingandan so'ng ikki oy mobaynida har bir Ahdlashuvchi Tomon bittadan sud a'zosini tayinlaydi. Sudning ana shu ikki a'zosi uchinchi Davlat fuqarosini tayinlaydi va u har ikkala Ahdlashuvchi Tomonning roziligiga binoan sud Raisi etib tayinlanadi. Sud Raisi sudning har ikki a'zosi tayinlangan kundan so'nggi ikki oy muddat mobaynida tayinlanishi lozim.

4. Agar mazkur moddaning 3-bandida belgilangan davr mobaynida zaruriy tayinlov amalga oshirilmasa, istalgan Ahdlashuvchi Tomon, boshqa kelishuv bo'lmagan holda zaruriy tayinlovni o'tkazish uchun Parijdagi Xalqaro Savdo Palatasining Xalqaro Sudi (bundan buyon XSP deb yuritiladi) Prezidentini taklif etishga haqli. Agar Xalqaro Sud Prezidenti Ahdlashuvchi Tomonlardan birining fuqarosi bo'lsa yoki u belgilangan vazifalarni bajara olmasa, zaruriy tayinlov uchun Ahdlashuvchi Tomonlardan hech qaysisining fuqarosi bo'lmagan Vitse-Prezident taklif etiladi.

5. Hakamlik sudi o'z qarorlarini ko'pchilik ovoz bilan qabul qiladi. Bunday qarorlar har ikkala Ahdlashuvchi Tomon uchun majburiy hisoblanadi. Har bir Ahdlashuvchi Tomon o'z sud a'zosi va arbitraj ishidagi o'z vakiliga sarflanadigan xarajatlarni to'laydi. Ish ko'rilayotgan davrda sud Raisi uchun sarflanadigan va boshqa xarajatlarni Tomonlar teng ravishda birgalikda to'laydilar. Ishni ko'rib chiqishning tartib-qoidalari hakamlik sudi tomonidan belgilanadi.

10-modda

Subrogatsiya

1. Agar Ahdlashuvchi Tomonlardan biri yoki u vakolatli etib tayinlangan Agentlik («Birinchi Ahdlashuvchi Tomon») boshqa Ahdlashuvchi Tomon («Ikkinchi Ahdlashuvchi Tomon») hududidagi investitsiyalarga nisbatan zararlarni qoplash bo'yicha tovon to'lovlarini amalga oshiradigan bo'lsa, ikkinchi Ahdlashuvchi Tomon quyidagilarni tan oladi:

a) Tovon to'lovlari oluvchi Tomonning qonunga ko'ra yoki qonuniy operatsiyalarga oid barcha huquq va talablari birinchi Ahdlashuvchi Tomonga o'tadi;

b) birinchi Ahdlashuvchi Tomon tovon to'lovlari oluvchi Tomon singari subrogatsiya prinsiplariga muvofiq o'z huquqlarini amalga oshirishi va shunday talablarni qo'ya olishi uchun ham o'z zimmasiga investitsiyalar bilan bog'liq bo'lgan majburiyatlarni oladi.

2. Har qanday holatlarda ham birinchi Ahdlashuvchi Tomon quyidagi huquqlarga ega bo'ladi:

a) berilgan huquq va talablarga muvofiq ega bo'lgan huquq, talab va majburiyatlariga nisbatan birdek ryejim;

b) shunday huquq va talablar natijasida olingan har qanday to'lovlar, shuningdek tovon to'lovlari oluvchi Tomon sifatida u investitsiyalar va ular bilan bog'liq bo'lgan daromadlarga nisbatan ushbu Bitimga muvofiq tovon to'lovlari olish huquqiga ega.

11-modda

Boshqa qoidalarni qo'llash

Agar istalgan Ahdlashuvchi Tomonning qonunchiligidagi qoidalar yoki hozirda mavjud bo'lgan amaldagi xalqaro qonunchilik bilan bog'liq bo'lgan yoki Ahdlashuvchi Tomonlar o'rtasida qo'shimcha tarzida ushbu Bitimni to'ldirish uchun kiritilgan majburiyatlar umumiy va maxsus qoidalardan iborat bo'lsa, mazkur bitimga ko'ra bir Ahdlashuvchi Tomon investorlari uchun yaratiladigan rejimdan ko'ra yanada yaxshiroq rejim yaratish huquqini beradi, bunday Qoidalar o'zining afzalliklari bilan ushbu Bitimdan ko'ra ustun hisoblanadi.

12-modda

Bitimni qo'llash

Ushbu Bitimning qoidalari mazkur Bitim qonuniy kuchga kirgan yoki u kuchga kirgunga qadar bo'lgan davrda amalga oshirilgan investitsiyalarga nisbatan qo'llanadi.

13-modda

Bitimning qonuniy kuchga kirishi

Har bir Ahdlashuvchi Tomon Bitimning qonuniy kuchga kirishi uchun talab etiladigan o'zining ichki tartibotlari tugaganligi to'g'risida boshqa Ahdlashuvchi Tomonni diplomatik kanallari orqali yozma ravishda xabardor qiladi. Boshqa Ahdlashuvchi Tomon bu haqda xabarnoma olgan kundan boshlab Bitim qonuniy kuchga kiradi.

14-modda

Bitimning amalda bo'lish va uni harakatdan to'xtatish muddatlari

Mazkur Bitim o'n yil davomida qonuniy kuchga ega hisoblanadi.

Agar Tomonlar ushbu Bitimni harakatdan to'xtatish to'g'risida yozma ravishda xabar qilmasalar, u o'n yillik muddat tugagandan so'ng o'z kuchida qoladi, oradan 12 oy o'tgach esa Bitim bekor qilinadi. Mazkur

Bitim kuchga ega bo'lgan davrda amalga oshirilgan investitsiyalarga nisbatan Bitim qoidalarining kuchi Bitim harakatdan to'xtatilgan sanadan so'ng o'n yillik muddat mobaynida ham saqlanib qoladi va ular umumiy xalqaro huquq qoidalariga muvofiq ravishda qo'llaniladi.

Ushbu Bitimni o'z Hukumatlari Tomonidan lozim darajada vakolat olgan shaxslar quyida imzo chekuvchilar guvohligida imzoladilar.

Toshkent shahrida, 1994-yil 4-iyulida, ya'ni 5754-yilda, ikki nusxada tuzilgan, har biri o'zbek, ivrit va ingliz tilida yozilgan, barcha matnlar bir xil kuchga ega. Matnlar talqinida kelishmovchiliklar yuzaga kelsa, ingliz tilidagi Bitim ustun kuchga ega hisoblanadi.

“Adolatli va xolis munosabatda bo‘lish mezonlari” (Fair and equitable treatment, FET) – bu Xalqaro odat huquqidagi minimum standartlarning bir qismi bo‘lib, asosan xorijiy investorlarga nisbatan mezon mamlakatlar tomonidan ma‘lum bir qulay muhit yaratish va kamsitishlarga yo‘l qo‘yilmasligi lozimligini talab qiluvchi tamoyildir.

Ad hoc arbitraj – bu nizolashuvchi taraflar tomonidan tanlangan arbitrlar tomonidan ularning nizolari hal etiladigan va vaqtincha faoliyat ko‘rsatadigan arbitrajdir. *Ad hoc* arbitrajlarida taraflar protsessual qoidalar hamda qo‘llaniladigan huquqni ham o‘zlari tanlashlari mumkin bo‘ladi.

Asossiz aralashishning ta‘qiqlanishi – bu asossiz va kamsituvchi choralarni qo‘llagan holda shartnoma taraflari bo‘lgan mamlakatlarning investorlari tomonidan ularning investitsiyalari boshqaruviga zarar yetkazmaslikni shartnoma taraflari bo‘lgan davlatlardan talab etuvchi qoidadir.

Aut dedere aut judicare (yo topshir yoki sud qil) – bu qoidaga ko‘ra jinoyat sodir etgan shaxslar ularni ushlagan davlat tomonidan ularni ekstraditsiya qilishni so‘rayotgan davlatga ekstraditsiya qilish yoki qilmaslik imkoniyati beriladi.

Betaraflik – bu mustaqil va suveren davlat tomonidan hech qanday yoki aynan bir urushda qatnashmaslik maqsadida rasmiy e‘lon qilish yo‘li bilan amalga oshiriladi. Bunday davlat betaraf davlat deb nomlanadi.

Davlat belgilari – odatda davlat belgilari uchga bo‘linadi. Bular: doimiy aholi, hokimiyatning mavjudligi va hududdir. Biroq xalqaro huquqda ba‘zi olimlar davlatning boshqa davlatlar tomonidan tan olinganligi masalasini davlatning to‘rtinchi belgisi sifatida keltirib o‘tadilar.

Davlat chegaralari daxlsizligi tamoyili – Mazkur tamoyilga ko‘ra, davlat chegarasi bir marta aniq belgilangandan so‘ng, nihoyasiga yetgan va tugallangan deb topiladi va unga daxl qilish mumkin emas.

Davlat harakatlari – Davlatga tegishli harakatlar deb uning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi yoki sud organlari tomonidan amalga oshirilgan harakatlar tushuniladi. Shuningdek, boshqaruv vakolatini o‘zida jamlovchi subyektning harakatlarini ham yuqoridagilar qatoriga kiritish mumkin. Bulardan boshqa subyektlar tomonidan amalga oshirilgan harakatlar davlat harakati sifatida tan olinishi uchun u davlat tomonidan o‘z harakati sifatida tan olinishi yoki uning bevosita rahnomoligi ostida yuzaga kelgan bo‘lishi talab etiladi.

Davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik – Mazkur tamoyilga ko‘ra, suveren bo‘lgan davlatlarning ichki ishlariga boshqa davlatlar va subyektlar aralashmasligi lozim.

Ekspropriatsiya – bu tushuncha asosan Xalqaro investitsiya huquqiga taalluqli bo‘lib, investor mulklarining davlat hisobiga tortib olinishini anglatadi. Ekspropriatsiya ikki turga bo‘linadi. Bular: Qonuniy ekspropriatsiya hamda

I
r
s
x
noqonuniy ekspropriatsiyalardir. Birinchi turda, hech qanday kamsitishga yo'1
qo'yilmasligi, lozim bo'lsa kompensatsiya to'lanishi va adolatli munosabatda
bo'lish talab etiladi. Ikkinchi turda esa, davlat qonuniy bo'lmagan asoslarga
investorning mulkini tortib oladi va bu uning javobgarligini yuzaga keltirib
chiqarishi mumkin bo'ladi.

c
t
x
t
Estoppel – anglo-sakson huquqiy tizimining asoslaridan biri hisoblanadi
hamda avvalgi harakatlariga zid keladigan shikoyat bilan chiqmaslik ma'nosini
anglatadi.

Eng ko'p qulaylik tug'diruvchi rejim (Most favoured nation treatment) –
bu davlat biror-bir davlat yoki uning fuqarolariga, tovarlariga nisbatan uchinchi
bir davlat yoki uning fuqarolari, tovarlariga nisbatan taqdim etadigan
qulayliklardan kam bo'lmagan qulayliklar taqdim etishidir.

Ekstraterritoriallik bo'yicha istisno (privilege of extritoriality) – Bu
qoidaga ko'ra diplomatik muzokaralar natijasida davlat ichki huquq
yurisdiksiyasidan ozod etiladi.

ICSID – Investitsion nizolarni hal qilish markazi. 1966-yil Jahon Banki
huzurida xalqaro investitsion nizolarni hal etish maqsadida tashkil etilgan. Bosh
qarorgohi Vashingtonda joylashgan.

Ikkitomonlama investitsion shartnoma (BIT) – Davlatlar tomonidan
investorlarini o'zaro himoya qilish maqsadida tuziladigan ikkitomonlama
shartnoma.

International easement – bu asosan anglo-sakson huquqiy tizimiga
ta'aluqli qoida bo'lib, xalqaro huquqda ma'lum bir davlatga tegishli hududdan
umumiy erkin foydalanishni anglatadi.

Ichki sudlardan o'tish sharti – Bunda davlat bilan nizolashayotgan taraf
xalqaro sudlarga chiqishdan avval davlatning ichki instansiyalaridan o'tishi
zarur bo'ladi. Bu shart ko'proq inson huquqlari bo'yicha konvensiyalar hamda
ikki va ko'ptomonlama investitsion shartnomalarda uchraydi.

Jinoyatchilarni ekstraditsiya qilish – odatda xalqaro shartnomalar
bo'yicha yoki agar shunday shartnoma mavjud bo'lmasa, xalqaro aloqalardagi
o'zaro xalqaro hurmat (international comity) qoidasi bo'yicha talab qilgan
davlatga jinoyatchining talab etilgan davlat tomonidan topshirilishi deganidir.

Ko'ptomonlama investitsion shartnomalar (MIT) – Uch yoki undan ortiq
mamlakatlar tomonidan investorlar huquqlarini himoya qilish maqsadida
tuziladigan shartnoma.

Mintaqaviy savdo shartnomalari (RTA) – Ma'lum bir mintaqadagi
davlatlar tomonidan o'zaro savdoni erkinlashtirish maqsadida tuziladigan
ko'ptomonlama shartnomalar. Bularga: NAFTA, TPP, ASEAN kabilarni misol
qilib keltirishimiz mumkin.

Muvaqqat xalqaro sud (Permanent Court of International Justice) –
1920-yilda Millatlar Ligasi qoshida tashkil etilgan Xalqaro sud. Hozirgi kunda
Birlashgan millatlar tashkiloti qoshidagi Xalqaro Sud (International Court of
Justice)ning ajdodi sifatida qaraladi.

Mezbon mamlakat – Xalqaro investitsion munosabatlarda investor tomonidan kiritilayotgan yoki kiritilgan investitsiyani qabul qiluvchi davlat.

NAFTA – Shimoliy Amerika erkin savdo shartnomasi (kelishuvi). 1994-yilda kuchga kirgan va uning a'zolari AQSH, Kanada, Meksika hisoblanadilar.

Ommaviy maqsad – Odatda, xalqaro investitsion munosabatlarda davlatlar investorlar tomonidan davlatning ommaviy manfaatlariga zid harakatlarni amalga oshirganda, davlat o'z jamiyatining ommaviy manfaatlarini ko'zlab chora-tadbirlarni amalga oshiradi va bu ommaviy maqsad sifatida talqin etiladi.

UNCITRAL – Xalqaro savdo huquqidagi BMTning asosiy organlaridan biri bo'lib, 1966-yilda tashkil topgan. Bu tashkilotning asosiy maqsadi xalqaro normalarni modernizatsiya qilish va keng yoyish hisoblanadi.

Ut res magis valeat quam preat - biror-bir narsani tasdiqlash, uni tasdiqlamagandan ko'ra yaxshiroq.

Uti possidetis iuris – bu davlat mustaqil bo'lgandan keyin ham mustamlaka paytidagi hududigagina ega bo'lishi mumkinligini anglatuvchi xalqaro huquqning tamoyilidir.

Xalqaro Sudning Konsultativ Xulosasi – odatda xalqaro sudlar ikki xil yurisdiksiyaga ega hisoblanadilar. Bular: 1) kelib chiqqan nizo bo'yicha yurisdiksiya va 2) konsultativ yurisdiksiya. Aynan ikkinchi turdagi yurisdiksiya bo'yicha sud o'z yurisdiksiyasini belgilasa, kelib chiqqan nizo bo'yicha berilgan savollarga konsultativ xulosa taqdim etadi.

Xalqaro Sud – BMTning asosiy sud organi hisoblanib, Bosh Assambleya va Xavfsizlik Kengashi tomonidan 9 yilga saylanadigan 15 sudyadan iborat bo'ladi.

Xalqaro odat huquqi (customary international law) – Xalqaro huquqning manbalaridan biri bo'lib, asosan xalqaro odatlardan tashkil topadi.

Xalqaro investitsiya huquqi – Investitsiyalarni himoya qilish, investorlar huquqlarini davlatlar tomonidan buzilishi va mezbon mamlakatlarning xalqaro investitsion munosabatlardagi huquqlarini o'rganuvchi fan sohasi.

Xalqaro huquqiy subyektilik – Xalqaro huquq subyekti bo'lish uchun layoqatning mavjud bo'lishi.

Yetarli darajada himoya va kafolatlar bilan ta'minlash – Xalqaro investitsiya huquqida xorijiy investorlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish uchun kafolatlarning yetarililigini anglatadi.

Yevropa inson huquqlari bo'yicha sudi – Yevropa inson huquqlari to'g'risidagi konvensiyaga ko'ra 1998-yilda doimiy ravishda tashkil etilgan xalqaro sud. Mazkur sud yuqoridagi konvensiyaga a'zo mamlakatlarda konvensiyada nazarda tutilgan inson huquqlari buzilishi bilan bog'liq ishlarni ko'rib chiqadi.

Yevropa inson huquqlari bo'yicha komissiyasi – Yevropa inson huquqlari sudining 1998-yilda qayta qurilishi paytida tashkil etilgan va u ushbu sudning asosiy yordamchisi hisoblanadi. Ariza kelib tushgan arizaning asosi bo'lgan nizoni ko'rib chiqish sud yurisdiksiyasiga tegishli bo'lsa, komissiya ish bo'yicha dalillarni to'plash va nizoni tinch yo'l bilan hal etish choralari ko'radi.

Yurisdiksiya – Xalqaro huquqda asosan ikki xil yurisdiksiya mavjud bo‘lib, ular: 1) davlat yurisdiksiyasi va 2) sud yurisdiksiyasidir. Birinchi turda davlat hokimiyatining ta’sir etish maydoni tushunilsa, ikkinchi tur ichki qonunchiligimizdagi sudlovga tegishlilik qoidasiga to‘g‘ri keladi.

Shartnomalar huquqida xato tushunchasi – 1969-yilgi Vena konvensiyasida ham xato tushunchasiga to‘xtalib o‘tilgan bo‘lib, u shartnomani haqiqiy emas deb topish uchun mavjud bo‘lgan asoslardan biri hisoblanadi.

Shartnomalarni sharhlash – bu shartnomaga turli xil shaxslar tomonidan berilgan sharhdir va shartnomalarni hamma turlicha sharhlanishi mumkin.

Shartnomalarni talqin qilish – Sudlar vakolatiga berilgan bo‘lib, shartnoma moddalarining asl mazmun-mohiyatini aniqlash uchun amalga oshiriladi.

“Shartnomalar huquqi to‘g‘risida”gi Vena konvensiyasi – davlatlar o‘rtasida tuziladigan xalqaro shartnomalarni tartibga solish maqsadida 1969-yilda qabul qilinib 1980-yilda kuchga kirgan.

SUD ISHLARI RO'YXATI

1. *Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand)*, Judgement, ICJ Reports 1962, p.6.
2. *The Alabama Arbitration Arbitral Award (1898)*, Alabama claims of the United States of America against Great Britain.
3. *Arbitration Commission, EC Conference on Yugoslavia, Opinion No 8*, ILR, Vol.92, p. 199.
4. *Affaire du Vapeur "Wimbledon", Arret, 1923, CPJI serie A No 1, Frontier Dispute, International Court of Justice Reports 2005,90 (12 July 2005)*
5. *ICJ, Territorial Dispute (Libyan Arab Jamahiriya vs Chad) 1994.*
6. *United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran)*, Judgement, ICJ Reports 1980.
7. *Case Concerning the Military and Paramilitary Activities In and Against Nicaragua (Nicaragua vs United States)*, ICJ Reports 1986.
8. *Saluka investments vs Czech Republic, PCA decision 17. 03. 2006.*
9. *Emilio Augustin Maffezini v. The Kingdom of Spain (ICSID Case No. ARB/97/7) 25.01.2000).*
10. *ECtHR – Soering v. The United Kingdom, Application No. 14038/88, 7 July 1989.*
11. *Exchange of Greek and Turkish Populations, Advisory Opinion, 1925 P.C.I.J. (ser. B) No. 10 (Feb. 21).*
12. *Siemens A.G. v. The Argentine Republic, ICSID Case No. ARB/02/8.*
13. *Salini Costruttori S.p.A. and Italstrade S.p.A. v. The Hashemite Kingdom of Jordan, ICSID Case No. ARB/02/13.*
14. *RosInvestCo UK Ltd. v. The Russian Federation, SCC Case No. V079/2005.*
15. *Vladimir Berschader and Moïse Berschader v. The Russian Federation, SCC Case No. 080/2004.*
16. *ECtHR – Ahmed v. Austria, Application No. 25964/94, 17 December 1996.*
17. *ECtHR – Chahal v the United Kingdom (Application no. 22414/93).*
18. *ECtHR – D. v. The United Kingdom, Application No. 30240/96, 2 May 1997.*
19. *Manickavasagam Suresh v The Minister of Citizenship and Immigration and the Attorney General of Canada [2002] 1 S.C.R. 3, 2002 SCC 1.*
20. *ECtHR – Saadi v. Italy, Application No. 37201/06, 28 February 2008.*
21. *Legal consequences of the construction of a wall in the occupied Palestinian territory, Advisory Opinion of ICJ 9 July 2004.*
22. *Case concerning armed activities on the territory of the Congo Democratic Republic of the Congo v. Uganda) Judgment of 19 december 2005.*
23. *Oxus Gold Plc v The Republic of Uzbekistan, UNCITRAL 2010 Rules 17 December, 2015.*
24. *Metal-Tech Ltd. v Republic of Uzbekistan (ICSID Case No. ARB/10/3).*

A.I.UMIRDINOV, A.M.XAKIMOV

**XALQARO HUQUQ BO‘YICHA.
BMT XALQARO SUDI ISH
AMALIYOTI MATERIALLARI**

O‘QUV QO‘LLANMA

Muharrirlar: K.Abdualieva, X.Yuldasheva.

Musahhihlar: N.Niyazova, R.Yunusova.

Texnik muharrir: D.Rajapov.

Kompyuterda sahifalovchi: D.Rajapov.

Bosishga ruxsat etildi: 15.05.2019.
Hajmi: 10. Adadi: 250. Buyurtma № 9.

Toshkent davlat yuridik universiteti
Tipografiyasida chop etildi.
Toshkent shahri, Sayilgoh ko‘chasi,
35-uy.